

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**KÜRESEL KRİZLER VE MALİYE POLİTİKALARININ
GELİŞİMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Kamran ALASGARLI

**Danışman
Prof. Dr. Coşkun Can AKTAN**

İZMİR - 2018

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Küresel Krizler Ve Maliye Politikalarının Gelişimi: Türkiye Örneği**” adlı çalışmanın tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

..../...../2018

Kamran ALASGARLI

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Küresel Krizler Ve Maliye Politikalarının Gelişimi: Türkiye Örneği

Kamran ALASGARLI

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı

Maliye Programı

Devletin ekonomiye müdahale etmesi fikri iktisat literatüründe her zaman en önemli tartışma konularından birisi olmaktadır. 1929 Büyük Buhran'ı sonrasında J.M. Keynes'in düşünceleri istikametinde devletin ekonomi içerisindeki rolüne yeni bir boyut getirilmiş ve ekonomik krizlerin önlenmesinde maliye politikasına aktif bir rol yüklenmiştir. Bundan sonra, 1970'li yıllarda yaşanan petrol fiyatı şokları ve 1980'li yıllarda Avrupa'da uygulanan mali daralma politikaları sonucunda yaşanan gelişmeler, maliye politikasının etkinliği üzerine yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler sonrasında ekonomistler tarafından Keynes'in ekonomik krizlerin önlenmesinde maliye politikasına yüklediği görevin etkinliğine yönelik ciddi eleştiriler yapılmıştır. 2008 yılına kadar ekonomi politikaları içerisinde önemi geri planda kalan maliye politikasının, ABD'de ortaya çıkan mali krizle birlikte ekonomi politikaları içerisindeki önemi yeniden tartışılmaya başlanmış ve küresel ekonomik krizi aşmak için maliye politikasına yeniden aktif rol yüklenmiştir. Türkiye, 1994 ve 2001 yıllarında yaşadığı ekonomik krizler sonrasında uyguladığı maliye politikası ile mali dengesini sağlamaya çalışmış ve küresel krizin etkilerini bertaraf edebilmek için dünyada olduğu gibi genişletici maliye politikası uygulamalarını aktif hale getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Küresel Ekonomik Krizler, Maliye Politikaları, 5 Nisan Kararları, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı.

ABSTRACT
Master's Thesis
Global Crises and Development Of Fiscal Policies:
Sample Of Turkey
Kamran ALASGARLI

Dokuz Eylul University
Graduate School of Social Sciences
Department Of Finance
Finance Program

The issue of government intervention in the economy has been one of the most primary discussion points of economics in every period. Following the 1929 Great Depression, a new dimension has been brought to the role of government in economy, in line with standpoint of J.M. Keynes and an active role has been given to fiscal policy in achieving preventing economic crises. Later on, the developments emerging as a result of the oil price shocks in 1970s and the fiscal contraction policies implemented in Europe in 1980s have led to new discussions on the activity of fiscal policy. As a result of the developments, economists have criticized Keynes severely for the activity of task having been imposed to fiscal policy by him, in achieving preventing economic crises. Fiscal policy, whose importance has stayed background among other economic policies until the year 2008, has become a matter, whose importance among economic policies was started to be questioned again, as a result of the global crisis emerging in the USA and in order to overcome the crisis, an active role has been given to fiscal policy again. Turkey has tried to redress its fiscal balance by implementing a contractionary fiscal policy after the economic crises which outbraked in 1994 and 2001 years, and as in the other parts of the world, has activated implementations of expansionary fiscal policies in order to remove the influences of the global crisis.

Keywords: Crisis, Global Economic Crises, Fiscal Policies, 5 April Decisions, Strong Economy Transition Program

KÜRESEL KRİZLER VE MALİYE POLİTİKALARININ GELİŞİMİ: TÜRKİYE

ÖRNEĞİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
TABLolar LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZLERİN ANATOMİSİ

1.1. KRİZİN KAVRAMI	3
1.2. EKONOMİK KRİZLERİN NEDENLERİ VE OLUŞUMU	7
1.3. EKONOMİK KRİZ TÜRLERİ	10
1.3.1. Reel Sektör Krizleri	12
1.3.2. Finansal Krizler	12
1.3.2.1. Banka Krizi	13
1.3.2.2. Para Krizi	13
1.3.2.3. Borsa Krizi	14
1.3.2.4. Sistematik Finansal Krizler	14
1.4. KÜRÜSEL KRİZLERLE İLGİLİ İKTİSADİ YAKLAŞIMLAR	15
1.4.1. Klasik Ekonomi Yaklaşım	16
1.4.2. Neo-Klasik Yaklaşım	17
1.4.3. Keynesyen Yaklaşımı	18
1.4.4. Monetarist Yaklaşım	20
1.4.5. Arz-Yanlı İktisat Yaklaşımı	21
1.4.6. Marksist Yaklaşım	22

İKİNCİ BÖLÜM
DÜNYA EKONOMİ TARİHİNDE YAŞANAN BÜYÜK KÜRESEL EKONOMİK
KRİZLER VE UYGULANAN MALİYE POLİTİKALAR

2.1. 1929 BÜYÜK BURHANI VE KRİZDEN ÇIKIŞ YOLLARI	25
2.1.1. 1929 Krizi Oluşum Süreci ve Başlıca Nedenleri	25
2.1.2. Krizden Çıkmak İçin Uygulanan Maliye Politika Uygulamaları	30
2.1.2.1. Uygulanan Maliye Politikalar ve Etkileri	31
2.1.2.2. Maliye Politikalarına Yönelik Yapılan Değerlendirmeler	36
2.2. 1973 PETROL KRİZİ VE ÇIKIŞ YOLARI	37
2.2.1. Krizin Yaranması, Yayılması ve Etkileri	40
2.2.2. Krizden Çıkmak İçin Maliye Politikasının Rolü	44
2.3. 2008 MORTGAGE KRİZİ VE KRİZDEN ÇIKIŞ YOLLARI	48
2.3.1. Krizin Meydana Gelmesi ve Oluşum Süreci	48
2.3.2.1. Dünyada Likidite Bolluğu	51
2.3.2.2. Menkul Kıymetleştirme ve Borcun Sirayeti	51
2.3.2.3. Faiz Oranları	52
2.3.2.4. Reyting Kuruluşları Yetersizlikleri	52
2.3.2.5. Finansal Âlemin Reel Kesimden Ayrılması	53
2.3.3. 2008 Küresel Krizi Sonrası Dünya Ekonomisinin Genel Görünümü ve Krizin Sonuçları	53
2.3.4. Krizi Aşmak İçin Uygulanan Maliye Politikaları ve Etkileri	57
2.3.5. Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE MEYDANA GELEN KÜRESEL KRİZLER VE
UYGULANAN MALİYE POLİTİKALARI

3.1. 1994 KRİZİ	70
3.1.1. Krizi Öncesi Dünya ve Türkiye Ekonomisinin Genel Durumu	70
3.1.2. Krizin Nedenleri, Oluşum Süreci ve Etkileri	73
3.1.3. 5 Nisan Kararları	80
3.1.3.1. Para Politikası: Bankacılık Kesimine Yönelik Tedbirler	82
3.1.3.2. Döviz Kuru İle Bağlı Tedbirler	83
3.1.3.3. Üretim-Tüketim ve İstihdam İlgili Tedbirler	83

3.1.3.4. Maliye Politikalarının 5 Nisan Paketinde Yeri	85
3.1.3.5. Yapılan Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi	90
3.2. 2001 KRİZİ	94
3.2.1. Kriz Öncesi Ekonomik Durum	94
3.2.2. Nedenleri ve Etkileri	97
3.2.2.1. Enflasyon	97
3.2.2.2. Kur politikası	99
3.2.2.3. Kamu Bankalarının Görev Zararları ve Açık Pozisyonları:	100
3.2.2.4. Uygulanan Yanlış İMF Programları	101
3.2.2.5. Politik İstikrarsızlık	102
3.2.3. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı	104
3.2.3.1. Maliye Politika Uygulamalarının GEGP’de Yeri	106
3.2.3.1.1. Vergi politikası	107
3.2.3.1.2. Harcama politikası	108
3.2.3.1.3. Borçlanma Politikası	110
3.2.3.1.4. Maliye Politikalarının Etkileri ve Değerlendirilmesi	111
SONUÇ	113
KAYNAKÇA	119

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	Araştırma ve Geliştirme
ATV	Akaryakıt Tüketim Vergisi
DİBS	Devlet İç Borçlanma Senedi
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
FED	ABD Merkez Bankası
OAPEC	Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü
GEGP	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GÜ	Gelişmiş Ülkeler
IMF	Uluslararası Para Fonu
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KKBG	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
OCED	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SSK	Sosyal Sigorta Kurumu
TCMB	Türkiye Cümhuriyeti Merkez Bankası
TEFE	Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TL	Türk Lirası

TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
TÜSİAD	Türkiye Sanayiciler ve İş Adamları Derneği
TYT Bank	Türkiye Turizm Yatırım ve Dış Ticaret Bankası
Y.Y.	Yüz Yıl

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: Ekonomik Kriz Türleri	s.11
Tablo 2: 1929 Yılında Başlıca Sanayileşmiş Ülkelerin Genel Görünümü	s.26
Tablo 3: Buhran Sonrası ABD Bütçesi(1929-1933) (Milyar Dolar)	s.33
Tablo 4: Bazı Gelişmiş Ülkelerdeki Yapılan Devlet Harcamalarının Ortalama Artışı (%)	s.35
Tablo 5: Sanayileşmiş Bazı Ülkelerde Enflasyon(%) ve Kişi Başına Düşen GSYH Değişimleri(\$)	s.36
Tablo 6: Tüketici Fiyatlardaki Artış ve İşsizlik Oranları(%)	s.43
Tablo 7: Yıllara Göre Ülkelerin Büyüme Oranları	s.54
Tablo 8: Dünya Ticaret Hacmi %	s.55
Tablo 9: Yıllara Göre Enflasyon Oranları	s.56
Tablo 10: Küresel Krizi Dönemi Ülke Bazlı İşsizlik Oranı (%)	s.56
Tablo 11: Bazı Ülkelerdeki Gerçekleştirilen Mali Canlandırma Paketleri	s.62
Tablo 12: Dünya Gelenindeki Büyüme, Enflasyon ve Ticaret Hacmi (%)	s.66
Tablo 13: Türkiye Ekonomisinin Krizden Önceki Durumu	s.73
Tablo 14: İç ve Dış Borç Stokundaki Değişim (1998-2002)	s.99
Tablo 15: Türkiye'nin Makroekonomik göstergeleri (1998-2002)	s.103

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Kriz Döneminde ABD Borsası	s.27
Şekil 2: Yıllara Göre Ham Petrol Fiyatları	s.39
Şekil 3: Gelişmiş Yedi Ekonominin 1973-1979 Petrol Krizler Sonrası Makroekonomik Performansı	s.41
Şekil 4: Enflasyon Oranlarındaki Değişiklik Eğilimi, (1999-2004)	s.98

GİRİŞ

İktisat tarihine bakıldığı zaman her bir ülke; dünya üzerinde sağlam bir ekonomiye sahip olmayı, kendi ekonomisinin belirli bir gelişmişlik düzeyine getirip bunu daha da yüksek düzeye taşımayı, dışa olan bağımlılık derecesini düşürmeyi ve diğer ülkelere kıyasla daha güçlü sahip olmayı planlamakla beraber mevcut hedefler istikametinde farklı şekillerde ekonomi politikaları uygulamıştır. Buna rağmen geçmiş dönemlerde olduğu gibi günümüzde de bazı ülkeler bu amaçlara ulaşmakta zorlanmış, istikrarı sağlayamamış ve birçok kez ekonomik krizlerle karşılaşmıştır.

Tarihi süreç içerisinde yaşanan ve birçok nedenden kaynaklanan beklenmedik gelişim ve/veya değişim olarak ifade edilen ekonomik krizler, 20. asra yaklaştığımız dönem içerisinde gelişen dünya ticareti dolayısıyla daha geniş hal almış ve etkisi açısından da daha büyük kayıplara sebep olmuştur.

Dünya ekonomisinin sorunları içerisinde öncelikle yer alan ekonomik krizlerin nedenleri, etkileri vs. gibi konularla beraber, bu krizleri önlemek için gerçekleştirilecek ekonomik istikrar politikaları da dünya ülkelerinin başlıca gündem konusu haline gelmiştir. Bu tedbirler içerisinde para politikası mı, yoksa maliye politikası mı? Veya eşzamanlı olarak bu politikalara başvurulacak mı? Soruları ve/veya sorunları içinden çıkılmaz bir duruma gelmiştir. İşte bu bağlamda 1929 yılında gerçekleşen Büyük Buhran sonrası küreselleşen ekonomik kriz dönemi ile beraber ilerleyen yıllarda para politikalarının yetersiz kalması sonucu uygulamaya konulan maliye politikası tedbirleri ekonomik krizlerin doğurduğu kötü gidişatı önlenmeye çalışmış, böylece mali uygulamalar başlıca istikrar politikası olarak görülmeye başlamıştır.

Seçilen konunun tarihi özellik arz etmesi ile beraber güncellik taşıması ve krizlerin çok sayıda araştırmanın temel konusu olması ve konunun geniş bir kapsamasahip olması dolayısıyla bir dizi sınırlandırmalar getirilmiştir. Bu bağlamda Krizlerin ülke ve dünya ekonomisine etkisiyle ortaya çıkan olumsuz durumu aşmak için uygulanan maliye politikalarının etkilerini seçilmiş ülkeler bazında değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda çalışmamızın başlıca konusu olan küresel ekonomik krizleri iyi bir şekilde anlamak ve tanımlamak için krizlerle ilgili yapılan tanımlar, onların ortaya çıkış nedenleri, türleri ve krizlerle ilgili farklı görüşler ortaya koyan iktisadi okul yaklaşımları ve/veya düşünceleri ana başlıklar altında ilk bölümde incelenmiştir.

Çalışmamızın II. bölümünde ise dünya iktisat tarihinde yaşanan ve ülke ekonomilerine büyük etkisi olan küresel ekonomik krizler incelenmiştir. İlk olarak

1929 yılında ortaya çıkanBüyük Buhran, daha sonra 1973 yılında patlak veren Petrol Krizi ve son olarak da günümüz ekonomisinin yaşadığıve etkilerinin hala da devam ettiği 2008 Mortgage ekonomik krizlerinin oluşum süreci, ortayaçıķış nedenleri, krizi aşmak için uygulanan maliye politikaları, onların etkileri değerdendirilmiştir.

Son bölümde Türkiye ekonomisinde son 20 yılda yaşanmış 1994 ve 2001 ekonomik krizleri ve bu krizlerin getirdiğı olumsuz sonuçların maliye politikaları vasıtasıyla aşılması, uygulamaların etkileri ve değerdendirilmesi ana başlıkları altında inceleme yapılmıştır.

Çalışmamızın sonuç ve değerdendirme kısmında krizlerden çıkarılacak derslerden ziyade kriz aşamasında uygulanan maliye politikaları ile ilgili hem dünya ülkeleri hem de Türkiye ekonomisi açısından çıkarımlara yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZLERİN ANATOMİSİ

1.1. KRİZİN KAVRAMI

Son zamanların en çok konuşulan konularından biri olan kriz olgusu, düne kadar sadece gelişmekte olan ülkelerin başlıca problemlerinden olmasına rağmen, günümüzde bu kelime tüm dünyanın dilinde yer almaktadır.¹ Dolayısıyla bir sorun niteliğinde değerlendirilen kriz, dünya ekonomisinin merak dairesinde listenin ön sıralarında yer almaktadır.

Kriz kelimesi Yunancadan “krisis” kelimesine dayalı olan ve “krit” kelimesi ile de bağlantılı olarak “karar, hüküm, hastalığın dönüm noktası” anlamlarını taşıyan kriz kelimesi², etimolojik olarak Fransızca kökenlidir. Etimolojik olarak “crise” kelimesine bağlı olan kriz, ‘buhran’ manasını taşımaktadır. Genel olarak tıbbi alanlarda yaygın bir şekilde kullanılan kriz kelimesi, “bir organda birdenbire ortaya çıkan fizyolojik bozukluk, bir kimsenin yaşamında görülen ruhsal bunalım” ya da “ani dengeleşen şiddetli belirtilerle karakterize nöbet, hastalık nöbeti” manalarına gelir. Sağlık bilimleri dışında da kullanılan kriz kelimesi sosyal bilimler içerisinde ve genel olarak iktisat dalında merak doğuran konuların başında gelmektedir.³

İktisat alanında daha çok Fransızca kökene yakın olan kriz kelimesi “beklenilmeyen ve önceden sezilemeyen, hızlı bir şekilde ortaya çıkan mevcut araçları, amaç ve planları tehdit eden gerilim durumu”, “bunalım” , “depresyon” , “patlama” ve diğer bu gibi kelimelerle eş anlamı taşımaktadır.⁴ Yani ani olarak meydana gelen kriz olgusu, beklenmedik rahatsızlık şeklinde ifade edilmektedir.

Yukarıdaki manalara yakın olarak kriz kavramı, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Herhangi bir şeyin çok nadirbir şekilde bulunması durumu ve çöküntü” manalarında kullanılmaktadır.⁵

Küresel, ekonomik, mali ve siyasi krizlerle beraber günlük hayatımızda farklı şekillerde kriz kavramları karşımıza çıkmaktadır.

¹Coşkun Can Aktan ve Hüseyin Şen, “Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri!”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Cilt:2, Sayı:42, 2001, s.1.

²Dina Çakmur Yıldız, ‘Finansal Krizler, Erken Uyarı Sistemleri’, **Özgün Ekonomi ve Makale Arşivi**, 02.0.2011, <http://www.ekodialog.com/konular/finansal-kriz-nedir.html> (21.11.2016), s.1.

³Bilge Orhan, **Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkileri**, T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara Mayıs 2009, s.22.

⁴Nihat Işık ve Diğerleri, “1990 Sonrası Türkiye’de Yaşanan Krizler:1994, 2000 Ve 2001 Krizleri”, **Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri**, **Makale Derlemesi**, (Ed: Halil Seyidoğlu ve Rifat Yıldız), Arıkan Yayınları, İstanbul 2006, s.239.

⁵ Orhan, s.23.

Genel olarak iktisadi açıdan herhangi bir tanıma sığdırılması zor görülen ekonomik kriz kavramı ile bağlı birçok ekonomist ve iktisadi düşünce sahibi bu kelimeyi kendilerine has bir şekilde tanımlamıştır.⁶

AKTAN ve ŞEN'e göre ekonomik kriz, "Ekonomide aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan olayların makro açıdan ülke ekonomisini, mikro açıdan ise firmaları ciddi anlamda sarsacak sonuçları ortaya çıkarmasıdır".⁷

A.G. Frank'a göre "bunalım" veya "kriz" ekonomik bir sistemin farklı nedenlerden zayıflaması, kendi varlığını olumlu şekilde devam ettirememesi ve yeniden ayakta kalıp mücadele verebilmesi için değişikliği zorunlu kılan zaman dilimidir. Buna rağmen kriz kesinlikle son demek değil, hatta aksine yeniden uyum sağlama olanaklarının araştırıldığı "son"un önlenmekte olduğu zaman kesimidir. Ancak sonun kesinleşmesi, yeniden uyum sağlamanın olanaksız olduğu durumlar için söz konusu olabilir.⁸

KİBRİTÇİOĞLU, krizin tanımını şu şekilde yapmıştır: "Ekonomik krizler; herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya döviz piyasasındaki fiyat ve/veya miktarlarda, kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalardır".⁹

Tanımlardan yola çıkarak kriz olgusu, ekonomide önceden belirlenemeyen ve kabullenmesi zor bir durum olmasına rağmen yeni bir fırsat olarak kabul görülmektedir.

Bu tanımların sonucunda herhangi bir durumun kriz olabilmesi için krizin temel unsurların özelliklerinin bilinmesini gerekli görüyoruz. Ekonomik krizlerin başlıca özellikleri aşağıdaki gibidir.¹⁰

Ekonomik değişikliğin kriz olması için önceden tahmin edilememesi, beklenmedik şekilde ve aniden meydana gelmesi gerekmektedir. Yani normal zaman kesiminde ortaya çıkan herhangi bir problem kriz değildir.¹¹

Krizlerin bireyler ve şirketlerle beraber ülkeler açısından tehdit, sorun, gelecek kaygısı, güvensizlik gibi yıkıcı ve bozucu olumsuz durumları meydana getirmektedir. Krizlerin bir diğer özelliği ise bireyler, şirketler ve hükümetler

⁸ Neşe Çapraz, **Ekonomik Bunalımların Dünya'da ve Türkiye'de Yansımaları**, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s.5.

⁹ Aykut Kibritçiöğlu, 'Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001' , **Yeni Türkiye Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 41 Eylül-Ekim 2001, s.174-182.

¹⁰ Erhan Duman, **Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması**, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman 2011, s. 34.

¹¹ Çapraz, s. 9

açısından yeni imkânlar veya olanaklar sunmasıdır.¹² Dolayısıyla ekonomik krizler ülkeler için sadece tehdit oluşturmuyor, aynı zamanda onlar için yeni olanaklar sağlıyor.

Son olarak ise “bulaşıcı hastalık” olarak nitelendirilen sirayet etkisi özelliğidir ki bu da son dönemlerde globalleşme sonucu kendini daha net bir şekilde göstermektedir. Yani, bir organizasyonun içerisinde meydana gelen kriz sorunu kendi dışındaki alanları da etkileyerek onları da olumsuz duruma sürüklüyorsa buna sirayet etkisi denmektedir.¹³ Dolayısıyla krizlerin aniden meydana gelmesi ve bunun sonucunda ekonomideki olumsuz gidişat gibi kriterleri ile beraber bulaşıcı nitelik taşıması da onların değerlendirilmesinde önemlilik arz etmektedir.

Bu kısa açıklamalardan sonra ekonomik kriz kavramını bilimsel bir temele dayalı olarak tanımlamak için Aktan’ın verdiği bazı örnekler ışığında konu açıklanmaya çalışılmıştır.

Fiyatlar genel seviyesindeki iniş-çıkış hareketleri olarak adlandırılan konjonktürel dalgalanmalarda meydana gelen “enflasyon”, “deflasyon”, “stagflasyon”, “resesyon” gibi gelişmeler kriz anlamına gelmez, buradaki başlıca neden bu tür olguların aniden gerçekleşmemesidir.¹⁴ Yani, fiyatlardaki azalış olarak bilinen deflasyonist bir durum kriz değil, mevcut konjonktürde fiyatlardaki aniden yaşanan düşüşler yani depresyon olgusu, ekonomik krizdir. Örnek olarak 1929 yılında ortaya çıkan Büyük Bunalım’ı, bir diğer adıyla Büyük Depresyon’u bir kriz olarak gösterebiliriz. Buna benzer bir durumu enflasyon ve hiperenflasyon olarak değerlendirebiliriz. Şöyle ki enflasyon olgusu kendinde tüm bir şekilde kriz olgusunu taşımadığından, yani bir tehdit olsa da herhangi bir fırsat sunmamakla beraber ani bir şekilde gerçekleşmediğinden ekonomik kriz niteliği taşıyamaz. Ancak hiperenflasyon ise fiyatların ani bir şekilde artması veya yükselmesi durumunu ifade ettiğinden bir ekonomik kriz niteliğindedir. Bu karşılaştırmaya örnek olarak bugün Türkiye ekonomisinin tahmini olarak yirmi yıl yaşadığı kronik enflasyon ortamı ile 1980’lerde Güney Amerika’nın bazı ülkelerinde hiç beklenmedik bir şekilde meydana gelen hiperenflasyon durumu gösterilebilir.¹⁵ Burada Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu durum kriz olmamasına rağmen, Güney Amerika ülkeleri kriz olgusu yaşamıştır.

¹²Orhan, s. 24-25.

¹³Aktan ve Şen, s. 2.

¹⁴Aktan ve Şen, s. 4.

¹⁵ Orhan, s. 27.

Yukarıdaki ekonomik durum karşılaştırmaları devalüasyon ve revalüasyon olguları ile diğer durumlar üzerinde de yapılabilir. Örnek olarak sabit kur rejimi içerisinde yabancı para ile yerli para arasındaki ilişkiyi ele alalım. Farz edelim ki yabancı paranın (dolar) yerli para karşısında düşüş eğilimi gösterebilir. Bu durumun kriz olması için eylemin beklenmedik bir anda ortaya çıkması gerekir yoksa bu düşüş kriz olarak değerlendirilemez.¹⁶

Sonuç olarak ekonomide yaşanan herhangi bir değişim karşısında olayın aniden ve hiç beklenmedik bir şekilde ortaya çıkmasını ortaya koyarak bu durumun kriz olup olmasını belirlemek gerekmektedir.

Özellikleri açıklanan ve verilen örneklerle daha iyi anlaşılan ekonomik krizi aşağıdaki şekilde tanımlamak gerekir: Ekonomik kriz, "Yanlış iktisadi seçimler ve uygulamaları sonucunda aniden ve beklenmedik şekilde ortaya çıkan; devletler, iktisadi işletmeler ve bireyler üzerinde yıkıcı, bozucu etkiler, sorunlar çıkarmasının yanı sıra yeni fırsatlar da ortaya çıkaran olağanüstü değişikliklerdir".¹⁷

Ekonomik kriz anlayışını genel bir şekilde tanımladıktan sonra global krizi şu şekilde bir tanımlamalıyız: "Global kriz" veya "Global ekonomik kriz", global ölçekte ortaya çıkan ekonomik kriz manasına gelmektedir. Yani, yaptığı etki açısından kurum veya devlet bazında değil ulusal şekilde meydana gelen krizler olarak anlaşılmaktadır. Günümüzün küreselleşen dünyasında ülkeler eski dönemlere kıyasla daha çok ekonomik ilişki içerisinde yer almaktadır. 1990'lardan itibaren globalleşmenin daha da hızlanması ile birlikte uluslararası ticaret hareketleri, sermaye hareketleri ve emek hareketleri çok yoğun bir hal almıştır bu durum global krizlerin meydana gelme ihtimalinin artırmasına neden olmuştur. Örnek olarak günümüz dünyasının gayrisafi sermayesinin vardığı nokta bundan otuz veya kırk sene öncesine kıyaslanamayacak derecede olduğunu göstermek olur. Örneğin, 1990 yılında tüm dünyadaki gayrisafi özel sermayenin dünya GSYİH'si %10 olmasına rağmen, bu oran 2000'li yılların başında tam üç katına yükselerek %30 olmuştur.¹⁸

¹⁶Aktan ve Şen, s. 2-3.

¹⁷Orhan, s. 26.

¹⁸ Coşkun Can Aktan ve İstiklal Yaşar Vural, **Globalleşme, Fırsat mı, Tehdit mi?** Zaman Kitap, İstanbul, 2004, s.4.

1.2. EKONOMİK KRİZLERİN NEDENLERİ VE OLUŞUMU

Ekonomik krizlerin ve genel küresel krizlerin tanımını yaptıktan sonra bu başlıkta genel bir şekilde “Bir ekonomik kriz nasıl oluyor ve en önemlisi ise krizin ortaya çıkma nedenleri neler ve balon nasıl - ne zaman patlıyor?” gibi sorular açık bir şekilde anlatılmaya çalışılacaktır. Ekonomik krizlerin ortaya çıkmasını ve bu balonun patlamasını anlamak için ilk olarak krizlerin oluşumundaki sebeplerin incelenmesi gerekmektedir. Bunu net bir şekilde anlamak için geçmişte yaşanmış ulusal ve uluslararası krizlerin iyice araştırılıp nedenleri ile birlikte incelenip ortaya çıkarılması gerekmektedir.¹⁹

Dünya ekonomi tarihinde geçmişten günümüze kadar global çerçevede yaşanan krizlerin nedenleri ile ilgili yapılan çalışmalar ve değerlendirmeler sonucu elde edilen bilgiler aşağıda genel bir şekilde ifade edilmiştir.

Hem reel sektörde hem de finansal sektörlerdeki talebin daralması ya da arzdaki aşırı artışlardan dolayı oluşan krizlerin çok sayıda nedeni vardır.²⁰ Bu nedenler maliyeciler tarafından farklı şekilde, yani; iç ve dış nedenler, ekonomik ve diğer nedenler, organizasyon içi ve dışı ve bu gibi diğer gruplara ayrılmaktadır.

Farklı şekillerde ortaya çıkan ekonomik krizlerin başlıca nedenleri içerisinde, yanlış istikrar politikaları, gelir dağılımındaki adaletsizlik, hükümetin mevcut kaynaklara kıyasla daha fazla borçlanması, cari işlemlerdeki dengesizlik, hızlı bir şekilde gelişen ekonomik olaylar ve sermaye hareketlerindeki spekülasyon değişiklikleri yer almaktadır.²¹

Bildiğimiz gibi yaşanan küresel krizlerin başlıca ekonomik nedenleri içerisinde en önemlisi arz ve talebin dengeli olmamasıdır. İktisadi yaklaşımlara dikkat çekersek farklı fikirlerin olduğunu görebiliriz. Dolayısıyla arz yetersizliğinin küresel krizlerin başlıca oluşma sebeplerinden olduğunu savunanlar, klasik, yeniklasik iktisatçılar ve arz yönlü yaklaşımı destekleyen maliyecilerdir. Keynesyen yaklaşımda ise temel neden talebin eksik olmasıdır.²²Bu konuya yaklaşımlarla ilgili başlıkta daha geniş yer verilecektir.

¹⁹ Orhan, s.22.

²⁰ Aktan ve Şen, s.5.

²¹Çapraz, s. 8.

²² Duman, s.9-10.

Krizler için tehlike ve fırsat oluşturacak, ekonomik değişimler aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- Küreselleşme,
- Hem bölgesel, hem de uluslararası bütünleşmenin öneminin artması,
- Sermaye piyasalarındaki serbestleşme,
- Yeni global pazarların ortaya çıkması,
- Sosyalizmin çöküşüyle beraber klasik ekonomi anlayışını yeniden kabullenen ülkelerdeki pazar potansiyeli.²³

Yalnızca ekonomik nedenlerle ortaya çıkmayan küresel krizlerin ekonomi dışı nedenleri içerisinde; politik, teknolojik, sosyokültürel, iç ve dış dalgalanmalar ve diğer nedenler yer almaktadır. Bu gibi ekonomik olmayan nedenler hem dolaylı hem de doğrudan krizlerin patlak vermesine sebep oluyorlar.²⁴ Dolayısıyla ekonomik bir problem olarak değerlendirilen kriz, bu alanla doğrudan veya dolaylı şekilde ilişkisi olan diğer alanlarda ortaya çıkan herhangi bir olumsuz durum sonucunda meydana gelmektedir.

Kriz olgusunun oluşmasında politikacıların aldıkları kararlardaki yanlışlar veya kararsızlıklar da etkilidir. Yürütülen yanlış siyasi politikalar, kabul edilen yanlış idari kararlar ve kararsızlıklar ülkeleri savaşlara, dış ticarete dengesizliklere ve diğer bu gibi olumsuz durumlara sürükleyip sonunda krizlerin yaşanmasına veya balonun patlamasına neden olmaktadır.²⁵

Gayri-ekonomik nedenleri ele aldığımızda önemle vurgulanması gereken sebepler içerisinde teknolojik sebepler gelir. Bu nedenlere teknolojinin farklı dallarında örneğin: bilgi ve iletişimdeki değişimler, malzeme teknolojisinin gelişmesi, teknolojiye yeni icatları göstermek olur ki bunların bazıları açısından yeni bir imkân sağlasa da diğer organizasyonlar açısından kriz için bir davetiyeden başka bir şey değildir.²⁶ Yani herhangi bir teknoloji dalında, örneğin: bilim ve iletişimde meydana gelendeğişmeler sonucunda bazı ülkeler bundan istifade ederek ekonomilerini daha da iyileştirirken diğer ülkelerin bu duruma bazı nedenlerden dolayı ayak

²³ Aktan ve Şen, s.7.

²⁴ Duman, s.11-12.

²⁵ Gülgün Çiğdem, **Küresel Ekonomik Krizler ve Etkileri, Medya ve Medya İşletmelerine Yansımaları Üzerine Bir İnceleme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 34.

²⁶ Gülüz Aksun, “ İletişim Teknolojisinde Gelişimler ve Toplumsal Değişim”, 11.05.2011, <http://www.ekodialog.com/makaleler/iletisim-teknolojisindeki-gelismeler-makale.html>, (24.11.2016) , s.1

uyduramaması ve bunun sonucunda kötü gidişatın onları krize sokması kaçınılmazdır.

Krizlerin ekonomi dışı nedenleri içerisinde; doğal felaketler olarak nitelendirilen aniden gelişen değişiklikler yani; depremler, volkanlar, sel baskınları gibi diğer iklim olayları yer almaktadır ki bunlar da ülke ekonomisi için “kriz ortamı” oluşturmaktadır.²⁷

Krizlerin ortaya çıkmasında en başta etkili olan savaşlar, günümüz ekonomisinde olduğu gibi tarihte de bir sıra olumsuz olayların yaşanmasına zemin oluşturmuştur. Tarihte yaşanmış bu tür olumsuz olayların bazıları örnek olarak aşağıda gösterilmiştir:

- Amerika hükümetinin verdiği “Bağımsızlık Mücadelesi”nden sonrası ekonomik depresyon meydana gelmiştir.
- Napolyon’un yürüttüğü savaşlar sonucunda Avrupa’nın sanayisindeki yatırım maliyetlerinin yüksek olması sebebiyle birçok şirket iflasa uğramış ve bölgede yıllarca devam eden kriz patlak vermiştir.
- Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında, ilk başlarda faizlerde düşüşler yaşansa da sonradan yükselen enflasyonist baskılar sonucunda sanayi yatırımlarında yükselişlerle beraber ekonomik çöküşler yaşanmıştır.²⁸

Önemli nedenlerden olan globalleşmenin, tarihte yaşanan ekonomik krizleri birbirlerinden farklı kılan tek sebep olduğunu söylemek mümkündür. Yani geçmişe baktığımızda şunu görüyoruz ki geçmişteki küresel krizler, 1929 ve 2008 dünya krizleri kadar etkili ve geniş olmamıştır. Bunun da en önemli sebebi globalleşmedir.

Günümüzde çok sıkça bahsedilmekte olan, “ekonomik globalleşme” olgusu, “Uluslararası Çerçeve Antlaşmaları” ve “Davranış kuralları” vasıtasıyla yönetilen küresel yönetişimin “Piyasa yaratıcı” ve “Piyasa düzeltici” kurumlar vasıtasıyla ticaretin ve sermaye piyasalarının dünya genelinde serbestleştirilmiştir.²⁹

Ulusal ve uluslararası finansal piyasalar, 1990 sonrasında globalleşme ile birlikte ivme kazanmaya başlamıştır. Bu süreç zarfında ister gelişmiş ülkeler olarak bilinen ABD, Almanya, Japonya isterse de diğer ülkelerde finansal sistemlerini

²⁷ Aktan ve Şen, s.8.

²⁸Ahmet Akın, “Küresel Ekonomik Krizler ve Ekonomik Krizlerin Yayılması”, **Global Analiz Merkezi**, 02.0.2012, <http://www.stratejikanaliz.com/ekonomi/kuresel-ekonomikkrizler/#axzz4u91mkibb>, (27.11.2016), s.1.

²⁹Hasan Yurdakul, “2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Türkiye’ye Etkisi”, **Ekonomi-Maliye, Sahipkiran Akademi Yazıları**, 12.01. 2015, <http://sahipkiran.org/2015.01.12/kuresel-ekonomik-kriz/> (19.12.2016), s.1.

serbestleştirilmesi sonucu uluslararası sermayenin hareketliliği artırmıştır ki bu da krizin daha geniş alana yayılmasına zemin hazırlamıştır.³⁰ Dolayısıyla XX. asrın 2. yarısına kadar ortaya çıkan krizlere kıyasla günümüzde, özellikle 1990 sonrası dönem itibariyle meydana gelen ekonomik krizler globalleşme dolayısıyla daha geniş alana yayılmakla beraber etkisi bakımından daha da şiddetli hale gelmiştir.

Globalleşme sonucu ekonomi piyasalarının birbirine bu kadar bağlı olması sebebiyle yaşanan olumsuz durumların etkileriyle beraber kriz zamanı sirayet etkisi ile krizin şiddeti ve etki alanı hızlı bir şekilde yalnızca yakın piyasalara değil, aynı anda denizaşırı piyasalara yayılmaktadır.³¹

Buradan anlaşılmaktadır ki ekonomik krizlerin yani daha doğru şekilde ifade edersek küresel ekonomik krizler genel olarak finansal ağırlıklı krizlerden oluşmaktadır. Bundan dolayı global krizlerin nedenlerinin de büyük bir kısmı yukarıda anlatıldığı gibi aşırı borç miktarları, yanlış döviz sistemi ve uygulanan yanlış finansal politikalar gibi nedenlerden oluşmaktadır. Ama yapılan izah ve araştırmalar küresel krizlerin tam olarak nedenlerini belirtmediği için ilerleyen başlıklarda onların türlerini ele alarak daha dolgun ve aydın şekilde anlatılmaya çalışılacaktır.

1.3. EKONOMİK KRİZ TÜRLERİ

Bir önceki başlıkta ele aldığımız konuda krizlerin nedenlerinin birçok sebeple ortaya çıktığını ve farklı iktisatçılar tarafında farklı şekilde yorumlandığını da gördük. Yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen sonuçlara esasen küresel krizlerin temel nedenlerini daha iyi bilmek için onların türlerini araştırıp detayları ile öğrenmek lazımdır. Yani küresel krizin türü bilinirse mevcut krizin nedeni kesin şekilde ortaya çıkarılabilir.

Ekonomik kriz kavramında da vurgulandığı gibi krizler; ani bir şekilde ve hiç beklenmedik halde meydana gelen ve makroekonomi açıdan hükümeti, mikro açıdan ise şirket ekonomisini önemli bir şekilde etkileyen ekonomik olaylar olarak tanımlanmıştır. Yaptığı etki açısından krizler iki kısımdan oluşuyor: Mikro ve makro.

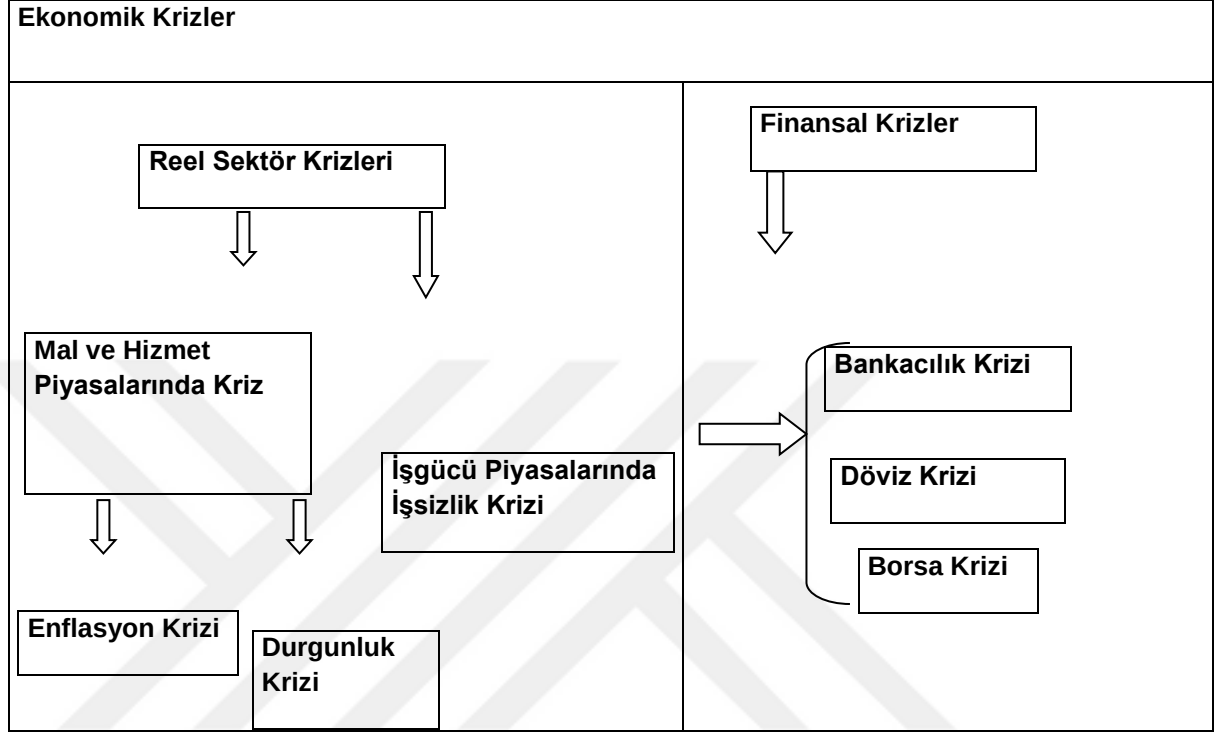
Konumuzla alakalı olarak makro düzeyde yaşanan krizler ele alınacaktır. Makroekonomik krizler; reel sektör ve finansal krizler şeklinde iki gruba ayrılmaktadır.

³⁰ Orhan, s.43- 45.

³¹Yurdakul, s.2.

Bu kriz çeşitleri de aslında kendi içinde farklı türlere ayrılıyor. Bu kriz türleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.³²

Tablo 1:Ekonomik Kriz Türleri

Kaynak: Konuyla İlgili Makalelerden Derlenerek Kendim Tarafımdan Hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tablodan da yararlanarak reel sektör krizleri ve finansal krizleri ilgili yapılan tanımlara bakalım;

Finansal kriz, “Döviz ve hisse senedi gibi finans piyasalarındaki şiddetli fiyat dalgalanmaları veya bankacılık sisteminde bankalara geri dönmeyen kredilerin aşırı şekilde artması sonucu yaşanan ciddi ekonomik sıkıntı olarak tanımlanırken” reel sektör krizler ise “Mal, hizmet ve iş gücü piyasalarındaki miktarlarda, yani üretimde veya istihdamda ciddi daralmalar” olarak tanımlanmaktadır.³³ Dolayısıyla her iki tür kriz de kapsadığı sektör bazında meydana gelen ani daralmalar olarak ifade edilmektedir.

³²Tuğba Şimşek, **Finansal Krizlerin Öngörüsünde Uluslararası Rezervlerin Kısa Dönem Dış Borçlara Oranının Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2011, s.7.

³³Acar, s.2.

1.3.1. Reel Sektör Krizleri

İster mal piyasasında isterse de hizmet ve işgücü piyasasında önemli daralmalar sonucunda meydana gelen ekonomik kriz türleri reel sektör krizleri olarak tanımlanmaktadır. Mal ve hizmet piyasalarında fiyattaki artışları belli bir sınırın üzerinde gerçekleşirse buna enflasyon krizi; mevcut sınırın altında kalırsa buna da durgunluk krizi denilmektedir. Bir diğer reel sektör krizi olan işsizlik krizi ise emek piyasasındaki işsizlik rakamlarının belirli seviyeyi aşması sonucunda meydana gelmektedir.³⁴

1.3.2. Finansal Krizler

Ekonomik krizler içerisinde önemli bir paya sahip olan finansal krizlerle ilgili bazı kitaplarda farklı şekillerde tanımlar görmek mümkündür. Tanımların çok olmasına bakmayarak bunlar içerisinde genel olarak herkes tarafından kabul görülmüş birkaç tanım vardır ki bunlara ilk olarak KİBRİTÇİOĞLU'nun tanımı verilebilir. O, "Finansal krizleri, döviz ve hisse senedi piyasaları ile finans piyasalarındaki şiddetli fiyat dalgalanmaları veya bankacılık sisteminde geri dönmeyen kredilerin aşırı derecede artması sonucu oluşan ciddi ekonomik problemler." şeklinde tanımlamıştır.³⁵

Mishkin ise finansal krizler, "Verimli yatırım imkânlarına sahip finans piyasalarının ahlaki tehlike ve yanlış seçim problemlerinin zaman geçtikçe kötüleşmesi gibi sebeplerden dolayı, fonları etkili biçimde kontrol ve analize edememesi sonucu yaşanan doğrusal olmayan bozulmalar." olarak ifade etmiştir.³⁶

Yapılan tanımlardan da esinlenerek finansal krizlerin türleri dört alt gruba yani banka, borsa, para ve sistematik finansal krizler olarak ayrılmıştır. Birinin diğeri ile sıkı bağlı olduğu bu tür krizleri çok keskin çizgilerle ayırmak nerdeyse imkansızdır.

³⁴ Murat Kahraman ve Diğerleri, **Dünyada Meydana Gelen Başlıca İktisadi Krizlerin Analizi ve Bu Krizlere Başlıca İktisadi Okulların Getirdiği Çözüm Yaklaşımları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s.12.

³⁵ Kibritçioğlu, s. 23.

³⁶ Şimşek, s.8-9.

1.3.2.1. Banka Krizi

Esas kriz türlerinden olan banka krizi, kendi başarısızlıkları karşısında bankaların yükümlülüklerinin konvertibilitesini ertelemesi olarak tanımlanabilir. Banka krizini üç alt gruba ayırıp incelemek gerekir. Bunlardan ilki, bir ve /veya birkaç bankanın kendi yükümlülüklerini gerektiğinde yerine getirmemesi sonucu oluşan ve sistematik karakter taşımayan banka krizleridir. Bankacılık sisteminde hem fiili hem de potansiyel bir saldırıyı içeren bir başka banka krizi; alacaklıların ani şekilde fonlarını geri talep etmeleri ile beraber bankacılık sisteminin var olan konvertibilite özelliğinin zayıflatması ve bu durumda sistemin bütünüyle Merkez Bankası'nın müdahalesine ihtiyaç duyması formatındadır. Bu krizin oluşma nedenleri arasında aşağıdakiler yer almaktadır:

1. Bankaların kendi bilançolarındaki varlıkkalemlerinin kalitesinin kötüleşmesi.
2. Banka portföylerindeki semereli kullanılmayan fonun çok olması.
3. Bir sıra siyasi ve ekonomik nedenlerle batan firmaların kendi mevduatlarını talep etmeleri.³⁷

1.3.2.2. Para Krizi

Bir diğer adıyla döviz krizi olan para krizi, genellikle döviz kurunda aniden oluşan herhangi bir hareket sonucunda ortaya çıkmaktadır. Para krizinin oluşma nedenlerinden biri de sermaye hareketlerindeki keskin değişimlerdir.³⁸

Daha geniş ve açık bir şekilde ifade edersek döviz krizi veya para krizi, bir ülkedeki yerli paranın spekülatif saldırılara uğraması neticesinde ulusal para olarak kabul edilen doların devalüasyona uğramasıyla da serbest piyasalardaki değerinin hızlı ve ciddi bir derecede kaybetmesi olarak tanımlanmaktadır ³⁹. Dolayısıyla buradan anlaşılmaktadır ki para krizi, yerel para biriminin dolar karşısındaki aniden ve hızla değer kaybı yaşamasıdır.

Genel olarak bu tür krizler, sabit kurda piyasadaki hisse sahipleri anî olarak yabancı para ile şekillendirilmiş aktiflerini dolar ile ifade olunmuş aktiflere tercih

³⁷ İsmail Çeviş, **Finansal Krizler ve Para Politikası**, Lisans Yayınları, Denizli, 2012, s.4.

³⁸ Ahmet Turgut, 'Türleri, Nedenleri Ve Göstergeleriyle Finansal Krizler ', **Tühis İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 4, Kasım 2006, s.12.

³⁹ Ayşe Çelikel Danışoğlu, " Para Krizleri: Türkiye'de Yaşanmış Krizlerin Değerlendirilmesi", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:5, Sayı: 2, s.1-11

etmeleri sebebiyle MB'nin döviz rezervlerindeki azalmalar şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁴⁰ Buradan da anlaşılmaktadır ki bu tür krizlerde de anlık niteliği vardır.

1.3.2.3. Borsa Krizi

Bir diğer finansal kriz türü borsa krizi; borsadaki işlemlerin, yani menkul kıymet fiyatlarındaki büyük çaplı aniden düşüşler şeklinde ifade olunabilir. Borsadaki hisselerde ani değişimler ekonominin nasıl bir gidişatta olduğunu göstergesidir. Yani hisselerdeki ani yükselmeler, ekonominin olumlu bir dizgi içerisinde olduğunu gösterirken beklenmedik anda ortaya çıkan ani değer kayıpları ekonominin gidişatında bazı şeylerin yolunda olmadığını göstermektedir.⁴¹

1.3.2.4. Sistemik Finansal Krizler

Finansal piyasaların önemli ölçüde bozulması olarak ifade eden sistemik finansal krizler, ekonomi ve ekonomidışı olarak politik ve sosyal yaşamdaki değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Zencirvari kelimesi ile eş anlamı taşıyan sistemik kavramı, krizlerin birbirini takip etmesini ortaya koymaktadır. Yani, sabit döviz kuru sisteminin var olması demek, merkez bankalarının son mercii vazifesini aradan kaldırmak anlamına geliyor ki bunun neticesinde ödemeler bilançosu sorununu, bir diğer soruna, yani, bankacılık problemine dönüşmesine neden olmaktadır. Belli bir düzeyde sabitlenmiş döviz kurları ticaretteki var olan açıkların daha da yükselmesine yol açarak ilgili paraya yönelik kaçınılmaz bir şekilde spekülasyon bir saldırıya, dahasonra dolar rezervindeki herhangi bir kayba neden olmakla döviz krizinin yaşanmasına zemin yaratmaktadır.⁴²

Tarih olarak eski zamanlara dayanan finansal krizlerin başlangıcının, yapılan çalışmalar sonucunda "Altın Standardı" dönemi olduğu bilinmektedir. O dönemden itibaren meydana gelen finansal krizler gün geçtikçe daha sık aralıklarla yaşanmaktadır. Yapılan araştırmalara esasen, finansal krizler ile ilgili ilk teorik çalışmalar 1970-80'lerde Güney Amerika ülkelerinde bulunmuştur. Bu çalışmalarla ilgili yapılan modeller, Krugman çalışmasına dayanmakta veya aynı çalışmanın

⁴⁰ Turgut, s.15.

⁴¹Kahraman, s. 7.

⁴² Mustafa Özer, **Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1999, s.23.

uzantısı olduğu söylenmektedir.⁴³ Yani, tarihi açısından çok da eski zamanlara dayanmayan finansal krizler XX. asrın 2. yarısından itibaren başta sermaye hareketlerinde getirilen serbestlik olmak üzere ekonominin bazı alanlarında yapılan değişikliklerden dolayı eski dönemlere kıyasla daha sık meydana gelmiş dolayısıyla buna bağlı yapılan çalışmalara olan ilgi artmıştır.

1.4. KÜRÜSEL KRİZLERLE İLGİLİ İKTİSADİ YAKLAŞIMLAR

Ekonomide var olan başlıca yaklaşımlar ekonomik krizle alakalı görüşleri dolayısıyla iki ayrı gruba ayrılmıştır: İlk olarak serbest piyasa ekonomisinin öncüsü olan Klasik Okul savunucuları ve bu okulun devamı niteliğini arz eden diğer yaklaşımlar-“Monetarizm, Arz Yönlü Ekonomi ve Yeni Klasik Ekonomi” bir de genel olarak kapitalist ekonomik sisteme karşı olduğunu iddia eden Marksist ekonomi yaklaşımı. Ekonomik krizlere bağlı olarak yapılan açıklamalara yönelik yaklaşımlar; krizlerin etkileri, sebepleri ve ekonomik krizler için öne sürülen çözüm önerileri açısından birbirlerinden farklılık arz etmektedir.⁴⁴ Bu farklılıktan dolayı ekonomik krizlerle ilgili düşüncelerini kendilerine has bir şekilde değerlendiren mevcut ekonomi yaklaşımları hiçbir zaman ortak bir paydada birleşmemiş ve bu görüş ayrılığı devam etmiştir.

Ekonomik kriz kavramı ile ilgili birçok iktisadi yaklaşımının varolmasına bakmayarak, kapitalizmin meydana gelmesinden mevcut zamana dek dünya ekonomi tarihine baktığımızda, başlıcaiki zıt temel görüşün var olduğu kabul görülmektedir.

Kriz bir “anormallik” diye adlandıran birinci görüşün temelinde, “Kapitalizmin genel eğilimi dengeye ulaşmak yönündedir.” düşüncesi yer alıyor. Hatta kapitalizmin istikrarlı bir sistem olduğunu iddia ediyorlar. Krizlerin yaşanma nedenlerini ya dışsal ya da tesadüfi etkenler sebebiyle meydana geldiğini savunanlar, krizin oluşmasında sistemin hiçbir hatasının olmadığını söylemektedirler.⁴⁵ Yani, krizi sistem dışı bir olgu olarak adlandıran veya onun bir anormallik olduğu düşüncesini savunan klasikler, sistemde herhangi bir uyuşmazlığın veya bozukluğun olmadığını ve krizlerin, kapitalizmin kendisi dışında meydana gelen bir olay olduğunu söylemektedirler.

⁴³Özgür Yaman, **Finansal Krizler ve Erken Uyarı Sistemleri**, Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s.16.

⁴⁴ Ahmet Ceylan, “Ekonomik Kriz Kavramına Keynesyen İktisat Yaklaşımı”, **Kalem Kokusu**, 8.25.2012, <http://kalemkokusu.blogspot.com.tr/2012/08/ekonomik-kriz-kavraminakeynesyen-iktisat-yaklasimi.html>, (19.12.2016), s.1.

⁴⁵Ceylan, s. 3.

İlk yaklaşıma tamamen zıt bir görüşü savunan ikinci görüş yaklaşımın temel düşüncesi, krizin "normal" bir varoluş tarzı olmasıdır. Bu farklı düşünceyi ilk defa sistematik bir şekilde ortaya çıkaran düşünür Karl Marx,kendi çalışmalarında kapitalizmle bağlı bazı sonuçları ortaya koymuştur:

1. Kapitalizm, tarihsel bir nitelik arz eder. Yani, burada kast edilen düşünce kapitalizmin bir başlangıcı olduğu gibi bir de sonunun olduğudur. Kapitalizm kendisinden önce de var olan üretim sistemleri gibi geçicidir.
2. Sistemin başlıca değişiklikleri, ekonomik krizler aşıldıktan sonra yaşanabilir.
3. Kendi içerisinde istikrarsızlık yaşayan kapitalizm, bu çelişkiler üzerindeki kriz ve/veya toparlanmalardan geçerek yükselen ve zaman geçtikçe gelişebilen üretim türüdür.⁴⁶

Özetle şunları söylemek gerek ki krizler hakkında ortaya konulan bu iki ters yaklaşımdan ilkinde göre, krizlerin yaşanma sebebi sistem değil dış etkenler; ikinci görüş ise bu nedenleri içsel sebepler olarak varsaymaktadır.

1.4.1.KlasikEkonomi Yaklaşım

Liberal Okulu'nun kurucusu Adam Smith ekonomiye getirdiği, "görünmeyen el" vasıtasıyla tam rekabette olduğu piyasa sisteminde fiyat ve ücretlerdeki esneklikten dolayı piyasa mekanizması, ekonomideki dengeleri bozacak bir şok olayının dengeyi bozacak etkilerini kısa bir zaman içerisinde aradan kaldırır ve ekonomiye daimi bir şekilde hiçbir müdahale olmadan tam istihdam düzeyine ulaşmasını sağlar. Yani, ekonomide herhangi bir kayıp yaşanmaz, geniş ve zor bir işsizlik durumu meydana gelmez bilakis iş arayacak herkesi bulabilecektir. Ortaya çıkan tüm olaylar ekonomide tam rekabet piyasası anlamını taşıyan "Görünmeyen el", vasıtasıyla sağlanır. "Görünmeyen el", ekonomideki döngüleri en etkin şekilde yönlendirdiği ve arz-talep denge düzeyini tam istihdam seviyesine ulaştırdığı içinde devlet tarafından ekonomiye herhangi bir müdahale edilmesi gereksiz olmakla beraber bunun sonucunda kriz oluşabilir.⁴⁷

Sistemin kendi içerisinde faaliyet gösteren belirli vasıtalarla dengede olacağını ve/veya herhangi bir dış müdahale olmaksızın bozulan dengenin yeniden

⁴⁶Okan Taşar, "Devlet-Ekonomi İlişkisi Ekseninde Küresel Kriz ve Türkiye" , **Kamu-İş Dergisi**, Cilt:10, Sayı:3, 2009, s.12.

⁴⁷ Kahraman, s.24.

eski haline döneceği düşüncesinde olan klasik okulun savunucuları krizin ortaya çıkması için sistem dışında gösterilen herhangi bir etkinin olması gerekmektedir.

Temelini doğal düzenden alan klasik okuluna mensup olan iktisatçıların dayanaknoktası, SAY'ın önerdiği "Mahreçler Yasası"na esasen "Her arz kendi talebini yaratır." kuramıdır. Buradaki esas söz konusu üretimde oluşan fazlalıktan bir krizin oluşmaması düşüncesidir. Başka bir ifadeyle ekonomik süreç esnasında kısmi bir tıkanmada dahi fiyat mekanizması varlığının sebebiyle tüketimin ve üretimi naralarındaki dengeye yeniden ulaşacaktır.⁴⁸ Dolayısıyla klasik iktisatçılar ekonomide bir krizin oluşması için dışarıdan herhangi bir müdahalenin gerekli olduğu düşüncesini savunmakla beraber ekonominin kendiliğinden bir krizle karşılaşmasının mümkün olmadığını da ifade ediyorlar.

1.4.2. Neo-Klasik Yaklaşım

Egemenliği bir asrın üzerinde devam etmekte olan neo-klasik iktisadın bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler sloganıyla devletin ekonomideki etkinliğini azaltılmıştır. Bundan dolayı 19.yüzyıl sonunda kapitalizme karşı yapılan eleştiriler sonucunda, toplumsal düzen konusunda tarafsız kalmayı olanaksız kılmıştır.⁴⁹

Neo-klasik yaklaşımın savunucularından T. Walras, tam rekabetin hüküm sürdüğü koşullarda faaliyet gösteren piyasada onu olumsuz şekilde negatif etkilemeyecek düzeyde tüketicilerle üreticilerin bir araya gelip toplam talebin arzı dengeleyecek yeni bir ekonomi sistemini oluşturmuştur. Mevcut sistemin özelliğini, üreticilerin kendi kârlarının maksimum seviyeye çıkarması ve aynı zamanda tüketicilerin de kendi faydalarını maksimize etmeyi istemeleri oluşturuyor. Toplam gelirin toplam tüketimdeki düzeye eşit olduğu bu durumda toplam talep ile toplam arzın birbirlerine eşit olacağı paretoyu meydana çıkıyor. Mevcut sisteme göre belirli bir dengede olan piyasa ekonomisinde herhangi bir bozukluk ya da dengesizlik diğer ifade edilen ekonomik krizin normal şartlar içerisinde oluşması mümkün değildir.⁵⁰ Bu düşünceden yola çıkarak herhangi bir dış müdahalenin dengesizliğe sebep olacağı

⁴⁸Çapraz, s. 37.

⁴⁹Utku Altunöz, "Egemen Neo Klasik İktisat Eleştirisel Yaklaşım: Post Otistik İktisat Ve 2008 Küresel Krizin Post Otistik Analizi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 29, 2013, s.15.

⁵⁰Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014, s.145-150.

veya hiçbir müdahalenin olmaması durumunda dengenin bozulmayacağı fikrini savunan neo-klasiklerin bir bütünlük gösterdiği söylenmektedir.

Otomatik genel denge varsayımı altında bu iktisat okulu yaklaşımı, krizin oluşmasında mevcut piyasa sistemine esasen imkânsız ya da geçici bir şekilde olacağı düşüncesini savunmaktadır.⁵¹ Yani, ekonomik krizlerin meydana gelmesi sistem içi sebeplerden değil yalnızca kapitalist sisteme bağımlı olmayan, devlet gibi dışsal faktörlerin müdahalesi düşüncesi, neo-klasiklerin temel görüşünü oluşturmaktadır.

Sonuç olarak devlet müdahalesinin piyasanın işleyişini bozduğunu savunulmakta olan her iki yaklaşımda krizlerin başlıca nedenlerini dış etkenlere bağlamaktadır. Devlet müdahalesine karşı olan bu yaklaşımlar, Büyük Buhran'ın patlak verdiği 1929 yılına dek devam eden bu görüş, kriz sonrası kendi değerini kaybederek yerini Keynesyen görüşüne bırakmıştır.

1.4.3. Keynesyen Yaklaşımı

1929 yılında patlak veren dünyanın en büyük küresel ekonomik kriz döneminde dünya ekonomisinde ortaya çıkan dehşetli çöküntü sonucunda artan işsizlik oranları karşısında o zamana kadar geçerli korumayı başaran piyasa ekonomisi görüşünün yeterli olamaması talep yönlü iktisat anlayışını savunan Keynesyen ekonomik görüşünü meydana getirmiştir. Klasik iktisat okulun temelini oluşturduğu, ekonominin kendiliğinden dengeye gelmesi ve istihdamın tam olarak otomatik şekilde sağlanması düşüncesini kabul etmeyen ve SAY'ın ileri sürdüğü yasanın geçerli olmadığını iddia eden Keynes, tasarruf ile yatırım arasındaki eşitliğin sağlanması görüşünü de kabul etmemiştir. Ekonomik sistemin faaliyet düzeyini beş değişkene bağlayan Keynes, kendi kuramında sistemin işleyişinde; millî gelir, istihdam, tüketim, yatırım ve faiz oranları olarak başlıca değişkenleri belirtmiştir.⁵²

Klasik yaklaşımının "uzun dönem" düşüncesini eleştiren Keynes, belirsizlik kavramını kullanarak geleceğin belirsiz olmasını ve bunun da eksik bilgi sorununa sebep olacağı düşüncesini savunmuştur. Geleneksel iktisattan farkı olmayarak belirsizliğin bir risk unsuru olmadığını ve "kesinlik anlamını" ifade eden ölçülebilen belirsizlik kuramını ifade etmektedir. Tüm bu belirsizlikler dengesizliklere neden olmaktadır. Sistemin doğasında var olan belirsizliğin, iktisatta içsel nitelik taşıdığını

⁵¹Taşar, s. 17.

⁵² Ceylan, s.4-5.

ve bunun da krizin temel nedeni olduğu görüşünü savunmuştur.⁵³ Bir başka ifadeyle Keynes; krizlerin ortaya çıkmasını dışsal problemlerle değil içsel nedenlere bağlamaktadır. Yani sistemdeki belirsizliklerden kaynaklandığı düşüncesini savunmaktadır.

Keynesyen yaklaşımının temelini dayandığı talep olgusu, üretimdeki öngörülen yatırım harcamaları ile tüketime verilen harcamaların toplamıdır. Yani, cari işlemlerdeki talep edilen yatırım ile tüketime ilgili malın toplamı olarak kabul görmektedir. Keynes'e göre istihdam seviyesini belirleyen efektif talep kamu harcamalarına bağlıdır. Eğer istihdamda denge bozukluğu varsa bunun başlıca sebebi efektif talepteki eksiktir. Yani, istihdamda dengesizliğe neden olmaktadır. Bunun sonucunda da ekonomik krizin patlak verdiğini ifade etmektedir.⁵⁴ Buradan anlaşılmaktadır ki sistemde ortaya çıkan istikrarsızlığın veya ekonomik dengede meydana gelen bozukluğun temel sebebi olarak nitelendirilen toplam talepteki yetersizlik nedeniyle ekonomik krizler meydana gelmektedir. Yani ekonomide ağırlık verilmesi gereken olgu arz değil, arzın eksik kalması sonucu ekonomik dengenin bozukluğu veya toplam talep yetersizliğidir.

Ekonomik krizi açıklarken bunun baş vermesini iki nedene bağlayan Keynes, bu nedenleri şu şekilde izah etmiştir:

Bunlardan birincisi, sermayenin marjinal etkinliğinin çöküşü, diğerinin ise efektif talep eksikliği olarak kabul edilmektedir. Milli gelir ve istihdam düzeyini birçok argümanın vasıtasıyla belirleyen faktörleri ortaya koymuş Keynes. Millî gelirin düzeyini ve onunla paralel bir şekilde yükselip alçalan istihdam düzeyini efektif talebe bağlılığını savunmaktadır.⁵⁵

Klasik teoriden farklı olarak para arzı ve para talebinin fiyat seviyesini belirlemesi konusunda Keynesyen yaklaşımı, paranın devriyedeki hızının düşmesinin başlıca nedenleri devriyedeki paraların dolaşımının hızındaki değişkenlikle paranın arzının artmasıdır. Para talebinin amaçlarındaki farklılığı ortaya koyan Keynes sadece ihtiyaç, mübadele ve spekülasyon amaçla talep edilebilecek paranın, öncülerinden farklı olarak faizdeki oranların değişikliğinden etkileneceğini vurgulamıştır.⁵⁶

Keynesyen yaklaşımına göre faiz oranını belirleyen başlıca etkenler; para arzı ve para talebidir. Devlet tarafından kontrol edildiğinden otonom olduğu ifade

⁵³ Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları ve İlker Parasız, **İktisatta Devrimler ve Karşı Devrimler**, Alfa Yayınları, İstanbul 2004, s.11-13.

⁵⁴ Ahmet Ulusoy, **Maliye Politikası**, Üç Yol Kitabevi, Trabzon, 2007, s.34.

⁵⁵ Cafer Unay, **Ekonomik Konjonktür**, Ekin Kitabevi, 5. Baskı, Bursa, 1996, s.143.

⁵⁶ Duman, s.23.

edilen paranın spekülasyon amaçlı talep edilmesindeki en önemli faktör, gelecekteki belirsizlikten dolayı sermaye üzerinden kâr elde edilmesidir. Yatırımcıların gelecek konusundaki beklentilerinin belirsizlikleri ekonomik krizlere ve ekonomik daralmalara yol açmaktadır.⁵⁷ Buradan şu sonucu çıkarabiliriz ki yatırımlardaki gelecekle ilgili elde olunacak kâr oranları ile bağlı gözlemlerdeki değişlik ya da belirsizliklerden dolayı krizler meydana gelmektedir.

Bu yaklaşımda mali politika uygulamalarının krizi önlemede ve ekonominin eski refahına yeniden kavuşmasında başlıca vasıta olarak görülmektedir. Krizlerden çıkış yolunu genellikle kamu harcamalarında gören Keynes, harcamaların bir yandan toplam talebi artırırken diğer bir taraftan da ekonomideki tam istihdamlaşmasında başlıca vasıta gibi değerlendirmektedir.⁵⁸ Yani, sistemin kendisinden kaynaklanan krizleri önlemede yetersiz kalması dolayısıyla Keynes, bunu aradan kaldırmak için devlet müdahalesi kapsamında maliye politikalarına başvurulmalıdır.

1.4.4. Monetarist Yaklaşım

1930'lardan günümüze kadar Keynesyen iktisata zıt olarak görülen başlıca okullardan olan Chicago Okulu öncülerinden Friedman ile aynı düşüncede olan ekonomistlerin savunduğu görüş, 1970'lerde patlak veren kriz döneminde ortaya çıkan stagflasyon olgusunun Keynesyen uygulamalarıyla çözümlenememesi sonucunda yükselişe geçti.⁵⁹

Ekonomik kriz olgusuna Keynes'ten daha farklı bir bakış açısıyla yaklaşan Monetarist düşünce 1950-60'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Temeli klasik iktisata dayanan Monetarist görüş savunucuları, öncüleri gibi ekonomide tam rekabetin varlığına ve makroekonominin istikrar içinde olduğu düşüncesini savunsa da onlardan farklı olarak bu istikrarı bozabilecek bir sıra yanlış politika olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁰ Dolayısıyla selefleri ile aynı görüşte olmasına rağmen monetarist yaklaşımda sistem içi bir sıra bozuklukların olduğu ve bu sıkıntılardan dolayı krizlerin meydana gelebileceği düşüncesi de yer almaktadır.

⁵⁷ Selahattin Togay, "Finans Güdüsüyle Para Talebi: Önemi Ve Yarattığı Sonuçlar", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı:1, 1998, s.28.

⁵⁸ Ulusoy, s.51.

⁵⁹ Gülsün Gürkan Yay, **Chicago Okulu, Milton Friedman ve Monetarizm**, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s.1.

⁶⁰ İsmail Küçükaksoy, "Keynesyen Görüş İle Monetarist Görüşün Yöntem Farklılıkları Üzerine Bir İnceleme: 1929 Krizi Örneği", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:45, Temmuz 2015, s.62.

Bu politikaların başında, politikacıların takip ettiği gereksiz mali politikalarla para otoriteleri tarafından uygulanan ve şirketler ile bireyler arasındaki farklılığa sebep olacak politikalar gelmektedir. Ekonominin kendi işleyişine bırakılması sonucunda enflasyon ile işsizlik gibi makroekonomik sorunların meydana gelmeyeceğini savunan Monetaristler, bütün sorunların yalnızca ekonomiye dış müdahaleler sonucunda yaşanacağını ileri sürüyorlar.⁶¹ Buradan anlaşılmaktadır ki tam bir şekilde öncülerinin düşünceleri kapsamında kalmayan monetaristler, sistemden kaynaklanan dengesizliği önlemek için dış müdahalelere ve bu bağlamda mali politika uygulamalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi takdirde gerekli önlemlerin alınmaması sonucu krizlerin oluşacağı fikrini ırelı sürmektedirler.

Monetaristler, finansal krizi bankaların ihtiyacı olan rezervleri kazanmak için mevcut varlıklarını satmak zorunda kaldıkları durum olarak da tanımlamaktadırlar. Varlıkların satışının zorunluluğu, bu varlıkların fiyatlarına etki ederek azaltmakta ve faiz oranlarını arttırmaktadır. Bu gidişatin sonunda ise bankaların ödeme pozisyonlarını tehdit ederek güven pozisyonlarını azaltmaktadır. Monetaristlerin öncülüğünü yapan Friedman'a göre finansal krizlerin başlıca sebebi, konjonktürel dalgalanmanın büyüme dönemlerinden sonraki zaman içerisinde Merkez Bankası'nın para politikasını kullanarak para stokunu önemli ölçüde azaltması düşüncesi savunulmaktadır.⁶²

1.4.5. Arz-Yanlı İktisat Yaklaşımı

Keynesyen yaklaşımın ekonominin talep yönüne ağırlık verdiği ve 1929 krizini izleyen yıllardan başlayarak 1970'lere kadar hayli etkili olduğu bilinmektedir. 1970'li yıllar Keynesyen yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkan bir kısım yeni teorik yaklaşımlardan birisi de "Arz yönlü" veya "Arz yanlı" iktisat görüşüdür.⁶³

Temeli klasiklere dayanan bu görüş, sonraki birtakım iktisatçı tarafından geliştirilmiş ve tüm dünyada büyük merakla karşılanmıştır. N. Ture, M. Evans ve B. Bartlett gibi diğer iktisatçılar tarafından incelemeye konu olan arz yanlı görüş, daha ileri düzeylere taşınmıştır. Görüşün öncülerinden olan Laffer, efektif talebi eleştirmiş ve bunun yerine "Her arz kendi talebini yaratır." düşüncesini bir daha gündem

⁶¹ Ulusoy, s.60-63.

⁶² Cüneyt Sevim, 'Öncü Göstergeler Yaklaşımına Göre Finansal Krizler ve Türkiye Örneği', Banka Düzenleme Ve Denetleme Kurumu, Ankara, 2012, s. 4.

⁶³ Taşar, s.23.

konusuna taşımıştır. Laffer, ekonomide yaşanan problemlerin başında, üretimin talebe cevap verememesi gelmektedir.⁶⁴

Genel bir şekilde değerlendirdiğimiz zaman klasik okulun nümayendeleri ile aynı görüşü savunan arz-yanlı iktisatçılar ekonomik problem olarak ifade ettikleri kriz olgusunun yaşanmasındaki başlıca neden talep karşısındaki toplam arzın veya üretimin yetersiz kalmasını ileri sürmektedirler.

Bundan dolayıdır ki daha çok çalışmayı teşvik etmek maksadıyla maaş ile ücretlerde vergi indirimlerinin icap ettiği, gelir ve/veya kurumlar vergisinde yapılan fiyat indirimleri tasarruf ve yatırımları yükseltecek ve faiz oranlarını azaltacağı fikri bu tutumun başlıca ilkesidir. Para isteğindeki herhangi bir artışın iktisattaki düzensizliklere neden olacağını savunan bu tutum, hem istihdam hem de üretimi çoğaltıcı vergi indirim stratejisi yapılırsa ekonomide olan sorunların en aza indirileceği görüşündedir.⁶⁵ Yani, kamu harcamaları ve azalan vergi miktarları dolayısıyla artan tüketimin, toplam arzın üzerinde olmasından dolayı meydana gelecek krizleri ortadan kaldırmak veya bu tür olumsuzlukların yaşanmaması için toplam arzın artırılarak talebe eşit bir düzeye getirip dengenin sağlanması gerektiği düşüncesi arz-yanlı iktisatçıların üzerinde önemle durduğu başlıca meseledir.

Netice itibariyle pahalılıkla mücadelede toplam arzı artırıcı tedbirler önerilmesi ve istenmesi, sınırlandırmak gibi tedbirlerden oldukça etkili olacağını iddia eden bu tutuma göre emekle sermaye arasındaki ilişkiyi düzene koyan kurumsal düzenlemelerdeki herhangi bir eksiklik sonucu ekonomide krizler patlak vermektedir.⁶⁶ Bundan dolayıdır ki bu tür hallerin tekrar yaşanmaması için toplam arzda artırıcı tedbirler bağlamında devlet müdahalelerigerektiğini vurgulayan ekonomistler, aksi takdirde ekonomiyi kriz bataklığından çıkarmanın imkânsız olduğunu ifade etmektedirler.

1.4.6. Marksist Yaklaşım

1970'lerdeki Marksist kriz teorisi, kapitalizmin derinleşen ekonomik krizi ve bununla ilgili olarak vagonunu savaş sonrası büyümenin getirdiği refaha bağlamış olan sosyal demokrasinin politik krizi bağlamında gelişmiştir. Marksist yaklaşımın farklılığı, bu krizi dışsal etkenler değil de kapitalist üretim tarzının çelişkili temellerine

⁶⁴Coşkun Can Aktan, "Talep-Yönlü İktisat Ve 1970' li Yılların İktisadi Sorunları", **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Cilt:28, Sayı:3, Mart-1991, s.12.

⁶⁵Yay, s.8-10.

⁶⁶ Duman, s.30-31.

bağlı olduğunu iddia etmesi ve çözümün reformla değil de ancak şiddetli bir sınıf mücadelesiyle mümkün olacağı düşüncesidir.⁶⁷ Dolayısıyla krizin sistemin kendinden kaynaklandığını ileri süren Marksist yaklaşıma göre bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak için sistemin komple değişilmesi gerekmektedir.

Sosyalist sisteminin öncüsü Karl Marks, klasiklerin tezini çürüterek yeni bir doktrin olarak işçi ve sermayeci arasındaki farkın kalkmasını bir tarafın diğer taraftan sömürüldüğü tezini ortaya koymuştur. Ekonomik krizlerin kapitalist sistemin özünde var olduğu görüşünü iddia eden Marks, bunun üzerine sermaye ile gelir birikiminden oluşan kapitalist düzende mevcut birikim süreci içerisinde yaşanan aksamalar bilakis sistemin dinamiklerine has bir olgu olduğunu belirterek bu aksamaların sonucunda krizlerin baş verdiğini açıklamıştır.⁶⁸

Marks, kapitalist üretim biçiminde ekonomik krizi meydana getiren dâhili tutarsızlıkların başlıca nedenlerini kar oranlarındaki azalmalar ile imalat gücündeki istikrarsızlık arz eden artışlar şeklinde iki gruba ayırmıştır. Gelir ölçeklerinde düşme meylini; üretim yöntemlerinin gelişmesi, istikrarlı sermaye oranının çalkantılı sermaye oranına uygun gelişmesi neticesinde artı değer oranının sabit kaldığı zamankârdaki miktarın zorunlu şekilde azalacağını ön görmüş ve bunun kapitalist sistemin değişmeyen ile değişen bölümü arasındaki oranı ifade eden “Sermayenin organik bileşimi” ile gelir oranlarının belirli düz orantılı olmadığını ileri sürmüştür. Eğer bu orantıda herhangi bir fazlalık olursa o zaman kâr oranları tükenmeye başlamasına rağmen bu azalma temayülünün yavaşlatılacağını ve hatta geçici bir süre içerisinde durdurulacağını sermayenin değersizleşmesi örneğinde gösterilmiştir. Savaş sonucu nihayete erdirilen herhangi bir krizde fiziksel olarak tahrip olunmuş sermayenin, teknolojideki yeni imkânlarla eskimiş olarak kabul gören sermayelerin ve iflaslar sonucu meydana gelen sermayelerin diğer sermayelerin kazancını artırmakla kâr oranlarındaki alçalma temayülü yavaşlatılabilmektedir.⁶⁹

Marks, mevcut nüfusa oranla fazla ihtiyaç maddesinin üretilmesini örnek göstererek bunları ekonomide krizlerin meydana gelmesinde başlıca neden olarak belirtmiştir. Kapitalist sisteme has şartlar içerisinde üretilen mal ve hizmetler sistemin içindeki değer ve orta değerlerin gerçekleşmesini önleyecek kadar oldukça

⁶⁷SimonClarke, **Marx'ın Kriz Teorisi'**, Çev. Cumhur Atay, Otonom Yayınları, İstanbul, 2007, s.32.

⁶⁸ Ali Cenk Gedik, “Marksist Sanat Kuramı Tartışmasına Giriş”, **Gelenek 113**, 12.05. 2011, [https://www.gelenek.org/marksist-sanat-kurami-tartismasina-giris,\(2.01.2017\), s.1](https://www.gelenek.org/marksist-sanat-kurami-tartismasina-giris,(2.01.2017), s.1).

⁶⁹ Burak Atamtürk, “Kapital Ve Kriz, Marx, Minsky, Arrighi” , **Altüst Dergi**, 20.01.2016, [http://www.altust.org/2016/01/kapital-ve-kriz-marx-minsky-arrighi-burakatamturk/, \(11.01.2016\), s. 2](http://www.altust.org/2016/01/kapital-ve-kriz-marx-minsky-arrighi-burakatamturk/, (11.01.2016), s. 2).

yüksek hacimdedir. Marks, eksik tüketen bir davranış taşımadığını belirtmek icap etmektedir. Kapitalist imalatın asıl engelini sermayenin hazırladığını ve üretim biçiminin dâhili tutarsızlıklarından kaynaklanan krizlerin vazgeçilmez olduğunu ileri sürmüş ve kesintiye uğrayan sermaye hem krizi tetiklediğini hem de sürecin yeniden diriliş dinamiklerini kendi çatısı altına barındırdığını açıklamıştır.⁷⁰ Yani, kapitalist sistemin başlıca özelliğini taşıyan sermayede ortaya çıkan herhangi bir kesinti dolayısıyla meydana gelen krizleri önlemede sistemin yetersiz kaldığı görüşünü savunan Marks, bu sorunu ortadan kaldırmak için yeni bir sistemin gerekliliğini ileri sürmüştür.

Ekonomik krizlerin oluşmasındaki nedenlerle ilgili farklı düşünceleri paylaşan kapitalist ve Marksist yaklaşımda getirilecek çözüm önerileri açısından zıt görüşler savunulmaktadır. Yani, krizin sistem dışı olduğunu ifade eden kapitalist sistemde çözüm olarak sisteme herhangi bir dış müdahale olmadan kendi işleyişine bırakılması öngörülmektedir. Sistemden kaynaklanan bir sıra tutarsızlıktan dolayı meydana gelen krizleri ortadan kaldırmak için sistemin tamamıyla değişmesi gerekliliği Marksist yaklaşımın başlıca ilkesidir. Bu yaklaşımlara rağmen dünya ekonomi tarihinde yaşanan üç büyük krizin genel olarak başlıca nedeni gibi sistemin kendinde mevcut olan sıkıntılar olmasına rağmen çözüm olarak hem sistem içi hem de sistem dışı tedbirlere başvurulmuştur.

⁷⁰Clarke, s.38.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA EKONOMİ TARİHİNDE YAŞANAN BÜYÜK KÜRESEL EKONOMİK KRİZLER VE UYGULANAN MALİYE POLİTİKALAR

2.1. 1929 BÜYÜK BURHANI VE KRİZDEN ÇIKIŞ YOLLARI

2.1.1. 1929 Krizi Oluşum Süreci ve Başlıca Nedenleri

Dünya ekonomi tarihine baktığımızda karşımıza bir birlerinden farklı nedenleri olduğu gibi gösterdiği etkiler bakımından farklılık sunan çok sayıda küresel kriz çıkmaktadır.

17. yüzyılda Adam Smith'in "Görünmez el" teorisi ile oluşan kapitalist ekonomi sistem sonraki yıllarda küresel krizlere reel sektör krizleri, finansal krizlere şahit oldu. Tarihten günümüze kadar yaşanan krizler içerisinde ortaya çıktığı dönemde büyük etkilere sebep olan en önemli krizlerden biri de Birinci Dünya Savaşı'nın da sebep olduğu Büyük Bunalım diye adlandırılan 1929 küresel ekonomik krizidir.

1929'da patlak vermesine rağmen etkisini 1930'lı yıllarda bariz bir şekilde gösteren kriz aynı yıl sürecinde devam eden ekonomik durgunluğa verilen isimdir. Dünya ekonomisinin büyüklerinden olan Amerika'da meydana gelen kriz sonraki yıllarda Avrupa ve Japonya başta olmakla dünyanın sanayileşmiş ülkelerini ve gelişmekte olan diğer ülkeleri de yıkıcı etkisi altında bırakmıştır.⁷¹ Dolayısıyla 1929 yılında ABD merkezli ekonomik kriz sadece ülke veya kıta olarak yaşanmamış ve dünyanın başlıca makroekonomi ülkelerini de kendi etkisi altına alarak küresel nitelik kazanmıştır ki bu mevcut döneme kadar görülen en dehşetli ve demek olur ki ilk küresel ekonomik kriz olarak dünya ekonomi tarihinde önemli iz bırakmıştır.

Krizin ortaya çıkma süresine bakıldığında 1920'li yılların başından kriz yılına kadar yaşanan problemler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Rusya ile ABD ve AB arasında büyük farklılıklar vardır. Yani Rusya'da ekonomi yükselmeye doğru giderken Avrupa ve Amerika 1920 -1921 krizinin etkisinden henüz çıkamamasından dolayı bölgelerde ekonomik küçülme yaşanmaktaydı.

2. Avrupa ve Amerika'da dönemin başlıca ekonomik sektörü olan tarım sektörü daralmaya başlamıştır.

⁷¹ Zübeyir Turan, "Dünyadaki Ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi** Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, 2011, s. 56.

3. 'Zenginlerin daha zengin, fakirlerin daha fakir' olduğunu gösteren istatistik veriler ülke ve bölgede yaşanan ekonomik bozukluğu ortaya koymaktadır.

4. ABD'de 1920'li yılların ortasında üretim ve istihdam oranları artış eğilimine geçmiştir.

Tablo 2: 1929 Yılında Başlıca Sanayileşmiş Ülkelerin Genel Görünümü

	GSYİH(%)	Altın Rezervlerinin GSYİH içindeki Payı (%)	İhracatın GSYİH içindeki Payı (%)	İthalatın GSYİH içindeki Payı (%)	Altın Rezervleri (%)
ABD	100.0	4.1	5.0	4.0	102.5
İngiltere	23.6	2.7	14.7	22.4	12.0
Fransa	17.3	10.5	11.1	12.8	82.0
Almanya	18.5	3.6	17.0	16.9	21.3

Kaynak: Abdulkadir Buluş ve Esra Kabaklı, '1929 Ekonomik Buhranı İle Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması', Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, s 5.

5. Amerikan kapitalizmi, 1925-1929 yılları arasında en parlak dönemindeydi.

- İmalat kuruluşlarındaki 20.000'lik artış,
- Ürünlerin değerleri 60,6 milyardan 68 milyar dolara kadar yükselmiş,
- Finans sektörü eskiden hiç görülmemiş bir düzeye çıkmaktaydı.⁷²

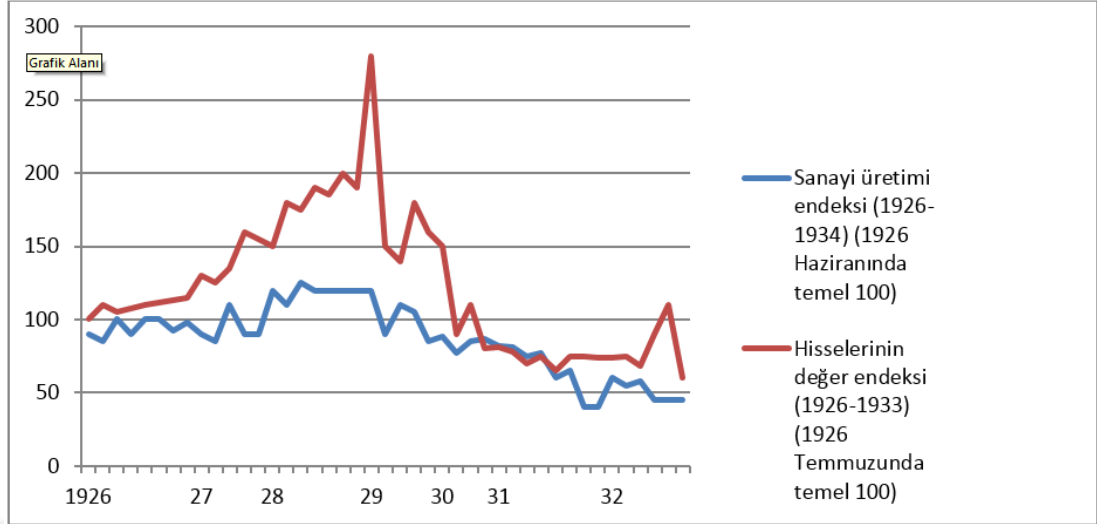
Kriz öncesi Amerika ekonomisindeki durum, Avrupa ülkelerinden farklı olarak oldukça iyi bir gidişat içerisindeydi. Yukarıdaki tabloda gösterilmiş bilgilere esasen Avrupa ülkelerine kıyasla ABD ekonomisindeki durumun mevcut yıllar içerisinde dünya ekonomisinin en iyi ülke konumunda olduğu görülmektedir.

Amerika'da ekonomik durum bu kadar normal iken kriz nasıl meydana çıktı? Balonun patlamasının en büyük sebepleri nelerdi? Bu sebepler gerçek faktörler mi, yoksa monetar faktörler miydi? Başlangıcı Amerika mı, yoksa Avrupa mıydı? Bu gibi sorular dönem ve dönem sonrası sadece ekonomistleri değil, hatta insanların zihnini kurcalamaktadır.⁷³

⁷² John Kenneth Galbraith, **Büyük Kriz 1929**, Çev: Elif Nihan Bakış, İstanbul 2014, s. 16.

⁷³ Gürsoy, s. 113.

Şekil 1: Kriz Döneminde ABD Borsası

Kaynak: <http://stats.oecd.org/#>

Grafikte de görüldüğü gibi kriz yılları döneminde spekülasyon hareketler olarak nitelenen menkul kıymetlerdeki artış ve azalışlar gün içinde farklılık göstermesinden ötürü insanların özellikle az gelirli grupların borçlanarak aldığı hisse senetlerinin veya devlet tahvillerin fiyatlarının düşmesine ve borçların geri ödenememesine yol açıyordu. Ve giderek artan bu borçlar sırasıyla ilk önce hane halkının, daha sonra şirket ve bankaların çöküşünü meydana getirmiştir.

Bunların yanı sıra 1920'lerde ülke ekonomisinde ortaya çıkan pek çok değişiklik veya olumsuzluk vardır ki bunlar krizin patlak verilmesinde başlıca nedenler içerisinde yer almaktadır. İlk başta finans sektöründe ortaya çıkan aşırı hareketlilik, ortalama gün içinde iki bankanın kapanması ve başka bu gibi olumsuz durumlar mevcut sorunların içerisinde yer almaktadır.⁷⁴

Ancak bu olumsuz durumlara rağmen 1921-1929 arasındaki yılları değerlendirildiğinde Birinci Dünya Savaşı sonrası bölge ve dünya ekonomisindeki konumunda değişiklik gösteren ABD, zaman geçtikçe dünyanın en büyük alacaklısı konumuna gelmiş ve ülke ekonomisinde yaşanan otomobil ve endüstri alanında olumlu gelişmeler sonucunda ülkede genel olarak sağlam bir ekonomik yapının sürdürüldüğü görülmektedir.⁷⁵Buradan anlaşılmaktadır ki kriz yılına kadar süregelen son on yıl içerisinde başta ABD olmakla dünya ekonomisinin diğer makro

⁷⁴ Hakan Ay ve Öznur Uçar, "Üç Küresel Ekonomik Krizin Analizi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 1, 2015, s.14.

⁷⁵ Abdulkadir Buluş ve Esra Kabaklı, '1929 Ekonomik Buhranı İle Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması', **Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 19, 2010, s.19.

regionlarında da dalgalanmalar yaşanmış ve ekonomide sağlanamayan istikrarlılık dolayısıyla küresel kriz patlak vermiştir.

1929 küresel kriz öncesindeki durumu değerlendirdikten sonra ortaya çıkan sorular vasıtasıyla krizin sebepleri ve gelişimi üzerinde inceleme sonucu ortaya ortak birtakım sebepler ortaya çıkarılmıştır:

İlk olarak, ABD'deki şirketlerin sahip olduğu mali güçleriydi ki krizin ortaya çıktığı yıldan tahminen 50-60 yıl önce bu şirketlerin irili ufaklı olmakla pek çok sayıları vardır. Fakat Birinci Cihan Harbi'nin olumsuz yönleri küçük şirketleri birleşmek zorunda bırakmış ve daha sonra bu şirketler tekel haline gelmiştir. Bundan dolayı 1929 yılına gelindiğinde Amerika ve dünyada söz sahibi olan ülke ekonomisinin takriben %50'sini kapsayan 200 tane holding faaliyet göstermekteydi. Bunun sonucu ise herhangi bir holdingin iflası uğraması ekonomiyi altüst etmesine yeteceğini gösteriyordu.⁷⁶

Bir diğer ortak neden ise kriz döneminde banka yapılanmalarının kötü durumda olması, bankaların ölçüsüzce verdiği kredilerin engellenememesi gibi mali yapıdaki yasaların yeterli olamaması, bir başka deyişle bankalardaki mevcut sermaye esasları, kredi oranları ile beraber rezervlerini belirleyecek kanun maddelerinin faaliyet alanında yer almamasıdır.⁷⁷ Yani, dünya ülkelerinin ekonomilerinde önemli yere sahip olan bankalardaki yürütülen yanlış politikalarla beraber mali yapıdaki yetersizlikler son krizde yaşandığı gibi mevcut krizin ortaya çıkmasında başlıca sorunlar arasında gelmektedir.

Mevcut yasaların olmaması ve bankaların kötü gidişatı sonucunda kriz yılında toplam 346 banka batmış ve bankacılık sisteminin yapıları bozulmuştur. Üst üste yaşanan olumsuzluklar nedeniyle bankalara olan güvenin azalmasına bağlı olarak bankaların mevduat miktarlarında azalmaya sebep olmuş ve bununla beraber çok sayıdaki krediyle teminatlandırıldığı için hisse değerlerinde meydana gelen düşüşler kredileri de kötü şekilde etkileyerek durumu daha da körüklemiştir.⁷⁸

Üçüncü bir sebebin de ABD Başkanı Hoover yönetiminin ekonomi alanındaki tecrübesizliğidir ki ekonomiye devlet müdahalesi yapılmaması gerektiği görüşünü savunan Hoover yönetimi 1929 krizi zamanı ekonominin kötü gidişatı karşısında krize müdahaleye karar verse de müdahalede geç kalınmasıyla beraber başarılı olamamıştı. Müdahalenin zamanında yapılmamasının veya başarısız

⁷⁶ Turan, s.57.

⁷⁷ Galbraith, s. 18.

⁷⁸ Sudi Apak, "1929 Ve 2008 Krizlerinin Karşılaştırılması: Dünya ve Türkiye Örneği", MUFAD Dergisi, Cilt:4, Sayı:41, Ocak 2009, s.7.

olmasının topluma faturası çok büyük olmuştur.⁷⁹ Dolayısıyla örnek olarak gösterdiğimiz ABD hükümeti olmakla diğer ülkelerdeki hükümetlerin izledikleri politikaların yanlışlıkları veya gerekli müdahalelerin zamanında yapılamaması veya bu konuda yetersiz bilgiye sahip olunması krizin oluşmasında üzerinde durulan başlıca sorunlar içerisinde yer almaktadır.

Krizin sebepleri içerisinde diğer bir etken ise sanayi devriminin yaşanmasıdır. Yani Amerika ve Avrupa tarım sektöründen sanayi sektörüne yönelmiş üretimde ciddi bir artış sonucu ortaya çıkan mal ve stoklar, talep yetersizliğinden dolayı şişmiş, tüketilmemiş ve bu da fabrikaların çökmesine, dolayısıyla krizin başlanmasına zemin hazırlamıştır. Bundan ötürü her arz kendi talebini yaratır tezi kuvvetini kaybetmişti.⁸⁰ Başka bir ifadeyle yaşanan son kriz döneminde sanayi sektöründen finansal ağırlıklı sisteme geçiş döneminde ülkelerin ekonomisinde yaşanan dengesizlik kendini mevcut kriz yılları içerisinde tarımdan sanayi sektörüne geçiş zamanında kendini göstermiştir.

1929 krizinin nedenleri ile ilgili son olarak J.K.Galbraith'in 'Büyük Kriz' adlı kitabında not ettiği sözlerle ifade ederek Rochfeller, Rotshiller, John J.Rascob gibi bazı önemli şahıslar kendi çıkarları dolayısıyla piyasalardaki ani spekülasyon hareketleri yaratarak istediklerinden daha fazla para kazanıyorlardı. Bu durum açık bir şekilde ortadayken ne hükümet ne de FED gibi idareci bankaların bu duruma tepkisiz kalması anlaşılması zor durumdur. Sözlerine devam eden Galbraith, mevcut durumun yani zenginler ve yoksullar arasındaki uçurumun artması krizin en önemli nedenlerinin başında gelmektedir.⁸¹ Yaşanan 1929 krizinin başlıca nedenleri içerisinde yer alan bu sorun, günümüz ekonomisinin gidişatında da görülmesine rağmen herhangi bir önlem alınamamıştır.

1929 krizini inceleyen Ma ve Peck gibi iktisatçılar, bu krizin başlıca etki alanı olan ABD ile Avrupa'nın başlıca gelişmiş ülkeleri olan İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki krizin yayılmasının nedenleri olarak ticaret kanalları, sermayedeki bağlantılar, fiyat kanallarını belirlemişler. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde sermaye hareketliliğindeki faiz oranlarına olan duyarlılığın daha da artması azmış gibi iç faiz oranları, dış faiz oranlarındaki değişikliğe bağımlı hale

⁷⁹ Gürsoy, s.87-88.

⁸⁰ Arif Yavuz, "Küresel Kriz Ve İstihdama Etkisi", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Cilt:1, Sayı:58, s.111

⁸¹ Galbraith, s.19.

gelmiştir ki bunun da en bariz örneği; yapılan çalışmalara esasen İngiltere ve Amerika arasında yaşanmıştır.⁸²

Sonuç olarak Büyük Buhran hakkında yapılan araştırma ve incelemelerin sayısının çok olmasına bakmayarak ortak bir yargıya varılamamış ve krizin yaşanma nedenleri tüm gizliliğini korumuş ve hala da korumaktadır.

2.1.2. Krizden Çıkmak İçin Uygulanan Maliye Politika Uygulamaları

Ekonomik krizin meydana geldiği 1929 yılına kadar ekonomide genel olarak “İktisat Okulu”nun görüşleri kendi hâkimiyetini sürdürmektedir. Ancak yaşanan son krizle piyasanın işlevsiz olması veya yeterli etkiyi gösterememesinden krizi ortadan kaldırmak için devlet müdahalesi ve genişletici talep politikaları gibi alınması gereken önlemler kaçınılmaz durum haline gelmiştir. Böylece bu durum ekonomiye kamu müdahalesinin ve maliye politikasının rasyonel temelleri atılmasına zemin yaratmıştır.⁸³ Dolayısıyla 1929 kriz yılına kadar kendi hegemonluğunu koruyan klasik iktisat akımı yerini Keynesyen yaklaşıma bırakmış ve maliye politikaları ağırlıklı olarak devletin ekonomiye müdahaleleri gündemin başlıca konusu haline gelmiştir ve bundan sonra krizi aşmada başlıca ekonomik politika olarak para politikasıyla beraber maliye politikaları da önem kazanmıştır.

Para politikasının ekonomideki durgunluk ve istikrarsızlıkla mücadelede tek araç olarak görüldüğü 1930’lı yıllara kadar mali politika uygulamaları genel olarak “Devletin gelir gider gerçekleştirmeleri” ile ilgili dallarda kullanılıyordu. Dolayısıyla buradaki başlıca mesele devlet faaliyetleri ile bütçe denkleğini sağlayacak ve bunu devam ettirilebilecek noktada gelirlerin elde edilmesidir. Bu tedbirlerin ekonominin daralma zamanlarında etkin kullanılması gerektiği fikri, para politikasının maliye politikası olmadan uygulanmasının yetersiz kalması, kriz ve onun öncesinde meydana gelen ekonomik daralma sonucunda krizi izleyen yıllarda Keynes tarafından ileri sürülen teori dolayısıyla başlıca gündem konusu olmuştur.⁸⁴

⁸² Buluş ve Kabaklarlı, s.5.

⁸³ Ersan Bocutoğlu ve Aykut Ekinci, “Genel Teori, Küresel Krizler Ve Yeniden Maliye Politikası”, **Maliye Dergisi**, Sayı:156, Ocak-Haziran 2009, s.69.

⁸⁴ Mustafa Arslan, **1929 Büyük Buhranı ve 2007-2008 Küresel Krizi Keynesyenizm Açısından Bir Karşılaştırma**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s.8.

2.1.2.1. Uygulanan Maliye Politikalar ve Etkileri

Yukarıda da bahsedildiği üzere para politikasının krizleri önlemede yeterli etkiyi sağlayamadığı görüşünü savunan Keynes'e göre tam istihdama ulaşmak için devlet dolaysız olan maliye politikasıyla ekonomiye müdahale etmelidir. Tercihli maliye politikası yönünde olan Keynes, toplam talepteki düşüşten kaynaklanan bir makroekonomik dengesizliğin kamu harcamalarını arttırma gibi bir maliye politikası aracı kullanarak gidermek çok daha uygun olacağı fikrini savunmaktadır.⁸⁵

1932'de yazılan "İstihdam, Faiz Oranı ve Para"adlı kitabında ekonomi denge yerine denk bütçe anlayışını kabul etmeyen Keynes, bütçenin açık olduğu dönemde kamu harcamaların artırılmasını önermiştir. Bu politika buhran zamanı birçok ülkede uygulanmış ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Denk bütçe düşüncesi dönemin ekonomistleri ve iktidarları tarafından da eleştirilmiş ve kısa vadede etkili olmasına rağmen uzun vadede huzursuzluk meydana çıkardığı için bir mali politika aracı olarak kriz döneminde uygulanmakla kalmamıştır.⁸⁶ Yani, mevcut kriz yılına kadar bir iktisadi politika olarak uygulanan para politikası devre dışı bırakılmış ve yerine devlet müdahaleleri kapsamında maliye politikaları uygulamaya tabi tutulmuştur. İşte bu bağlamda önem kazanan kamu harcamaları politikası krizi aşmada etkili olsa da diğer zamanlarda ise bir o kadar değerli olarak görülmemiş veya etkili bir araç gibi kullanılmamıştır.

Krizin patlak verdiği Amerika'da Keynesyen iktisat kuramının öngörülerini yansıtan ve dönem içinde uygulanan başlıca mali önlemlerden olan 'New Deal' planı başkan Roosevelt tarafından gerçekleştirilmiştir. Krizden çıkış için kamu müdahalesinin yapılmasını ön planda tutan bu uygulama, talepte bir artış meydana getirmek için ücretlerin artırılması, yatırım ile üretim oranlarındaki artışın sağlanması için yapılan mali teşviklerin gerçekleştirilmesi, istihdam imkânlarının geliştirilmesi ve son olarak kamu hizmetlerinin artırılması gibi tedbirleri kapsamaktadır. Bu bağlamda gerçekleştirilen uygulamalar sonucunda ekonomi tekrardan kriz öncesi istikrara dönmede yol almıştır. Krizin önlenmesinde başlıca rol oynayan plan, talebe ağırlık veren uygulamaların genel kabul görmesini ve hemen hemen tüm ülke

⁸⁵ İsmail Küçükaksoy, "Keynesyen Görüş İle Monetarist Görüşün Yöntem Farklılıkları Üzerine Bir İnceleme:1929 Krizi Örneği", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:45, Temmuz 2015, s.58.

⁸⁶Galbraith, s.191.

ekonomilerinde uygulamaya konulmasının önünü açmıştır.⁸⁷ Buradan anlaşılmaktadır ki genişletici nitelikte uygulanan maliye politikaların başlıca amacı ülke ve dolayısıyla dünya ekonomisinde durgunluk eğilimi yaşayan talebi canlandırmak ve böylece ekonomideki resesyonu aradan kaldırmaya çalışmaktır.

New Deal politikaları ile devletin piyasayı canlandırma amaçlı olarak ekonomiye müdahalesinin artmasıyla beraber kriz sonrasında gittikçe kötüleşen çiftçilerin ekonomik durumunu düzeltmek için tarımsal destekli çok sayıda “Agricultural Adjustment Act” tedbirleri ve sanayideki aşırı üretimin azaltılması amacıyla genel çalışma saatlerinde indirim, satın alma gücünün artması içinde ücretleri yükselten “National Industrial Recovery Act” uygulamaları ön plana çıkmıştır.⁸⁸

İşsizlikle mücadelede ise mevcut yönetim kendi fonlarıyla 8,5 milyon işsize iş sağlamak amacıyla 1933 -1934 yılları arasındaki 2,5 milyar \$ ile ertesi yıldaki 3,4 milyar \$ harcamaya yaparak ekonomiyi krizden çıkarmada önemli adımlar atmıştır.⁸⁹

New Deal programında belirlenen amaçlara ulaşmak için ABD Başkanı Roosevelt ilk olarak vergi politikasında bir sıra değişiklikler yapmıştır. Bireysel ve kurumsal vergilerde kesinti yaparak üretim ve tüketim konusunda kişilerin ve firmaların önündeki engelleri ortadan kaldırarak ekonominin tekrar canlanmasını sağladı. Gelir vergilerindeki kesintiler hane halklarının omuzlarındaki büyük bir yükü ortadan kaldırmış ve bununla hem topluma hem de ülkeye fayda sağlamıştır. Örneğin, 4000USD geliri olan bir kişi eskiye nazaran üçte ikilik bir vergi kesintisinden yararlanarak, toplam gelirinde artım sağlamış ve bundan dolayı tüketimini artırarak firmaların üretim artırmaya yol açmış ve ekonomide geniş çaplı bir canlanma meydana gelmiştir.⁹⁰ Dolayısıyla harcanabilir gelirlerin artışında eğilime zemin yaratan bu program sonucunda bireyler tüketim konusunda daha istekli olmakla yani, eskiye kıyasla daha çok talepte bulunarak arzın artışına neden olmuştur. Hem toplam talepte hem de arzdaki artışlar ekonominin mevcut durgunluk döneminden çıkmasında önemli adımlar olarak değerlendirilmiştir.

Vergi politikasında diğer bir yapılanma ise düşük gelirli olanların özellikle de işçi gruplarının ekonomik ve sosyal durumlarının iyileştirilmesi amacıyla yüksek gelir gruplarının gelirleri vergilerle düşürülmeye çalışılmasıydı ki bu istikamette 1932’de

⁸⁷ Coşkun Karaca, “Uygulanan Para ve Maliye Politikaları Açısından Geçmiş Krizler ve 2008 Küresel Ekonomik Krizin Karşılaştırmalı Analizi”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 5, Sayı:1, 2014, s.268.

⁸⁸ Kuyucuklu Nazif, **İktisadi Olaylar Tarihi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2002, s.15.

⁸⁹ Buluş ve Kabaklı, s.32.

⁹⁰ Galbraith, s.190-192.

Varlık vergisi olarak bildiğimiz, esasında ülke içinde tanınan zengin veya varlıklı kesimden alınan vergide, değişim yaparak üst dilim oranını %25'ten %63'e yükseltmiş ve bununla da hem bireyselleşmenin önü kesilmiş hem de krizden çıkma noktasında ülke ekonomisine katkı sağlamıştır.⁹¹

Vergi indirimleri veya kesintileri gibi teşvik edici politikalar tüketim eğilimi üzerinde olumlu sonuçlar göstermiştir. Artan tüketimle berber üretimin de daha fazla artırılması gerekliliği başkan Roosevelt'i bu alanda bir sıra mali tedbirler almaya yöneltmiştir. Bu bağlamda yeni yatırımlar yapılarak hem istihdamı sağlamak hem de deflasyonist durumdan kurtulmak için kamu harcamalarından geniş ölçüde yararlanılmıştır.

Krizi önlemede bir diğer önemli araç olarak kamu harcamaları ön planda tutulmuştur. İşte bu bağlamda mevcut iktidar tarafından istihdam oranlarının artırılması amaçlı 5 milyar dolarlık kamu harcaması ile tahminen 2 milyona yakın vasıfsız işçiye iş olanağı sağlamak adı altında mali teşvik politikaları yapılmıştır. Buna ilave olarak başkan hem tarım sektöründe hem de inşaat sektöründe geniş ölçüde yatırım harcamaları yapsa da atılan bu adım beklenen geri dönüşleri sağlayamamış ve kriz içinde kriz yaşatmıştır.⁹²

Tablo 3: Buhran Sonrası ABD Bütçesi(1929-1933) (Milyar Dolar)

Yıllar	Kamu gelirleri	Kamu giderleri	Bütçe dengesi
1929	3,8	2,6	1,2
1930	3,0	2,8	0,2
1931	2,0	4,2	-2,2
1932	1,7	3,2	-1,5
1933	2,7	4,0	-1,3

Kaynak: Nere, Jacques, Çev: Vamık Toprak, 1929 Krizi, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No: 134, Ankara 2010, S 23

Krizin ortaya çıktığı yıldan itibaren ilerleyen dört yıl süre içerisinde ABD bütçesiyle bağlı gösterilen tablodan anlaşılmaktadır ki ilk başlarda yani krizin olduğu yıllar içerisinde herhangi bir yaptırım söz konusu olmadığından giderler karşısında artan vergi gelirleri ağırlıklı olarak bütçe gelirleri dolayısıyla 1929 ve 1930'lı yıllarda bütçe dengesinde pozitif bir etken oluşmaktadır. Ancak 1931 yılından itibaren talep yönlü politikalarla ister tarım isterse de sanayi veya diğer alanlarda

⁹¹ Ay ve Uçar, s 14

⁹² Gürsoy, s.133.

ekonomiyi canlandırmak için uygulanan vergi indirimleri veya kesintileri ve artan kamu harcamaları politikası dolayısıyla giderlerdeki artışa gelirler paralel olarak sürdürülemedi ve bütçe açıkları meydana geldi. Aslında Keynesyen düşüncenin önerdiği açık bütçe politikası ilk başlarda kısmi olarak istenilen neticeyi verse de ilerleyen süreç içerisinde durum daha da vahim bir hale geldi.

Büyük Buhran'ın zamanla geçtikçe genişleyerek daha geniş bir alanı kapsamadığı bu noktada dünya ekonomisinde önemli yer tutan Avrupa bölgesindeki ülkeler içerisinde krizden en çok etkilen ülkelerin başında Almanyagelmektedir. Kriz nedeniyle işsizliğin %20'lerde görüldüğü Almanya'da hiperenflasyon yaşanmaya başlanmıştır. Mevcut bu olumsuz durumdan çıkmak için Alman hükümeti krizi önlemek için kamu tedbirlerine ihtiyaç duymuştur.⁹³

Küresel kriz sonucunda Almanya'da iktidara gelen Hitler başarılı bir şekilde politika yürütmüştür. Bu bağlamda ilk olarak savunma amaçlı tedbirleri ön planda tutarak başta silahlanma olmakla diğer alanlarda kamu harcamaları vasıtasıyla istihdamı da olumlu bir gidişat sağlamakla işsizlik oranlarını neredeyse sıfıra indirecek şekilde ülkeyi 1930'lı yılların sonuna doğru mevcut depresyondan kurtarmayı başarmıştır.⁹⁴ Dolayısıyla bölgenin ve dünyanın gelecekteki makroekonomi ülkelerinden sayılan Almanya'da kamu harcamaları ağırlıklı politikalar ön planda tutularak istihdam oranlarında artışlar gerçekleştirmiştir. Bu politikalar sonucunda krizden çıkmayı başaran Alman hükümeti savunma nitelikli politikalar ülkesinin istikrarlığını korumaya çalışmıştır.

Bölge'de önem arz eden İsveç ve Hollanda, krizi aşmada özel yatırımları teşvik etmek ve istihdam oranlarını artırmak amacıyla kamu harcamalarını artırarak ve vergileri kısararak genişletici maliye politika uygulamalarına yer vermiştir. Ekonomik krizden diğer Avrupa ülkelerine kıyasla daha az etkilen Hollanda ve Yunanistan Keynesci politikalar ışığında dengeleyici ve genişletici politikaları takip etmiş ve krizi önlemek için bu tür uygulamalara başvurmuşlar. Bu bağlamda genel olarak kamu harcamalarını arttırmakla resesyon durumdan kurtulmaya çalışılmıştır.

⁹³ IljaKristianKavonius, "FiscalPolicies In Europe AndThe United StatesDuringThe Great Depression", **European Central Bank**, 2010, https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/altriatti-seminari/2010/kavonius_fiscal_italia.pdf, (09.03.2017), s.4.

⁹⁴ Duman, s.49.

Tablo 4:Bazı Gelişmiş Ülkelerdeki Yapılan Devlet Harcamalarının Ortalama Artışı (%)
(1930-1935)

Ülkeler	Merkezi hükümet harcamaları	Toplam hükümet harcamaları
İsveç	23.2	13.22
Almanya	42.4	12.73
Hollanda	21.7	19.37
İngiltere	28.8	20.18
ABD	19.8	10.18

Kaynak: Maddison, Angus, Monitoring the World Economy, OECD 1995. https://books.google.com.tr/books/about/Monitoring_the_World_Economy_1820_1992.html?id=h7HI_EgF-JwC&redir_esc=y(erişim 12.03.2017), s 2.

Yapılan bu çalışmalara rağmen, küresel krizin sona ermesindeki en başlıca sebep Avrupa'da bir harp beklentisi ortaya çıkmasıdır ki işte bu süreç içerisinde İngiltere, Almanya, İtalya ve Fransa gibi ülkeler 1930'lı yılların sonlarına doğru, bütçelerinin açık vermelerine rağmen, silahlanmaya büyük yatırımlar yapmaya başladılar. Bundan dolayı silah imalatı ve onun da vasıtasıyla diğer imalat sanayilerinde de genişlemeler meydana gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla büyük topların ve savaş malzemelerin imalatı artmış, binlerce insanın silah satın alması da hem üretim hem de tüketim eğiliminde bir artış meydana getirmiştir. Sadece Fransa hükümeti silah ve savaş malzemeleri için 1937'de 72,7milyar frank, 1938'de 82,3 milyar frank para harcamıştı. İngiltere'de 1938-1939 yılları için ortalama 1 milyar İngiliz poundu, Amerika'da 7 milyar dolara kadar yükselmiştir. Bu muazzam sarfiyatlar büyük borçlanmalara neden olmuştur. Bundan dolayı ekonomide bir canlanma meydana getirse de mevcut depresyon durumun harp tehlikesi yoksa Keynesçi tedbirler vasıtasıyla durdurulması hakkındaki fikirler hala da tartışılmaktadır.⁹⁵ Yani, ilk başlarda bir sıra katkılar sağlamasına rağmen buhranı önlemede yeterli etkiyi gösterememesi dolayısıyla Keynes'in önerdiği talep ağırlıklı politikalar ilerleyen süreç içerisinde kısmen yetersiz olmuş ve ekonomik beklenti olarak nitelendirebileceğimiz savaş beklentileri sonucu yapılan tedbirlerle kriz ortadan kaldırılabilmektedir.

⁹⁵Galbraith, s.134.

2.1.2.2. Maliye Politikalarına Yönelik Yapılan Değerlendirmeler

Kriz sonrası dönemde ülkeler genel olarak yüksek ücret ve yüksek tüketim uygulamalarını, yani genişletici politikalar kapsamında artan kamu harcamaları ve vergi teşvikleri politikalarına üstünlük vermişler. Yüksek tüketim harcamaları, sendikalarca sağlanan yüksek gelir ile birleşince Keynesyen politikaları döneminde özel kesim borçluluk oranları düşük seviyelerde seyretmiştir. Döneme ait politikalar gereğince devlet harcamaları artmış olsa da hızlı büyüme sağlandığından bütçe açıkları yüksek boyutlara ulaşmamıştır.

Tablo 5: Sanayileşmiş Bazı Ülkelerde Enflasyon(%) ve Kişi Başına Düşen GSYH Değişikleri(\$)

Ülkeler	1929	1930	1931	1932	1933	1934-1935
İsveç	5.8 -1.0	1.8 -3.0	3.9 -3.1	-3.1 -2.1	1.5 -1.1	3.3 1.5
Hollanda	-0.5 0.0	-1.5 -6.0	-7.5 -5.3	-2.9 -6.7	-1.6 0.0	-0.1 0.1
Almanya	-0.9 1.0	-1.9 -4.0	-8.1 -8.3	-7.9 -11.4	5.8 -1.3	3.7 1.3
İngiltere	2.7 -1.0	-1.1 -4.0	-5.6 -6.3	0.2 -2.2	2.5 -3.4	2.4 2.3
ABD	5.0 -1.2	-9.9 0.0	-8.4 -7.0	-13.8 -10.1	-2.7 -9.8	3.4 1.9

Kaynak: IljaKristianKavonius, 'FiscalPolicies İn Europe AndThe United StatesDuringThe Great Depression', European Central Bank, 2010, https://www.bancaditalia.it/Pubblicazioni/Altri-Atti_Seminari/2010/Kavonius_Fiscal_Italia.Pdf, (09.03.2017), s 4-6.

Not : -**Enflasyon** ; - **GSYH**

Yukarıdaki tabloya esasen uygulanan maliye politika ağırlıklı istikrar politikaları sürecinde seçilmiş ülkelerdeki başlıca ekonomik göstergelerinde - enflasyon ve GSYH - krizin olduğu ilk yıllarda olumsuz durum görülmemektedir. Krizin merkez ülkesi sayılan ABD'de GSYH oranlarındaki düşüşler 1930'lı yılların ortalarına doğru değişiklik göstererek artış eğilime geçmiştir. Bu bağlamda 1930 yılında eksi 9,9 düzeyinde olan kişi başına düşen milli gelir 1935 yılında artış göstererek 3,4 olarak gerçekleşmiştir. Diğer kriz ülkelerinde, yani Avrupa'nın başlıca ülkelerinde de aynı izlenim görülmektedir. Enflasyon rakamlarını değerlendirdiğimiz zaman aynı prosedür görülmektedir.

Galbraith, yapılan tedbirler sonucu bazı şeyler istenildiği kadar iyi gitmese de ekonomideki alım gücünün ve talebin artmasında maliye politikaların önemini ve Keynes'in "Hükümetler kriz zamanlarında daraltıcı politika yapmamalı." fikrini ön plana çıkarmıştır.⁹⁶

Romer, 1942'den önce krizden çıkışın sağlansa da uygulanan maliye politikalarının bu konuda hiç katkısının olmadığını iddia etmiştir. Kriz ve sonraki dönemlerde artan işsizlik üzerinde genel bir araştırma yapan Bernanke ve Parkinson "New Deal Planı"nın işsizliği önlemedeki yetersizliği ile beraber buhrandan çıkmanın sadece önünü açan bir neden olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷

Kriz aşmak için Başkan Roosevelt tarafından alınan tedbirlerin kriz üzerindeki etkisi ile ilgili araştırma yapan Eggertsson 1930'lı yıllardaki bütçeden yapılan harcama artışlarının bireylerin satın alma gücünü ve gelecekle ilgili beklentilerini olumlu istikamette etkileyecek mali olarak yapılan teşviklerin deflasyonist durumu aşmada önemli rolü olduğunu kanıtlayan delillere ulaşmıştır. Genel olarak krizi önlemede gerçekleştirilen bu uygulamaların etkili olduğuna ilişkin herhangi bir ortak nokta olmamasına rağmen bir sıra ekonomist, krizden sonra klasik iktisat anlayışını tartışmaya açık hale getirmiştir.⁹⁸

Sonraki dönemlerde de devlet müdahaleleri altında krizi önlemek için uygulanan mali tedbirlerle ilgili pek çok araştırma yapılsa da krizi önlemede bu uygulamaların etkin olduğu yönünde görüş birliği sağlanamamıştır.

Sonuç olarak krizi aşmak için gerçekleştirilen mali tedbirlerin milli gelir seviyesi ve bununla beraber efektif talepte etkili olsa da bu genişletici etkinin 1930'lı yılların sonlarına doğru milli gelir seviyesindeki keskin düşüşler nedeniyle ortadan kalktığı görüşüne varılmıştır.

2.2. 1973 PETROL KRİZİ VE ÇIKIŞ YOLARI

Dünya ekonomi tarihinde Büyük Bunalım'dan sonra karşımıza çıkan 1973 Petrol krizi, Kippur Savaşı sonrası OAPEC, yani petrol ihraç eden Arap Ülkeleri Birliği 'Petrol Ambargosu' uygulaması sonucu patlak vermiştir.⁹⁹ Dolayısıyla Büyük Buhran'dan mevcut döneme kadar küresel ölçekte herhangi bir kriz meydana gelmemiştir. Enerji kaynaklı petrol krizinin yaşanması öncesinde ortaya çıkansavaş

⁹⁶ Gürsoy, s.136-137.

⁹⁷ Karaca, s.69.

⁹⁸ Küçükaksoy, s.60.

⁹⁹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2009, s 868

sonucu uluslararası ilişkilerde bozulan siyasi dengeler dünya petrol ihtiyatlarının büyük bir kısmına sahip OAPEC ülkelerinin ambargo uygulamasına ve krizin patlak vermesine gerekli zemini yaratmıştır.

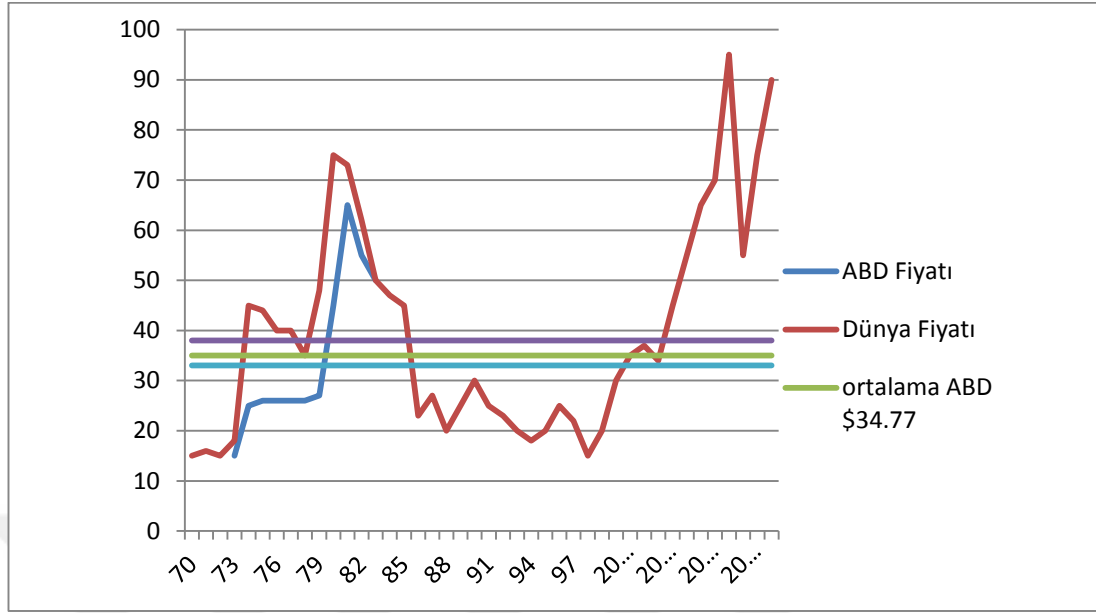
Kriz öncesi dönemden süregelen petrol ile ilgili problemler üretici ülkeler açısından önemini taşımaktaydı. Batı'ya karşı sert bir tutum göstermeye çalışan Petrol İhraç Eden Arap ülkeleri petrolü baskı aracı olarak kullanmakta iki seçenekten, ihracatı kısmak ve fiyatları yükseltmek düşüncesinden, petrol gelirlerinin azalması endişesi nedeniyle ihracatın azaltılmasını değil de petrol fiyatlarının yükseltilmesi fikrini kabul görerek uygulanmaya koydular.¹⁰⁰

Petrol ilgili sorunların başlıca sebebi siyasi gibi görünse de ana neden ise altına endeksli şekilde uluslararası piyasalarda geçerli tek para birimi gibi doları kabul eden 1944 yılında imzalanmış Bretton-Woods Antlaşmasıdır. Bu antlaşmaya esasen dünya ülkelerinde altın rezervlerine karşı taahhüt edilen ABD dolarına olan ihtiyacın artması dolayısıyla ABD'nin altın üretim hızı 1950'lerden itibaren yetersiz kalmıştır. Bu azmış gibi yirmi yıl sonra 15 Ağustos 1971 yılında Bretton-Woods sistemi, dünyadaki artan dolar arzına karşı ABD altın rezervlerinin yeterli olamaması sonucu patlak vermiştir. Dalgalı kura bırakılan dolar açıklamasıyla beraber dolar ve buna endeksli petrol fiyatlarındaki düşüşler, petrol ihraç eden ülkelerin gelirinin azalmasına neden olmuştur. Bu nedenden ötürü OPEC ülkeleri, petrolü dolara değil de altına endeksleyecek şekilde farklı politika izlemekle azalan petrol üretimi sonucunda ithal ülkelerde petrol fiyatlarında hiç beklenmedik şekilde artışa ve bunun sonucunda ise birinci petrol şokuna neden olmuştur.¹⁰¹ Yani şuana kadar dünya ekonomi tarihinde eşi benzeri görülmeyen bu petrol krizinin yaşanmasında Karl Marx'ın sözleri ile ifade edersek " Bozuk sistem" in ilkeleri esas yer tutmaktadır. Uygulamadaki yanlış izlenim sonucu istikrarlılığını yitiren Bretton-Woods sistemi ile kapitalist düzende sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır ki bunun sonucunda da ekonomik kriz meydana gelmiştir. Yani, bir siyasi kriz olarak görünmesine rağmen olayın perde arkasında bozulan veya bozuk sistemin sorunları gelmektedir.

¹⁰⁰ Ali Akgün, 'Petrol Fiyatlarındaki Değişimlerin İMKB-100 Endeksine Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, s.36.

¹⁰¹ Hayal Ayça Şimşek, "Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Maliye Politikaları: Teorik Bir Değerlendirme", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:13, Sayı:1, 2008, s.192.

Şekil 2: Yıllara Göre Ham Petrol Fiyatları

Kaynak. <http://akademikperspektif.com/2011.10.11/opec-ve-petrol-krizi/>

Grafikten de anlaşıldığı üzere 1970-1980 arasında kalan 10 yıllık dönem ortalamasının varil başına petrol fiyatının çeşidine göre 35 \$ ile 40\$ arasında değiştiğini görmekteyiz. Bu süre içerisinde petrol fiyatları 1980 yılında 73\$ seviyesine yükselmiştir. Bu yükselmenin süreci göz önüne alındığında muazzam bir artış olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

1979-1980 yıllarında petrol fiyatlarının aniden yükselişinin sebebi o dönemlerde yeniden patlak veren ikinci petrol krizidir ki bunun temel nedenleri içerisinde 1978 yılının sonunda ortaya çıkan İran'daki devrim ve İran-İrak Savaşı ve bir de ABD-İran rehinelerinin, İran'ın ABD bankalarındaki mevcut sekiz milyar dolarlık aktiflerini dondurulması yer almaktadır. Yaşanan bu olaylar ilk başta petrol sektörünü etkileyerek İran'ın petrol ihracatının kesintiye uğramasına ve ardından piyasadaki kıtlıklar, petrol fiyatlarındaki artışlara ve yeniden bir petrol krizinin meydana gelmesine sebebiyet arz etmiştir.¹⁰²

¹⁰²Cenk Pala, **2001.Sanayileşme Sürecinde Enerjinin Yeri ve Önemi**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001, s.175.

2.2.1. Krizin Yaranması, Yayılması ve Etkileri

Ülke ekonomileri açısından önemlilik arz eden ve başlıca sektörlerden olan petrol sektöründeki fiyat artışları hem ithalatçı hem ihracatçı ülkelere makroekonomi ölçüde etki göstermektedir. Bu bağlamda ithalatçı ülkeler açısından reel milli gelirlerinin azalmasına neden olan petrolfiyatlarındaki yüksek artış oranı istikametinde petrol tüketiminin azaltılmasının imkânsızlığından dolayı petrolle ilgiligerçekleştirilen toplam harcamalardaki artışların meydana gelmesi nedeniyle diğer sektör dışı alanlara ayrılan harcamalarda azalmalar yaşanmıştır.¹⁰³

Kriz dönemindeki içler acısı durum ihracatçı ülkeler açısından hiç de farklılık göstermiyordu. Şöyle ki bu ülkelerin petrol ihraç ettiği ülkelerdeki durgunluk nedeniyle ithalatçı ülkelerin petrol dışı ihraç mallarına olan talebin azalması ile yükselen fiyatlar sonucu petrolden elde olunan gelirlerin miktarı düşmüştür.¹⁰⁴ Görüldüğü kadarı ile uygulanan ambargo dolayısıyla artış eğilimine geçen petrol fiyatları nedeniyle toplam talep ve arz oranlarındaki azalmalar sonucunda sadece ithalatçı değil hatta ihracatçı ülkelerin ekonomisinde de durgunluklar yaşanmıştır.

1970'li yıllarda meydana gelen petrol krizleri sonrası hem petrol ihracatçısı hem de ithal eden ülkelerin ekonomisinde yaşanan durgunluk, BüyükBuhran'dan sonra en ciddi ve oldukça tehlikelidurum olarak değerlendirilmiştir. Durumun ciddiyetini talepte herhangi bir değişiklik yaratmayan ve aynı zamanda arz oranında aşırı şoklara sebep olmuş petrol fiyatlarındaki beklenmedik artışlarla aynı anda ekonomide meydana gelen daralma ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁵ Yani Keynesyen yaklaşımın öne sürdüğü teori, genel fiyat artışları ile durgunluğun aynı zaman diliminde yaşanması, patlak vermiş ve bundan sonra ekonomide yeni akım başlamıştır. Enflasyonla işsizliğin aynı anda süregelmesini yansıtan stagflasyon olgusu ekonomi tarihinde gerçekleşen ilk ekonomik olay olarak zihinlere kazıldı.

İster ülke isterse de dünya ekonomileri açısından oldukça negatif etkiler yaratan petrol krizleri sonrasında faiz oranlarında artışlar yaşanmış, istihdamdaki düşüşlere fiyatlardaki artışlar eşlik etmiş ve bunlar azmış gibi dünya ülkeleri ciddi bir durgunluk süreci yaşamıştır. Faiz oranlarındaki artışlar sonucunda enerji üretiminde

¹⁰³Şule Özkaya, **Petrol Fiyatlarının Ekonomilere Etkisi, Petrol Fiyatlarının Ekonomilere Etkisi**, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara,2001, s.33.

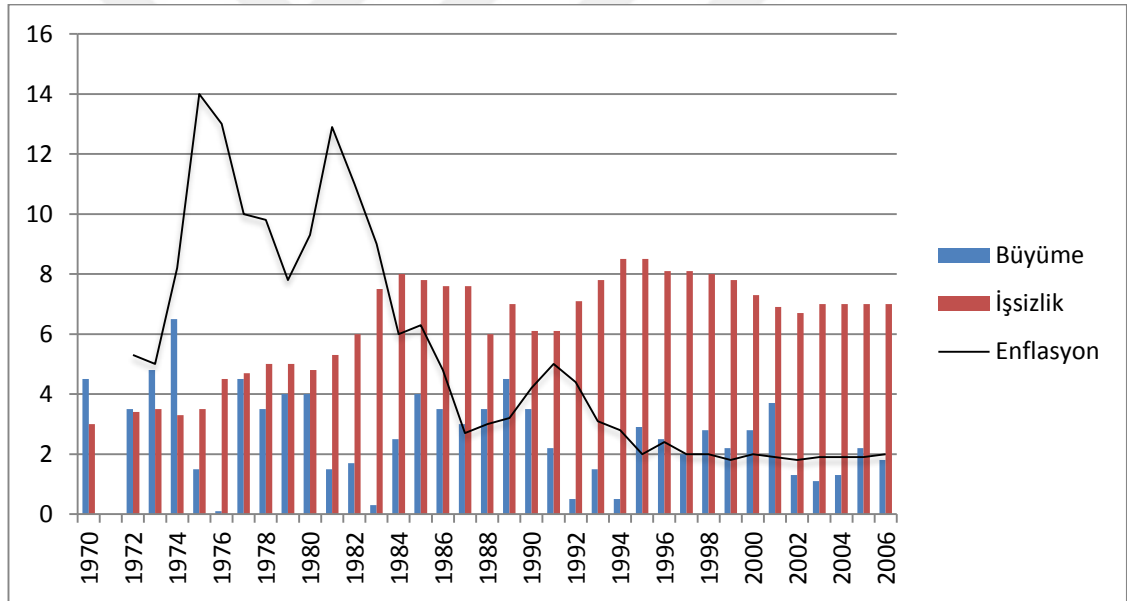
¹⁰⁴ Hüseyin Naci Bayraç, "Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analizi", **Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, Ekim 2010, s.6.

¹⁰⁵ Halit Uzan, "Dünyada Meydana Gelen Başlıca İktisadi Krizlerin Analizi Ve Bu Krizlere Başlıca İktisadi Okulların Getirdiği Çözüm Yaklaşımları", **Ekonomizim**, 24,04.2014, <http://www.ekonomizm.com/2014/04/dunyada-meydana-gelen-baslica-iktisadi.html>,(18.03.2017), s.34.

farklı politikalar şeklinde, genel olarak üretime değil de enerji korunması ve enerji yoğunluklu sanayilerde kısıtlamalara ağırlık verecek politikalar izlenmiştir kibu da sermayenin enerji dışı sektörler e yani, modern teknolojiye dayalı hafif sanayi ve hizmet sektörlerine kaymasına neden olmuştur. Sermayenin diğer sektörler e kayması neticesinde petrole olan talebin düşmesine ve bu sektörün zaman gittikçe devre dışı kalmasına zemin hazırlamıştır.¹⁰⁶

Bununla beraber makroekonomik düzeydeki sorunlara, İkinci Cihan Harbi'nden sonraki dönemlerde en yüksek seviyesine ulaşan işsizlik, şirketlerin borç yüklerinin artmasını, dünya ticaret hacminin daralmasını ve sonunda stagflasyonun meydana gelmesini ilave edebiliriz. Böyle bir durumda ise ülkeler arasındaki rekabet olgusu gittikçe daralma eğilimine geçmiştir.¹⁰⁷

Şekil 3: Gelişmiş Yedi Ekonominin 1973-1979 Petrol Krizler Sonrası Makroekonomik Performansı

Kaynak: Duman, s 126.

Dünyanın başlıca en gelişmiş yedi ülkesi olan ABD, Kanada, Japonya, İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya'nın 1970-2006 dönemine ait özellikle petrol krizleri ve sonrası dönemini ön planda tutan yukarıdaki grafikte bu ülkelerin başlıca makroekonomik göstergeleri olan işsizlik, enflasyon ve büyüme ortalamaları değerlendirilmiştir. Bu bağlamda 1973 krizinin yarattığı olumsuz etkiler sonucunda

¹⁰⁶ Sabit Atman, 'Ekonomi Politik Denge de Petrol Fiyatları', **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt:2, Sayı:3, s.67.

¹⁰⁷ Ali Özgüven, "İktisadi Krizler", **Yeni Türkiye Dergisi**, Cilt:1, Sayı:7, 2001, s.8.

büyüme rakamlarında düşüşlere paralel olarak işsizlik ve enflasyon oranlarında artışlar meydana gelmiştir. Burada dikkatlerimizden kaçmayacak en önemli olay ise kriz yıllarından günümüze kadar büyük bir zaman diliminin geride kalmasına rağmen işsizlik oranındaki artışların ve büyüme rakamlarındaki düşüşlerin hala da devam etmesidir. Grafikte de görüldüğü gibi geçen yıllar içerisinde tek çözülen sorun enflasyon olgusudur ki bu rakamlarda yakın dönem içerisinde kriz yıllarına kıyasla oldukça düşüşler meydana gelmiştir.

Bu bağlamda Avrupa ülkelerine baktığımızda diğer makroekonomik bölgelerde olduğu gibi aynı durumlar sergilenmektedir. Krizden sonraki dönemlerde ekseri sanayi ülkelerinde üretimdeki düşüşler ve fiyatlardaki artışlar iz sürüyordu. Üretimde yaşanan bu keskin düşüşler Büyük Buhran'dan sonra yaşanmış ve dünya ile bölge ekonomisini oldukça etkilemiştir.

Dünya iktisat tarihinde önemli iz bırakan petrol krizleri döneminde iktisadi büyüme zayıflamış, fiyatlar ve işsizlik hızla yükselmiş ve Keynesyen talep yönlü ekonomi, durgunluk ve gerilemeye çare olamamıştır. Hatta daha da kötüsü yüksek enflasyona yol açmıştır. Enflasyon ve işsizlik arasındaki bağlantıyı anlatan 'Phillips Eğrisi' bu durumda işlevsiz hale gelmiştir. Durgunluk ve enflasyonun şu ana kadar görülmeyen birlikteliği iktisatta yeni bir terimin "stagflasyonun" doğmasına yol açmıştır.¹⁰⁸

Grafikte de gösterildiği gibi enflasyonun ve işsizliğin aynı zaman içerisinde yükselmesi ekonomi açıdan hiç de normal bir şey gibi kabul edilmiyordu. Krizden sonraki yıllarda enflasyon oranları 1960'lı yıllara göre 3-4 defa yükselmiştir. Yani 1960-1970 yıllarında %2 - 3 civarlarında seyredilen enflasyon oranları kriz zamanı %7-%8'lere kadar artmıştır. Örneğin, Büyük Britanya'da %16,5, İtalya'da %19,1 ve Almanya'da %5,3'e kadar yükselen enflasyon oranları ülkeleri oldukça kötü etkilemiştir.

Avrupa ekonomisini yüksek enflasyonla beraber aşağı düzeyde seyreden büyüme oranları da olumsuz etkiliyordu. Dünya ekonomisinin önemli bölümünü oluşturan Avrupa'nın OECD ülkelerinde büyüme 1950-1973 yılları arasında ortalama %4,5 oranında olsa da 1973-1987 yılları arasında büyük bir oranda azalan büyüme oranları %0,1'e kadar düştü. Aynı dönemde gelişmiş ülkelerin ticaret hacimlerinde %20'lik bir azalma olmuş ve sınai verimlilik %13 düşmüştür.

¹⁰⁸ İvan T.Berend, **20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi**, Çev. Serpil Çağlayan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.366.

Krizden önceki dönemlerde Batı ve Akdeniz Avrupası'nda ortalama %2-4 ile son derece düşük düzeyde seyretmiş olan işsizlik, 1980'li yıllarda %5-12'ye sıçramıştır.

20.asrın son çeyreğinde patlak veren petrol krizi döneminde büyük bir şekilde farklılık gösteren tüketici fiyatları, Batı Avrupa'da 1960-1973 ve 1973-1983 yılları arasında ortalama %4,2 den iki katından daha fazla artarak %9,4'e kadar yükselmiş, Akdeniz Avrupa'sında ise bu oranlar dört mislinden fazlayani, %4' ten %18;4'a kadar artmıştır.

Tablo 6: Tüketici Fiyatlardaki Artış ve İşsizlik Oranları(%)

Ülke	Artış(1960-73)	İşsizlik 1973	Artış 1974-83	İşsizlik 1983
Fransa	5,6	2,6	2,2	8,1
Almanya	4,5	0,8	1,6	7,7
Hollanda	5,0	2,3	1,4	13,7
Britanya	3,1	3,2	1,0	12,6

Kaynak :(Maddison,1985,s 370)

Hem dünya ekonomisi hem de Avrupa ekonomisinde büyük paya sahip ve esas petrol ithalatçı ülkelerinden biri olan ABD, petrol krizi ile büyük bir sıkıntı yaşamıştır. Krizlerin patlak verdiği 1970'li yıllarda en kötü dönemlerinden birini yaşayan ABD hükümeti ilerleyen süreçte de bu durumu toparlayamamış ve 1980'lerde de bu olumsuz durum devam etmiştir.¹⁰⁹

1973 ve 1979-1980 yıllarında iki petrol şokunun ortaya çıkmasıyla ABD ekonomisinde dış açık yeniden artmış, uluslararası enflasyon artmış ve ülke ekonomisi bir durgunluğa girmiştir. Artan fiyatları önlemek amacıyla sanayi ülkesi olan ABD anti-enflasyonist politikalar izlemeye başlamış, bu durum ülke ticaret hacmini daraltmış ve korumacılık eğilimlerini artırmıştır. Faiz oranları hızla artmış, dış ticaret hadleri ülke ekonomisinin aleyhine dönmüştür.¹¹⁰

Uluslararası finans sistemi rolünü oynayan BrettonWoods para sisteminin çökmesi, petrol fiyatlarındaki artışlarla sarsılan ABD ekonomisinde ödemeler

¹⁰⁹Selçuk Balı ve Ahmet Büyükşalvarcı, **1630dan Sonraki Finansal Krizler**, Çatı Kitapları, İstanbul, 2015, s.130.

¹¹⁰ Özgüven, s.11.

dengesinde açıklar artmış, enflasyon 1970'te %6'ya fırlamış ve bununla birlikte konjonktür dalgalanmalarında ani ve beklenmedik değişiklikler ortaya çıkmıştır.¹¹¹

Gerileme döneminin devam ettiği 1975 yılına kadar ki dönemde, GSMH oranları %3,2 azalmış, işsizlik ve enflasyon rakamları 1980'li yıllarda hep yüksek kalmıştır.¹¹² Dolayısıyla dünya makroekonomilerine sahip hegemonregionlarda yaşanan kriz sonrasında büyüme rakamlarındaki düşüşlere artan enflasyon, işsizlik, bütçe ve dış ticaret açıları paralel şekilde eşlik etmiştir. Yaşanan bu kriz sonucunda bozulan ülke ekonomileri dolayısıyla uluslararası ticarete dengesizler meydana gelmiş ve dünya ekonomisi büyük bir sarsıntı içerisine sürüklenmiştir.

Ülke ekonomileri için büyük bir tehlike olan ekonomik krizler birçok soruna sebep olmasına rağmen, onların tanımından belli olduğu gibibir sıra olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bu olumlu sonuçlardan ilki elektrik enerjisi üretiminde güneş, rüzgâr ve jeotermal gibi yeni seçeneklere yönelmesi ve bu konudaki araştırma-geliştirme çalışmalarının hızlanmasıdır. İkinci olumlu etkisi ise enerjinin sonsuz olmadığı, bu yüzden verimli kullanılması gereğinin ortaya çıkmasıdır. Üçüncü bir etkisi de enerji kaynaklarının olabildiğince ulusal sınırlar içinde sağlanması fikrinin gelişmesidir. Dördüncü etki de diğer sanayi üretimlerinde olduğu gibi enerjinin de çevre boyutunun gündeme gelmesidir. Bütün bu etkiler birlikte değerlendirildiğinde enerjide planlamanın önemi ön plana çıkmaktadır.¹¹³ Buradan anlaşılmaktadır kikendi karakteristik özelliğini koruyan ekonomik kriz ulusal ve uluslararası siyasi ve ticari ilişkilerinde ülkeleri çıkmaz sokağa sürükleyen bu olay sonucunda bazı devletler açısından da yeni fırsatlar sunmuştur.

2.2.2. Krizden Çıkmak İçin Maliye Politikasının Rolü

1929 yılında yaşanan ve dünyayı etkisi altına alan Büyük Buhran döneminde devletin ülke ekonomisine müdahalesi fikrini getiren ve dolayısıyla maliye politika araçlarının etkin bir şekilde kullanılmasını piyasada gündem konusu yapan Keynesyen İktisat görüşüne esasen kurulmuş olan ekonomi sisteminin de neden olduğu ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ekonomisindeki ABD'nin ekonomi otoritesinin gerilemesine, doların rezerv para statüsünü kaybetmesine ve ülkelerin GSYH ve GSMH'lerin azalmasına neden olan 1973 ve 1980 yıllarında patlak veren petrol krizleri yaşamıştır.

¹¹¹ Acar ve Şahin, s.81.

¹¹² Balı ve Büyükşalvarcı, s.133.

¹¹³ Akgün, s.26.

Petrol krizlerinin ortaya çıktığı yıllarda dünya ekonomi tarihinde hiç görülmemiş olan ve hatta öncekilerin tersine olarak yaşanan bu durumu yani durgunluk içinde enflasyonu belirtmek üzere yeni bir ekonomik kavram olan stagflasyon –stagnant, durgunluk ile inflation enflasyon- kavramı kullanılmıştır. ¹¹⁴

Petrol krizleri döneminde yaşanan ve kendini sürekli fiyat artışları ve yükselen işsizlik düzeyi biçiminde gösteren stagflasyonist durum Keynesyen ekonomi açısından ilk defa karşılaşılan bir durum olduğundan uygulanan Keynesyen iktisat politikaları mevcut kriz sorunu karşısında yetersi kalmıştır. Çünkü Keynesyen iktisadi görüşe esasen ekonomide daralma başlarken işsizlik artar, ekonomi genişlerken işsizlik azalacaktır. Yani enflasyon hızı ile işsizlik oranı arasında ters yönlü bir ilişki vardır.

1929 yılında yaşanan Büyük Buhran döneminin koşulları serbest piyasanın lazım olan etkiyi veremediği alanlarda devletin müdahalesinin öngörülmesini ve devletin sorumluluklarının artmasını gündeme getirdiyse de 1970 ve 1980'li yılların durumu da devletin ekonomide ve mali yapıdaki ağırlığına, kamu kesiminin üretim ve paylaşımına karşı çıkan görüşleri ön plana çıkarmıştır. ¹¹⁵ Sonuç olarak Keynesyen dünya ekonomisinin çöküşü yaşarken ve ekonomi alanı 1930'lu yıllar öncesinde var olan sistemin geri dönüş anlamına gelecek biçimde, serbest piyasa mekanizmasını temel alan liberal iktisata doğru kaymaya başlamıştır.

Petrol krizleri nedenlerine çözüm olarak ortaya çıkan Neo-liberal iktisadın savunduğu ekonomik politikalar, 80'li yılların başlarından itibaren kabul görmeye ve dünya ekonomisinde etkin bir şekilde istifade edilmeye başlamıştır. Örneğin, ABD'de Reagan'ın, İngiltere'de ise Thatcher'in 1980'li yıllardan itibaren iktidara gelmeleri dolayısıyla bu ülkelerde geniş ölçüde Neo-liberal politikalar uygulanmaya konulmuştur. Bu ülkelerde uygulanan Neo-liberal ekonomi politikaları, kamu harcamalarının azaltılması, denk bir bütçe politikası izlenmesi, vergi oranlarının indirilmesi ve tarafsız bir vergi politikası uygulanması, istikrarlı bir para politikası uygulaması, özelleştirme, yasal kurumsal serbestleşme -deregülasyon- gibi ortak özelliklere sahiptir. ¹¹⁶

Bu bağlamda maliye politikaları, vergi politikası ve bütçe politikası arz veya üretimin artırılmasında önemli rol oynadığından kriz yıllarında لازمolan devletler

¹¹⁴Ahmet Karaaslan, "Arz Yönlü İktisat Laffer Eğrisi ve İktisadi İstikrar Açısından Vergileme", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 2, Haziran 1999, s.10.

¹¹⁵ Fikret Başkaya, **Sömürgecilik, Emperyalizm ve Küreselleşme**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1997, s.36.

¹¹⁶ Coşkun Can Aktan, **Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1994, s.55.

tarafından istifade olunmuştur. Arza ağırlık veren bu tür mali politikaların mevcut dönemde gündemde kalması, ekonomi politikalarının daha geniş bir perspektiften görülmesini sağlamıştır.

Ekonomik büyüme ve toplam arzın belirlenmesinde mali politikaların önemini vurgulayan arz yanlı politikayı savunan iktisatçılara vergi oranındaki indirimler ekonomiyi canlandırması fikrini ileri sürmüşlerdir. Çünkü vergi oranları malların fiyatlarını etkilemektedir. Bunun yanında hatta emek ve sermaye arzını da etkilenmektedir. Böylece vergi sonrası emek, tasarruf ve yatırımlarda büyüme sözü konusudur. Bu sonuçların elde edilebilmesi için teşviklerin özellikle vergisel tepkilerin getirilmesi çok önemlidir.¹¹⁷

Genel olarak vergi indirimleri yoluyla üretim ve dolayısıyla vergi gelirleri pozitif yönde etkilenecek ve böylece ekonomik büyüme ve etkinlik sağlanacağı fikrini savunan arz yanlı iktisatçıların vergi politikalarını dayandırdıkları başlıca üç temel ilke bulunmaktadır:

1. Marjinal vergi oranlarının indirilmesi durumunda nispi fiyatlar pozitif yönde etkilenecektir. Bu durumun zıttı da doğrudur. Yani, marjinal vergi oranları indirildiği durumda bireyler tüketim yerine tasarrufa yönelecekler, boş durma yerine çalışmayı tercih edeceklerdir.¹¹⁸

2. “Ekonomik etkinlik” ve “Ekonomik büyüme”nin önemini vurgulayan arz yanlı iktisatçılar, “Ekonomik istikrar” ile “Adil gelir dağılımı” gibi iktisat politikası amaçlarının kısa dönemde ulaşılmazlığını ırelı sürmüşler. Bu hedeflere ulaşmak için ilk başta ekonomideki etkinliği ve yüksek büyümeyi sağlayacak politikaların uygulamaya konulması gerekmektedir.¹¹⁹

3. Bu yaklaşımın bir diğer ilkesi ise vergi oranlarındaki herhangi bir indirim; vergiden elde olunan gelirleri azaltmaz, bilakis artıracığı düşüncesiydi.¹²⁰

Bu ilkeler ışığında yapılan vergi indirmeleri hem tüketiciler hem de şirketler için tasarruf ve yatırımlarının artırılmasında olanak sağlıyordu. Vergi indirmeleri gibi uygulanan bu tür politikalar insanların gelirlerinde artışlar sağlamakla onları daha çok tüketim yöneltiyor kibu da ülkelerin krizden kurtulmasında etkinlik sağlıyordu. Örneğin, Avrupa Birliği’nin başlıca üyelerinden olan Almanya’da devlet tarafından

¹¹⁷Arzu Altıntaş, **Keynezyen Yaklaşımı ve Maliye Politikası**, Yüksek lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2002, s.23.

¹¹⁸Özgüven, s.16.

¹¹⁹Seyhun Doğan, 2’Keynesyen Teori’ye Bir Tepki: Arz Yanlı İktisat”, **Selçuk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt:7, Sayı:13, Ekim 2006, s.259.

¹²⁰ Doğan, s. 261

bazı sanayi dallarına yapılan vergi indirmeleri hem sanayinin hem de ülkenin kalkınmasında önemli ölçüde etki yapıyordu. Bu gibi uygulamalar Avrupa'nın diğer ülkelerinde de hükümetler tarafından uygulanmaktaydı.¹²¹ Dolayısıyla verilen Almanya örneğinde de geline sonuç mevcut kriz döneminde olumsuz gidişatı önlemek için 1970'li yıllarda ortaya çıkan arz yanlı yaklaşımın temellerini oluşturan politikalar izlenmiştir. Bu bağlamda esasında vergi indirim ağırlıklı bu politikalarla dolaylı yolla arzı etkileyerek üretimi artırıp ülke genelinde istihdamı sağlamaya çalışılmıştır. Ve böylece azalan işsizlik dolayısıyla ülkedeki ve dolayısıyla dünya genelindeki durgunluk veya kriz aradan kaldırılmaya çalışılmıştır.

1970'li krizli yıllarda dünyanın birçok ülkesi, üretim maliyetinde ve hızlı düşüşler yaşayan sanayilere finansal yardım amacıyla mali politika aracı olan kamu harcamaları niteliğinde "Savunmacı yatırımlar" politikasını gündeme getirdi. Bu çerçevede Avrupa'nın İngiltere, Almanya, Fransa gibi gelişmiş ülkelerinde bu tür finansal destek amaçlı savunmacı politikalar uygulanmaya konulmuştur. Britanya devleti, krizden önceki dönemlerde sınai yardımın %8'lik dilimini oluşturan gemi inşası, elik ve madencilik sanayi dallarına finansal desteğini, 1980'li yılların ilk yarısında dörtte bir katına kadar artırırken Fransa hükümeti tarafından, bu iki sektöre 1973-1983 yıllarında toplam devlet yardımının dörtte biri ayrılıp finansal destekte bulunarak krizi aşmaya çalışılmıştır.¹²²

Dünya ekonomisine liderlik eden OCED ülkelerinin krizden kurtulmak için uyguladıkları kamu harcaması politikasının büyük bir kısmını içeren AR-GE harcamaları genel olarak bilim ve teknoloji gibi diğer modern sektörlerde esaslı teşkil ediyordu. Yapılan bu harcamaların ilk başlarda önemli bir kısmını finanse eden kamu kesimi, yani devletin 1980'li yıllardan itibaren deregölasyon politikalar, yani devletin ekonomiye müdahalesi görüşü giderek düşüşler gösterdi ve yerini özelleştirmeye kaptırdı.¹²³ Buradan anlaşılmaktadır ki ilk başlarda savunmacı nitelikteki mali politika uygulamaları çözüm olarak gerçekleştirilmesine rağmen ilerleyen süreç içerisinde yerini piyasa ekonomisine devretmiş ve yeniden para politikası bir istikrar politikası olarak maliye politikasından daha güvenilir ve daha etkili bir politika olarak değerlendirilmeye başlamıştır.

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki ortaya çıkankriz süreci ekonomide "Geçiş dönemi" olarak kabul edilen bu dönem içerisinde az önce de ifade edildiği gibi devlet müdahalesi terk edilmeye başlanmış ve serbest piyasa ekonomisinin

¹²¹Berend, s.370.

¹²² Altıntaş, s.32.

¹²³Sutcliffe, s.228.

geniş bir şekilde uygulanması için büyük bir alan açılmıştır. Bunun da en büyük sebeplerinden biri olan 1973 ve 1980'li yıllarda meydana gelen krizlerin karşısının alınamamasıdır ki bu da sonuç itibarıyla piyasa yanlısı fikirlerin ağırlık kazanmasına yol açmış ve mevcut kapitalizm sistemine olan inanç sarsılmış ve fiyatlara olan inanç yerini almaya başlamıştır.

2.3. 2008 MORTGAGE KRİZİ VE KRİZDEN ÇIKIŞ YOLLARI

2.3.1. Krizin Meydana Gelmesi ve Oluşum Süreci

1990'lı yıllardan itibaren tüm dünyada daha geniş alanı kendi kapsamına alan küreselleşme olgusu, ister ülke ekonomilerinde isterse de uluslararası ticaretin pek çok alanında bir sıra değişikliklere neden olmuştur. Kibunların da başında sermaye piyasalarındaki "Serbestleşme" olgusu gelmektedir. GOÜ açısından ekonomide istikrar programlarının yapılmasına zemin yaratan ve aynı zamanda GÜ'lerdeki ulusal finansal piyasalara bağlı getirilen kısıtlamaların aradan kaldırılmasında büyük pay sahibi olan küreselleşme sermaye piyasalarına da kendi etkisini göstermiştir. Küreselleşme ile birlikte uluslararası sermaye piyasalarında meydana gelen serbestleşme sonucu ekonomide başta krizler olmakla birçok gelişmeye sebebiyet vermiştir. Bu gidişat doğrultusunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından farklılık arz edecek durumlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda yeterli tasarruf ihtiyacına sahip olamaması sebebiyle gelişmekte olan ülkeler ülke içi yatırımlar yapmak ve geçen zaman diliminde bunları artırmakla beraber ekonomide sürdürülebilir kalkınma ile ekonomikbüyümeyi sağlamak için uluslararası fonlara gereksinim duymuştur ki mevcut durum içerisinde bu ihtiyaçları karşılamak imkânı bulunmaktaydı. Ama bu ihtiyacı temin edemediği sürece ve/veya uluslararası ticaretten elde olunan döviz borçlarını geri ödemede yaşadığı sorunlar sonucu krizler meydana gelmiştir. Mevcutsüreç içerisinde gelişmiş ülkeler ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak ve bunu daha üst düzeylere getirmek için uğraştılarında bir sıra krizle karşılaşmışlardır.¹²⁴

İlk başlıkta da değerlendirildiği üzere ekonomik krizleri birçok açıdan farklı kılan globalleşme sonucunda eski yıllara kıyasla günümüzde daha çok serbest alana yayılma imkânı elde eden sermaye hareketleri gelişmişlik düzeyine bakmadan tüm dünya ülkelerinin ekonomilerinde başlıca üretim ve/veya gelişim aracı haline

¹²⁴Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama**, 15. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2003, s.43.

gelmiştir kibu gelişmişlik düzeyine ulaşamayan veya aynı imkânlarda bulunamayan ülkeler sağlayamadığı istikrarlılık dolayısıyla ekonomik dengesizliklerle yani krizlerle karşı karşıya kalmıştır.

Küreselleşme neticesinde sermaye piyasalarında meydana gelen son değişimler sonucu, tüm ülkeler açısından önemlilik arz eden istikrarlı bir ekonomik sistemdir kibunun da gerçekleşmesinde başlıca mesele ise piyasalardaki işleyişin sağlam bir hal almasıdır. Ama ister gelişmekte olan isterse de gelişmiş ülkeler açısından bu amaca ulaşmak bir o kadar da kolay olmamıştır ki dünya ekonomisinde ortaya çıkanson krizle birlikte bu amaca ulaşmak nerdeyse imkânsız hal almıştır.¹²⁵

ABD’de 2006 yılının ikinci yarısında başlayan krizin dünya iktisatında meydana gelen en ciddi ve etkisi oldukça büyük olan krizlerin başında gelmektedir. 1929 yılında ortaya çıkan Büyük Bunalım’dan sonraki dönemlerde ortaya çıkan en tehlikeli küresel kriz gibi “kaleme alınan” Mortgage krizinin temelini, ABD’de 2000-2002 yıllarında patlak veren ekonomik kriz sonrası oluşan durgunluğun aşılması için hükümet tarafından uygulamaya konulan mali politikalar oluşturmaktadır. Bu yıllarda mevcut politikalar kapsamında ABD Merkez Bankası tarafından düşük faiz politikası uygulaması gündeme getirilerek ekonomi canlı tutulmaya çalışılmıştır. Yapılan politikalar sonucu borçlanma imkânları genişlemiş ve hatta bu durum, düşük gelir düzeyindeki vatandaşları bile borçlanmaya teşvik etmiştir. Elde olunan borçların ise sonraki yıllarda yanlış politikalar da dâhil olmakla bir sıra nedenlerden ödenemez duruma gelmiş ve ülkeyi krize götürmüş ve tüm dünyayı etkisi altına almıştır.¹²⁶ Buradan anlaşılmaktadır ki K.Marx bir daha kendini haklı çıkarmış bulunuyor. Şöyle ki kapitalist düzenin sıkıntıları üzerinde oldukça değerlendirme yapan Marx, 1929 yılında ortaya çıkan ekonomik krizde görülen sistemin kendisinden kaynaklanan sorunlar kendisini bir daha Mortgage krizi ile göstermiştir. Bununla beraber her iki küresel ekonomik kriz kapitalist sistemin merkezi olan ABD’de meydana gelmiştir ki bu da Marx’ın haklı olduğunu bir daha doğrulamaktadır.

Dünya ekonomisini etkileyen 2008 küresel krizin öncesine baktığımızda tıpkı Büyük Bunalım öncesi durumunu görebiliyoruz. Yani, liberal politikaların dünyanın tüm yerinde kabul görüldüğü yıllarda ABD tarihinde görülmemiş bir oranda harcama yapılmasına karşı tasarruf oranlarında ise bu rakam sıfıra yaklaşmıştır. Mevcut

¹²⁵ Duman, s.77.

¹²⁶ Aziz Bostan ve Serap Ürüt Kelleci, “Global Krizin Nedenleri ve Sonuçları”, **Uluslar Arası Sempozyum** -V, Balıkesir Üniversitesi Bandırma İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, 27-29 Mayıs 2010, s.305.

durumu destekleyen en esaslı faktörler ise FED'in düşük faiz oranları ve dönemin Cumhurbaşkanı olan W.Bush'un uyguladığı yanlış vergi politikaları ön planda yer alıyor.¹²⁷

Büyük Buhran döneminde başkan Hoover gibi mevcut iktidarın ekonomi deneyimde yetersizliği veya gerekli bilgiye sahip olmaması, bankaların faiz politikalarındaki yanlış izlenimi bir geçiş dönemi yaşayan ABD ekonomisinde krizin patlak vermesi için gerekli durum sağlamıştır.

Bu dönem içerisinde başlıca nedenler olarak hazine tahvillerindeki bir sıra sebepten dolayı kendi etkisini ve/veya cazibesini kaybetmesi ve reel sektördeki düşüş yaşayan kar oranları sonucu uluslararası ticarete en büyük yatırım merkezini oluşturan ABD'de konut piyasalarında fon akışlarında artma eğilimi yaşanmıştır. Konut piyasasındaki fon arzının artmasıyla sermaye piyasalarında gerçekleştirilen bir sıra programda boşluklarla beraber "yüksek riskli krediler" olarak isimlendirilen "Subprime kredi"leri hızlı bir şekilde geniş bir alana yayılmıştır. Konuttaki fiyatların artmasına zemin yaratan mevcut durum, FED'in uyguladığı yanlış faiz politikası sonucu çıkılmaz bir sürece itilmiştir.¹²⁸

Krizden beş sene öncesinde düşük düzeylerde olan faiz oranlarında, FED'in son yıllarda değişikliğe gitmekle faiz oranlarını artırması sonucunda, konut sektöründe durgunluk yaşanmıştır. Hem fiyatlardaki hem de kira gelirlerindeki rakamların piyasa düzeyinin altında seyretmesi sonucu bu kredileri alan düşük gelirli gruplar, kredilerini düzenli bir şekilde ödeyemez hale geldiler.¹²⁹ Dolayısıyla uygulanan yanlış faiz politikası ile beraber sanayi sektöründen finansal sektöre geçiş zamanı reel sektörde üretim miktarındaki azalmalar dolayısıyla milli gelirin azalması ve bunun sonucunda tüketicilerin harcanabilir gelirleri azalış eğilimine geçmesi nedeniyle azalan toplam taleple beraber kredi borçlarının ödenmesinde zorluklar yaşanmaya başlamıştır.

Kredilerdeki dönüşlerde ortaya çıkan bu tür problemlerle faiz oranlarında yaşanan artışlar neticesinde ortaya çıkan konuttaki düşüşler de sonuç itibarıyla konut piyasasındaki sorunların yaşanmasına yol açtı. Bu duruma bağlı olarak konut kredisi veren bankalar aynı sıkıntılarla karşı karşıya gelmişlerdir. Burada yalnız

¹²⁷ Utku Altunsöz, **Finansal Krizler, Erken Uyarı Sistemleri ve 200 Krizi İçin Türkiye-ABD Örneği**, Beta Yayıncılığı, İstanbul, 2003, s.212.

¹²⁸ Murat Birdal, "Bir Krizin Anatomisi: Abd Mortgage Piyasasının Kurumsal Yapısı Ve Dinamikleri", **Anadolu International Conference In Economics**, Eskişehir, 17-19 Haziran 2009, s.2.

¹²⁹ Alantar Doğan, "Küresel Finansal Kriz ve Türkiye'nin Makroekonomik Göstergelerine Etkisi", **Bütçe Dünyası Dergisi**, Cilt:3, Sayı:3, 2009, s.23.

Mortgage kredisi veren bankalar değil bunlarla beraber bu bankaları fonlayan yatırım bankaları da mevcut durumdan olumsuz etkilenmiştir. Böylece adım adım ilerleyen vesirayet etkisiyle tüm dünyayı etkisi altına alan 2008 küresel ekonomik krizi patlak verdi.¹³⁰

2000'li yılların başlarında yaşadığı krizleri atlatmakta zorluklarla karşılaşan ve bu zorlukları aşmada uyguladıkları politikalara rağmen kısmen yetersiz kalan ABD ekonomisinde ilerleyen süreç içerisinde hem devlet hem de banka merkezi özel sektör tarafından gerçekleştirilen yanlış politikalar dolayısıyla bozulan ekonomik dengeler sonucunda tarihlere yazılan küresel bir kriz meydana gelmiştir.

2.3.2. Krizin Başlıca Nedenleri

2.3.2.1. Dünyada Likidite Bolluğu

2000 - 2006 yılları arasında küresel finansal piyasada artış gösteren likidite fazlalığı ABD'deki bankaların bunları karlı alanlara yönlendirilmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu bağlamda kredi kuruluşları bu fazlalığı kar marjının daha yüksek olduğu konut sektörüne aktarmışlardır. Dünya ekonomisindeki olumlu durum ve iç piyasadaki emlak fiyatlarının yükseleceğine ilişkin beklentiler dolayısıyla uzun vadeli ev kredisi veren kuruluşlar, verilen kredilerin geri ödemelerinde şüpheli olabilecek vatandaşlara dahi konut kredisi verdi. Ama beklentilerin tersine dünya ekonomisinde olumsuz gelişmeler sonucu faizlerin yükselmesine neden oldu ve böylece kredi borçluları borçlarını ödeyemez duruma geldi. ABD'deki emlak fiyatlarının da düşmesi sonucu kredi ile ev alan birçok insanın evsiz kalmasına ve Mortgage kredisi sağlayan finansal kuruluşlarında dar boğaza girmesine neden oldu. Bu kuruluşlardan fon olarak riske ortak olan büyük bankalar ve şirketlerde domino etkisi ile dünya borsalarını da etkileyerek bugünkü ortamı yarattı.¹³¹

2.3.2.2. Menkul Kıymetleştirme ve Borcun Sirayeti

Borçlanma vasıtası olarak bankadaki kredilerin yerini alan ciro edilebilir enstrümanların gelişmiş hali şeklinde anlaşılan menkul kıymetleştirme likidi olmayan

¹³⁰ Altunsöz, s.213.

¹³¹ Eriñç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.65.

aktiflerin ihraç edilebilecek ve sermaye piyasalarında alım satım yapılabilecek menkul kıymete dönüştürülmesidir.¹³²

2000-2006 döneminde ABD’de likidite hacminin genişlemesi ve menkul kıymetleştirme sayesinde bireyler krediyi normalden daha fazla kullanmışlar. Eğer menkul kıymetleştirme Mortgage konut kredileri yalnız krediyi veren bankayla borçlu arasındaki durumu etkileyecekti. Ancak verilen ipoteklerin menkul kıymetleştirilmesi ile riskin bir kurumdan başka bir kuruma aktarılması söz konusu olduğundan diğer finans kuruluşlarını da etkilemiştir. Örnek olarak, Mortgage kredisini dağıtan banka geri ödemelerini menkulü kıymetleştirilerek kısmi ve/veya tamamı bir şekilde herhangi bir yatırım bankasına sattığını farz edelim. Bu durumda ekonomik kriz zamanında kırılğan bir hal alan mevcut sistem yalnız kredi veren banka hatta menkul kıymet satın alan diğer finans kuruluşları da zarara girmesine ve krizin patlak vermesine neden olmuştur¹³³

2.3.2.3. Faiz Oranları

Başlıca ekonomik politika araçlarından olan faiz oranlarının kriz öncesinde ABD’de aşağıdüzeylerde olması likidite baronlarının iştahını arttırmış ve böylece ekonomik krizin patlak vermesinde büyük rol oynamıştır.¹³⁴

Bu bağlamda 2000 yılında 6,5% seviyesinde olan gösterge faiz haddi kısa bir zaman içerisinde düşürülerek 2003 yılında 1% seviyesine indirilmiştir. 2003 yılındaki faiz haddinin bu düzeyi ve 30 yıllık sabit oranlı Mortgage faiz oranının 5.25 oranında olması ABD’nin 1953’ten beri hem gösterge hem de sabit oranlı Mortgage faiz oranlarında görülen en düşük düzeydir ki bunun sonucunda piyasadaki likiditenin yüksek boyutlara çıkmasına ve krizin patlak vermesine neden olmuştur.¹³⁵

2.3.2.4. Reyting Kuruluşları Yetersizlikleri

Yaptıkları yanlışlardan dolayı krize neden olan reyting kuruluşları, her zaman objektif değerlendirme yapamamakla eleştirilmektedirler. Yapılan eleştirilerin başlıca

¹³² Pelin Ataman Erdönmez, "Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi" **'Bankacılar Dergisi'**, Cilt: 4, Sayı:68, s.85.

¹³³ Alantar, s.76.

¹³⁴ Altunsöz, s.218.

¹³⁵ Görkem Bahtiyar ve Filiz Gayğusuz, "2008 Krizi Mi, Yeniden Dirilen 2001 Krizi Mi? , Küresel Kriz Sonrasında Ekonominin Yeniden Yapılanması" **'Uluslar Arası Sempozyum – V, Balıkesir Üniversitesi Bandırma İ.İ.B.F, 27-29 Mayıs 2010, s.372.**

sebeplerinden biri söz konusu reyting kuruluşlarının değerlendirmeye aldığı bankalar ve diğer mali kuruluşlar tarafından finanse edilmeleridir.¹³⁶

Bu sebepten dolayıdır ki bu kuruluşların verdikleri kredi notu gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Bundan başka bu tür kuruluşların, firmaların finansal sorunlarını tespit etmesindeki güçlükleri ya da sorunları gecikmeli olarak tespit edebilmeleri eleştirmenlerin hedef noktalarıdır. Derecelendirme kuruluşlarının hem finansal ürünleri oluşturan bankalar hem de ürünlerin alıcıları hakkında gerekli bilgiye sahip olmamaları başka bir sorun olarak ifade edilebilir.¹³⁷

2.3.2.5. Finansal Âlemin Reel Kesimden Ayrılması

Ekonomiyi 2008 krizine götüren süreçte etkili faktörlerden olan finansal âlemin reel âlemde kopması, aldığı kredileri geri ödemesinde yüksek risk taşıyan kişilerin, konut edinmek üzere kredilendirilmeleri şeklinde kendini göstermiştir.¹³⁸

Dünya ekonomisinde önemli yertutmasından dolayı ABD ekonomisinde ortaya çıkan üç büyük açık, küresel ticarete Çin'in reel üretimi ele geçirmesi ve ABD'de türev piyasalarında varlık fiyatlarının artmasını gösteren GSYH yaklaşık 60 trilyon dolar iken türev piyasalar tahminen 670 trilyon dolarlık işlemle ilgili durum neticesinde reel üretimle sanal gelirler arasındaki farkın zaman geçtikçe yükselmesine, o daküresel krizin oluşmasına sebebiyet arz etmiştir.¹³⁹

2.3.3. 2008 Küresel Krizi Sonrası Dünya Ekonomisinin Genel Görünümü ve Krizin Sonuçları

2007 yılının 2.yarisından itibaren konut piyasalarında başlamış olumsuz gidişat sonrasında 2008 yılının sonaylarında ülkenin başlıca bankalarından sayılan“LehmanBrothers”ın iflasının açıklanması, küresel krizin patlak verdiği an olarak kabul görülmüştür.¹⁴⁰

İlk başlarda yalnızcasektörelbazda etkili olacağı öngörülen ve sadece ülke ekonomisinin sınırları içerisindeolacağıdüşünülen ekonomik kriz, ülkenin finansal ve banka sistemini etkilemesi azmış gibi uluslararası ticarete de oldukça ciddi

¹³⁶Altunöz, s.220.

¹³⁷Alantar, s.88.

¹³⁸ Bahtiyar ve Gaygusuz, s.373.

¹³⁹Orkun Özbek, **Küresel Krizin Dünya Ekonomilerine Etkileri ve Geleceği**, İzmir Ticaret Odası, İzmir 2009, s.3.

sorunlara sebep olarak kapitalist sistemin sorgulanmasını gündeme taşımıştır. Globalleşmenin sirayet etkisi ile ekonomik kriz ülkelere kalıcı küresel dengesizliklerin meydana gelmesi, uluslararası para sisteminin etkisizliği, ülkeler arasındaki ekonomik istikrar politikaları arasındaki uygunsuzlukların derinleşmesi gibi olumsuz etkiler göstermiştir.¹⁴¹

Bir sıra ekonomist yazar ve maliyeci tarafından kapitalist düzenin patlak verdiği an olarak değerlendirilen 2008 Mortgage krizi ülkelerin makroekonomi dengelerindeki bozuklukları aksettiren tablolardaki göstergelerde de "Kendi sonu"nu açık bir şekilde göstermektedir.

Tablo 7:Yıllara Göre Ülkelerin Büyüme Oranları

Ülkeler	2007	2008	2009	2010
Dünya	3.9	1.9	-2.2	0.8
Avrupa	2.7	0.7	-4.1	0.4
Asya	10.6	7.8	6.6	8.7
ABD	2.1	0.4	-2.5	2.1
Japonya	2.3	-0.7	-5.6	0.9
Çin	13.0	9.0	8.1	8.8
Afrika	6.0	4.9	1.6	4.3

Kaynak:<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/index.asp>, erişim:11.09.2017, s 1.

Dünya ülkelerinin başlıca makroekonomik göstergeleri sayılan istihdam oranları, büyüme rakamları, dış ticaretteki ve cari açıklar, sermaye hareketleri ve borsaları, yanıtüm ülke ve/veya dünya ekonomisini olumsuz şekilde etkileyen küresel krizin ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerindeki etkileri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

2008 küresel kriz sonrası dünyanın ve seçilmiş bazı ülkelerin GSYH oranlarını gösteren tabloya esasen 2007 yılında GSYH'si %3,9büyüyen dünya ekonomisinin büyüme rakamları kriz yılında krizin ilkin etkileriyle %1,9 olarak gerçekleşse de krizi takip eden yıl içerisinde bu oran negatif etken olarak % 2,2 küçülme yaşamıştır. Dünya ekonomisinde küçülme eğiliminin başladığı 2009 yılında Japonya, ABD, Avrupa ekonomilerinde ardıcıl olarak %5,6, %2,5 ve %4,1 küçülmeler yaşanmıştır. Bu yılda olumlu gidişat sergileyen Çin ve Afrika ekonomisinin büyüme rakamları 2008 yılına kıyasla ciddi oranda düşmüştür.

¹⁴¹ Mahfi Eğilmez, **Küresel Finans Krizi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009, s.68.

Tablo 8:Dünya Ticaret Hacmi %

	YILLAR			
	2006	2007	2008	2009
Dünya Ticaret Hacmi	9,3	7,2	2,6	4,1
İHRACAT				
GÜ	8,4	5,9	-0,1	2,5
GOÜ	11,0	9,5	5,6	7,4
İTHALAT				
GÜ	7,5	4,5	-2,2	1,1
GOÜ	14,7	14,2	7,2	10,5

Kaynak:<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/index.asp>, erişim:11.09.2017, s 1

Yukarıdaki tabloya esasen, kriz öncesi %7,2 artışla2006 yılına kıyasla daha düşük seviyede seyredilen dünya ticaret hacmindeki olumsuz gidişat ilerleyen süreç içerisinde bu orandaki küçülme daha da artarak kriz yılında %2,6'ya, 2009 yılında ise %4,1 seviyesine ulaşmıştır. Dünya ticaretinin önemli bölümünü kapsayan dünya ihracatındaki değişimler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından değerlendirildiğinde her iki grup ülke bakımından aynı durum söz konusu olmaktadır. Şöyle ki ihracatında 2007 yılından itibaren düşüşler yaşayanGÜ'de kriz yılında %-0,1 bir sonraki yılda ise %2,5 daralma meydana gelmiştir. 2.grup ülkelerdeki ihracat oranlarındaki durum benzerlik arz etmektedir kibu oranlar 2007 ve 2008 yıllarında ardıcıl olarak % 9,5 ve 5,6 küçülme yaşamasına rağmen, 2009 yılında bu oran artarak 7,4 olmuştur. Grup ülkeler açısından ithalat oranlarına baktığımız zaman her iki grup ülkelerinde krizin yarattığı olumsuz nedenlerden dolayı azalan talep dolayısıyla hep düşüşler yaşanmıştır.

Tablo 9: Yıllara Göre Enflasyon Oranları

Ülkeler	2007	2008	2009	2010
Dünya	4.0	5.97	2.45	3.67
Avrupa	2.37	3.67	0.94	1.92
Asya	2.22	4.48	1.29	2.57
Afrika	9.00	9.50	6.33	5.85
ABD	4.09	0.70	1.97	1.68
Japonya	0.70	-0.40	-1.68	-1.13
Çin	6.63	2.50	0.70	3.12

Kaynak: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/index.asp>,
erişim:11.08.2017, s 1.

Tablo bölge ve ülkeler açısından değerlendirildiğinde, ABD’de fiyatlar 2007’de bir sonraki yıla göre 6 kat düşerken 2009’da bir önceki yıla kıyasta tahminen üç katlık bir artış gösterdiğini görmek mümkündür. Enflasyon oranları Avrupa’daki durum da diğer ekonomiler gibi oldukça içler acısı haldeydi. Şöyle ki 2007 yılında %2.37 oranındaki enflasyon oranı kriz yılında artış göstererek yüzde 3.67’ye yükselmiştir, 2009 yılında bu rakamlar 2008 yılına kıyasla tahminen 4 katlık düşüş göstermiştir. Çin ekonomisinde ise 2009 yılına kadar azalış eğilimi içerisinde olan enflasyon oranları 2010 senesinde artış göstererek bir önceki yıla kıyasla 5 kat artarak %3.12 olarak gerçekleşmiştir. Genel dünya ekonomisinde fiyatlar gösterilen yıllar boyunca hep artış göstermiştir.

Küresel krizin etkisi altında kalan en önemli alanlardan biri de işgücü piyasası olmuştur. Dünyanın dört bir yanında giderek artan eğilim gösteren işsizliğin temel nedeni ise kriz sonrası oluşan tüketim yetersizliğidir. Yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen sonuçlara esasen mevcut kriz döneminde dünya çapında 50 milyon işsiz bulunmaktadır.¹⁴²

Tablo 10: Küresel Krizi Dönemi Ülke Bazlı İşsizlik Oranı (%)

Ülkeler	2007	2008	2009	2010
ABD	4.6	5.8	9.3	9.7
Avrupa	7.5	7.6	9.4	10
Japonya	3.8	4.0	5.1	5.2
Çin	4.0	4.2	4.3	4.1
Rusya	6.1	6.4	8.4	7.5
Brezilya	9.2	7.9	8.1	7.2

Kaynak: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/weorept.aspx>, 09.07.201,
s1

¹⁴² 2008-Ekonomik Krizin Sonuçları, <http://www.ekodialog.com/Makaleler/2008-ekonomik-krizinin-sonuclari.html>, (21.05.2017), s.1.

Bölgelere göre farklılık göstermekte olan işsizlik oranları gelişmiş ülkeler ve Avrupa Birliğinde 2,3 puanlık bir artış görülmüştür. Bu oran, Brezilya'da 0,2 oranında iken Çin, Japonya ve Rusya'da ardıcılı olarak 0,1, 1,1 ve 2,0 oranlarında artışlar olmuştur. Diğer bölgelerde ise daha sınırlı artışlar görülmüştür.

2004 yılında tam da dünya ekonomisinin canlı olduğu zamanlarda kredi derecelendirme şirketlerinin gözdesi olan ülkeler 2008'de başlayan kriz nedeniyle reyting listelerindeki yerlerini kaybederek listenin dibine indiler. Bütün reytingcilerin "Yatırım yapılabilir ve yükümlülüklerini yerine getirebilir." dediği İrlanda, İtalya, San Marino, İzlanda, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Portekiz ve Yunanistan gibi ülkelerin son kredi notları 2004'te "Yatırım riski büyük." seviyesine düştü. Örnek olarak Fitch, Moody's ve Standart&Poors'un verdiği notlara göre 2004'te A kategorisinde yer alan İzlanda'nın notu Fitch ve S&P'ye göre BBB-'ye, Moody's'e göre Baa3'e indirilmişti. Yani İzlanda yeni puanıyla yatırımcı açısından risk taşıyan ülkeler kategorisine çekildi.¹⁴³

2.3.4. Krizi Aşmak İçin Uygulanan Maliye Politikaları ve Etkileri

ABD ekonomisinde gerçekleştirilen yanlış politikalar sonucu patlak veren ve kısa bir sürede dünya ülkelerini kendi etkisi altına alan Mortgage Krizi 1929 yılında oluşan Büyük Buhran'dan günümüze kadar yaşanan en uzun ve derin ve bir o kadar da etkili ekonomik durgunluk olarak kabul görmektedir. Dolayısıyla gerçekleştirilecek uygulamaların krizin kendisi kadar büyük ve etkili olması gerekmektedir.

İster ABD isterse de dünyanın diğer makroekonomik bölgeleri olan Avrupa Birliği ve Doğu Asya, özellikle Çin ve Japonya, karşılaştıkları bu ciddi durgunluk karşısında ilk başta finans sektöründe ortaya çıksa da daha sonra genel ekonomi için problemler yaratan krizi aradan kaldıracak veya azaltacak tedbirler niteliğinde mali yardımlar, bankalardaki faiz indirme politikaları ile beraber mevcut resesyonu doğrudan etkileyecek ve/veya önleyecek bir sıra ekonomik tedbirler almayı kararlaştırmışlar.

Kriz dönemlerinde uygulanacak maliye politika araçlarına bağlı bir değerlendirme yapılırsa ilk başta hükümet giderlerinin azalması ile beraber vergi oranlarının arttırılması, bundan dolayı likidite miktarında daraltıcı niteliğinde maliye

¹⁴³ Yıldırım, s.53-55.

politikaları ile birlikte para politikası uygulanmıştır. ¹⁴⁴Mevcut krizin türüne esasen uygulanacak para ve maliye politika uygulamaları eş zamanda ve tutarlı şekilde gerçekleştirilse krizi önlemek veya hafifletmek bir okadar hızlı ve etkili olacaktır.

Bu bağlamda yaşanan son kriz zamanı iktisatçılar arasında krizin türü ve nedenleri araştırılırken makro iktisadi uygulamalar hakkındaki tartışma alanlarının genişlenmesine yol açmıştır. Bu tür tartışmalara neden olan başlıca ilkeler ise kriz öncesi durum ile kriz sonrasındaki sürecin birbirilerine uyuşmamasıdır ki bu da uygulanacak istikrar programlarında değişikliğe sebebiyet vermektedir. Şöyle ki Blanchard ve onunla aynı görüşü paylaşan iktisatçılar kriz öncesinde, faiz indirimine gitmekle beraber sınırlı bir şekilde mali politika uygulamaların da etkili olacağını düşünürken kriz sonrası değişen durum dolayısıyla maliye politikası daha geniş bir alanı kapsayacak şekilde uygulanma imkânı bulmuştur. ¹⁴⁵

Bir başka ifadeyle bu zaman diliminde önemli olan faktör mali dengelerdeki bozulmaların iyi hale getirilmesidir ki bunun da gerçekleştirilmesinin mali politika uygulamalarının daraltıcı ya da genişletici nitelikte olmasına ve bunun ekonomi üzerindeki etkilerine ve devletin mevcut zaman içerisindeki rolüne bağlıdır. ¹⁴⁶

2008 kriz zamanı başta ABD, AB ve Japonya olmakla diğer gelişmiş ülkelerde krize karşı ilk önleyici tedbirleri, faiz indirimlerini kapsayan para politikası uygulamaları olmuştur. Ancak varlık fiyatlarındaki ortaya çıkan hızlı çöküşlerin gittikçe derinleşmesi, ülkelerin merkez bankalarındaki yanlış politikaları izlemesi ile beraber olumsuz gidişatı önlemek ve/veya zayıflatmak amacıyla gerektirdikleri tedbirlerin yapılması gerekliliği hükümetlerin maliye politika araçlarına yönelmesine neden oldu. Bu bağlamda dünyanın çeşitli ülkelerinde uluslararası ticarete sermaye piyasasını canlı tutacak şekilde para politikalarına uygun ve onlarla eşanlı şekilde harcamalara ve vergi indirimlerini içeren mali politika uygulamalarına başvurulmuştur. ¹⁴⁷ Dolayısıyla geline durum 1929 yılından mevcut olaya kadar hiç yapılmamış bir uygulama gerçekleştiren ülkeler ilk defa olarak maliye ve para politikalarını eş zamanlı bir şekilde uygulamaya koyarak krizi önlemeye çalışmıştır.

Derinleşen kriz ortamında, ülkeler zaman geçtikçe yitirdiklerini veya çıktıklarını telafi edebilmek için daha çok ağırlık verdikleri maliye politikaları başta gelişmiş

¹⁴⁴ Dilek Göze Kaya ve Ayşe Durgun Kaygısız, "2008 Küresel Krizi Ve Sonrasında Türkiye'de Uygulanan Maliye Politikalarına Genel Bir Bakış", **Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi**, Cilt: 11, Sayı:26, 2015, s.173.

¹⁴⁵ Ahmet Faruk Aysan ve Mehmet Fatih Ulu, "Küresel Kriz, İktisat Tarihi Ve Makro İktisat Metodolojisi Açısından Bir Kazanç Olabilir Mi?", **İktisat ve Toplum Dergisi**, Sayı:30, 2013, s.5.

¹⁴⁶ Kaya ve Kaygısız, s.173.

¹⁴⁷ Hiç, s.31.

sanayi ülkeleri olmakla pek çok ülkede, genişletici nitelikte ve daha geniş bir alan içerisinde uygulanmaya başlatılmıştır.¹⁴⁸

Krizi önlemek amacıyla gerçekleştirilen mali politika uygulama örneklerini değerlendirdiğimizde ilk olarak karşımıza krizin patlak verdiği Amerika çıkıyor. Bu bağlamda Amerikan Kongresi'nin çıkarmış olduğu ve tahminen 780 milyar \$ değerinde teşvik paketini içeren yasalar vasıtasıyla ABD hükümeti geçmiş yıllardaki politikalardan farklı olarak daha fazla harcama ve daha az vergi indirimi ile krizin önlenmesi için çalışmıştır. Kabul görülen teşvik paketinin yaklaşık %60'lık kısmı hükümet harcamaları ve transferlerini kapsıyordu.¹⁴⁹ Yani, ilk bakışta daraltıcı nitelikli politika izlenimi sürdüren ABD hükümeti krizin yoğun bir hal aldığı 2008 ve sonrası dönemde çıkarttığı harcama ve vergi indirimi yasaları ile genişletici maliye politikaları uygulamaya başlamıştır.

Kriz sürecinde ABD hükümetinin gerçekleştirdiği bir diğer uygulama mevcut durumdan kurtulmak ve büyümenin sağlanması için 150 milyar dolarlık ekonomik büyüme paketini içeren genişletici mali tedbiridir. 100 milyar doları tüketiciler için, 50 milyar doları ise yatırımcılar için ayrılan bu paketin başlıca hedefi kısa dönem içerisinde harcama eğilimi yüksek olan kesimin tüketimini artırarak yatırımları teşvik etmektir. Yani hükümet olarak talep artışını ön planda tutup bunun gerçekleştirilmesi için kamu harcamaları yerine vergi indirimlerine öncelik vermektedir. Bu bağlamda ilk olarak dolaysız vergilerde indirimlere giderek bireylerin gelirlerini yani, onların kullanılabilecek gelirlerini artırmaya çalışan mevcut hükümet, daha sonra ise tüketim fiyatlarını düşürecek şekilde dolaylı vergilerde de azaltmaları ön plana çekerek bireylerin gelirlerini harcamaya dönüştürülmesi öngörülmüştür.¹⁵⁰ Dolayısıyla ABD Hükümeti krizin başlarında toplam talebin artmasına ilişkin politikalarla yatırımcıları vergi indirimleri ve vergi teşvikleri gibi mali uygulamalarla üretimi artırmaya veya teşvik etmeye yönlendirilmiştir. Bununla beraber sadece üretimi artırmakla yetinmeyip aynı zamanda izlediği genişletici politikalarla bireylerin harcanabilir gelirlerini artırmakla toplam talebi etkilemekle dolaylı yolla arzı yükseltmeye çalışmıştır.

Bu tür uygulamalara örnek olarak yıllık brüt geliri 75000 \$'ın altında olan bireyler ile beraber 150000\$'ın altında olan evli çiftlere %10 oranında vergi indirimi

¹⁴⁸ Aykut Ekinc ve Ersan Bocutoğlu, "Genel Teori, Küresel Krizler ve Yeniden Maliye Politikası", **Maliye Dergisi**, Sayı:156, Ocak-Haziran 2009, s.71.

¹⁴⁹ Hiç, s.36.

¹⁵⁰ Asuman Altay ve Hayal Şimşek, 'Küresel Kriz Ortamında Türkiye'de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi', **Maliye Dergisi**, Gündem, Sayı 1, 2013, s.12.

vasıtasıyla bireylerin kullanılabilir gelirinin artırılması, yatırımcılara ise alacağı ekipman için % 50 indirim yapılarak yeni yatırım olanakları yaratmak ve işsizliğin azaltılmasını sağlamaya çalışılmıştır.¹⁵¹

ABD Hükümeti 525 milyar dolarlık kısmının ilk iki yılda istifade olunması öngörülen toplam 825 milyar dolarlık paketin ikinci kısmı Şubat 2009 yılında onaylamıştır. Paketin 90 milyar dolarlık kısmı firmalara verilirken 185 milyar doları ise hane halkına verilmesi şartıyla toplam 275 milyar dolarlık vergi indirimi planlanmıştır. Genel olarak işsizlik sigortasındaki artışlar, sosyal güvenlik merkezi ve yerel idare niteliğindeki mali yardımların harcama paketinin esas kısmını oluşturmasının başlıca nedeni ise onun otomatik, yani değişen ihtiyaca esasen artıp veya azalacak nitelik taşımasıdır. Harcama paketinin uygulamasındaki gecikmeler dolayısıyla paketin etkinliği daha düşük olmuş ve bununla bağlı olarak normal vakitlerdekiyle kıyaslagiderlerle ilgili çarpan daha etkisiz olmuştur.¹⁵² Artan kamu harcamalarına paralel olarak vergi indirimlerdeki teşvikler dolayısıyla ister bireyler isterse de özel şirketlerde oluşan tüketim isteğindeki artışlar üretimi teşvik ederek artış eğilimine yönlendirmiştir.

Kamu maliye politikalarına bağlı olarak yapılan diğer tedbirlerle ilişkili olarak emeklilik maaşındaki yetmiş yaş sınırının kaldırılması, kriz sonrası eyalet ve belediyelerin bütçelerinde ortaya çıkan açıkları kapatmak için hükümet tarafından temin edilen mali yardımlar, büyük risk taşıyan fonlardan zarar gören kurumlara 10 milyar \$ sağlanması yer almaktadır. Kriz sonrası meydana gelen durgunluk genişletici para politikalarına eşzamanlı ve tutarlı bir şekilde aynı nitelikte ve genelde vergi ağırlıklı; yani vergi indirimi, muafiyet ve istisnalarını kapsayan mali politika uygulamaları vasıtasıyla giderilmeye çalışılmıştır.¹⁵³ Dolaylı olarak anlaşılmaktadır kigenel bir şekilde genişletici politikalar bağlamında hem maliye hem de para politikalarına ağırlık veren ABD hükümeti krizle beraber oluşan durgunluktan çıkmaya çalışmış ve böylece istihdam ve üretimdeki artışlar dolayısıyla azalan işsizlik sonucu krizi önlemede önemli adımlar atmıştır.

ABD gibi dünya ekonomisinin liderleri sayılan İngiltere ve Almanya başta olmakla gelişmiş ülkelerhem nominal hem de GSYH'ye oran olarak büyük ölçüde canlandırma paketini uygulamışlar.¹⁵⁴ Genel olarak finansal sisteme ağırlık verilmiş paketler ülke ekonomilerine genişletici etki sağlamıştır. AB ekonomisini krizden

¹⁵¹Altay ve Şimşek, s. 13.

¹⁵²Karakurt, s.182.

¹⁵³ Altay ve Şimşek, s.12-14.

¹⁵⁴ Zeliha Göker, "Küresel Kriz Sonrası Maliye Politikalarında Değişim ve Mali Tuzak Riski", **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Cilt:40, Sayı:1, 2014, s.108.

kurtarmak için uygulanan canlandırma paketlerinin büyük bir kısmı ise bölge ekonomisinin esas sektör sahaları olan tarım, sanayi, ulaşım ve diğer sektörlerle yöneltilerek bu istikamette önemli adımlar atılmıştır.

Ülkeler tarafından krizi aşmak için uygulanan mali canlandırma paketleri üç başlık altında değerlendirmiştir:

1.Firmalara ilgili mali yardımlar: Genel olarak bu tür yardımlar vergi indirimleri ve sübvansiyonlar vasıtasıyla yapılmaktadır. Fransa ve Kore’de yatırımları artırmak amaçlı vergi teşvikleri yapılırken Kanada ve Rusya’da kurumlar vergisinde doğrudan indirimler yapılmaktaydı. Dönemin Alman hükümeti ise teşvikamaçla daha uygun tarife yapısı niteliğinde mali yardımlarla firmalara destek sağlamaktaydı. Genel olarak ihracatçı sektör ve KOBİ’lere bağlı mali yardımlarda bulunan ABD, Hindistan, Avusturya,Almanya ve Türkiye gibi ülkelere kıyaslaAlmanya’da inşaat, Rusya’da ise tarım ağırlıklı sektörlerle yönelik yardımlar yapılmaktaydı. Arjantin, Brezilya, Meksika ve başka bu gibi diğer ülkelerde gerçekleştirilen genişletici maliye politika uygulamaları başlıca amacı istihdamı desteklemektir.¹⁵⁵

2.Tüketicilere dönük mali yardımlar: Meydana gelen mali kriz sebebiyle azalan toplam talebi ve bireylerin kullanılabilir gelirlerini artırmak için bir sıra ülkelerde tüketicilere dönükvergi muafiyet ve indirimi ile beraber sosyal güvenlik programları ve diğer yardım içeren uygulamaları yapılmıştır.¹⁵⁶

Bu bağlamda Brezilya, İspanya ve İngiltere gelir ve dolaylı vergilerde indirim yaparken Kanada’da genel olarak kurumlar vergisine ağırlık verilerek tüketicilerin mali durumları daha iyi hale getirilmeye çalışılmıştır. Fransa’da yatırımları artırmak amaçlı teşvik politikaları takip edilirken Almanya, Rusya ve ABD hükümetleri kurumlar lehine bir sıra değişiklik yaparak uygun bir tarifeye üretimi teşvik etmiştir. Kore ise kurumlar vergisindeki indirimler ile beraber yatırım teşviklerini de artırma yolunda politikalar izlemiştir¹⁵⁷

¹⁵⁵ Birol Karakurt ,”Küresel Mali Krizi Önlemede Maliye Politikasının Rolü Ve Türkiye’nin Krize Maliye Politikası Cevabı” ,**Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:24,

Sayı:2, 2010, s.184.

¹⁵⁶Karakurt, s.187-188.

¹⁵⁷ Mahfi Eğilmez, ‘Küresel Krizin Nedenleri’, Radikal Gazetesi, 23.09.2008, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/mahfi-egilmez/kuresel-krizin-nedenleri-899956/>,(18.05.2017), s.1.

Tablo 11:Bazı Ülkelerdeki Gerçekleştirilen Mali Canlandırma Paketleri
(GSYH'ye oranı,%)

Ülkeler	2008	2009	2010
Çin	0.4	3.1	2.7
Güney Kore	1.1	3.9	1.2
Rusya	0	4.1	1.3
ABD	1.1	2	1.8
Almanya	0	1.6	2
İngiltere	0.2	1.4	-0.1
Japonya	0.3	2.4	1.8
Hindistan	0.6	0.6	0.6
Brezilya	0	0.6	0.8
Türkiye	0	0.8	0.3
G20	0.5	2.0	1.5

Kaynak: IMF, "The State of Public Finances: Outlook and Medium-Term Policies After the 2008 Crisis", Prepared by the Fiscal Affairs Department, 2009, s.12

3. Altyapı yatırımları ilgi olan harcamaları ışığında ülkeler, kriz sonucunda azalan iç talebi artırmayı çalışmıştır. Dünyanın gelişmiş yirmi ülkesi içerisinde pek çoğu altyapı niteliğinde ulaştırma ve köprü, yol alanlarında ağırlıklı olarak harcamalara üstünlük vermiştir. Bu ülkeler içerisinde Çin ve Fransa mali genişleme planlarında bütçesinin büyük bir hissesini bu tür alanlardaki yatırımlara ayırırken Kanada ve Rusya gibi ülkeler farklı vasıtalarla ulaştırma ağırlıklı olmak üzere diğer alanlarda bu tür alt yapı yatırımlarına üstünlük vermişlerdir.¹⁵⁸

Gerçekleştirilen genişletici nitelikli canlandırma paketleri kapsamındaki hem tüketici hem firmalara yönelik mali yardımlarla ülke ve dolayısıyla bölgedeki azalan talebi artırarak üretimi teşvik etmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda belirlenen hedefler doğrultusunda atılan adımlarda öncelik olarak istihdamı artırmakla işsizliği önlemek ve böylece durgunluk döneminden çıkarılmak olarak belirlenmiştir.

Kriz sirayet etkisiyle etkilediği Avrupa Birliği bölgesinde krizi önlemek için ilk başlarda uygulamaya konulan para politikaların etkisiz kalması sonucunda krizin nedeni Maastricht kriterleri ışığında araştırılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede istikrar ve büyüme şartları ışığında önceden belirlenmiş hedeflere ulaşmak için yapılan uygulama zamanı aşırıya kaçılan bütçe açıklarının krizin nedeni olduğu düşüncesine varılmıştır. Yukarıdaki başlıca hedefleri gerçekleştirmeyi amaçlayan Maastricht

¹⁵⁸Karakurt, s.191-183.

kriterleri özel sektörün aşırı nitelikteki borç oranlarını dikkat dışı bırakmasına rağmen kamukesimindeki bütçe ve cari açıkların kapatılmasında ağırlık göstermektedir. ¹⁵⁹

Krizi aradan kaldırmak için bankacılık sektöründe bir sıra düzenlemeler planlayan AB, kontrollü bir şekilde uygulanacak mali politika tedbirlerini kapsayan yeni bir reform gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda bölge içerisinde krizi aşmak için genişletici maliye politikası tedbirleri çerçevesinde ilk olarak vergi indirimleri ve harcama artışlarına üstünlük verilmiştir. ¹⁶⁰Kriz dolayısıyla meydana gelen ekonomik durgunluk, vergi tabanının küçülmesine neden olurken uygulamaya konulan vergi indirim politikaları durumu daha da körükleyerek bölgenin bazı ülkelerindeki devlet gelirlerinde azalmalara sebep olmuştur. Başka bir taraftan da istihdamda ortaya çıkan düşüşler sonucunda yaşanan sosyal sorunları önlemek amacıyla uygulanan transfer harcamalarında artışlar gerçekleşmiştir. Kamu harcamalarında yapılan artışlarda bazı hükümetler aşırıya kaçarak hızı GSYH'dekinden çok daha yüksek düzeyde harcamalar gerçekleştirmiş ve böylece mevcut olumsuz gidişata destek vermek dışında başka bir şey yapılmamıştır.

Kriz sonrası AB ekonomisinde azalan talep sonucu üretimde ve yatırımlardaki düşüşlerden dolayı artan işsizlik oranları, kamu ve bütçe açıklarının artması sonucu küçülme eğilimine gitmiştir. Kibunu da önlemek amacıyla yeni yatırımları teşvik edecek yeni mali sistem getirerek bölgeyi bu zor durumdan kurtarmaya çalışmıştır. Bu bağlamda İspanya hükümeti, 2009 yılının başlarından itibaren yatırımları artırmak amaçlı vergi teşvik politikalarında farklı bir izlenim takip ederek aynı yılda belli bölge veya alanlardaki yapılacak 5 milyon euronun altındaki yatırımlara % 25'lik vergi kredisi olanağı sağlamakla yatırımları artırmaya ve buna bağlı bir şekilde istihdam oranlarını yükseltmeye çalışmıştır. ¹⁶¹

1969 yılından krize kadar ülke sınırları içerisinde bölgesel gelişmişlik farklarını aradan kaldırmak amacıyla Alman hükümeti tarafından gerçekleştirilen "Merkezi Yatırım Teşvik Programı", gerekli mali yardımlar sağlanmış ve bununla beraber KOBİ'lere yönelik yatırım imkânları artırılmıştır. Bundan başka 2008 yılının sonlarına doğru yalnızca Doğu Almanya ile bağlı olacak şekilde ve genellikle nakdi teşvik veya yatırım indirimi şeklinde olacak özel bir "Mali Programı" gerçekleştirerek

¹⁵⁹ Karaca, s.185.

¹⁶⁰ Ömer Şanlıoğlu ve Mehmet Ali Bilginoğlu, "Euro Bölgesi'nde Yaşanan Mali Sorunlar ve Maliye Politikalarında Uyum Arayışları" **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:12, Sayı 35, 2010, s.152.

¹⁶¹ Aysan ve Ulu, s.9.

bölgenin kalkınmasına ve aradaki farkın giderek kapanmasında büyük adım atılmıştır.¹⁶²

Krizi aşmak için bölgede bir o kadar da önemli konuma sahip olmayan ülkeler içerisinde yer alan Slovakya hükümeti ülke içi ve ülke dışı yatırımları artırmak için bir sıra düzenlemeler getirmiştir ki bunlara başlıca olarak 2009- 2010 yılları arasında sanayi yatırımları için mevcut imkândan yararlanma limiti %50, turizm yatırımları için ise %40 civarında indirim sağlayarak ülkeyi mevcut zor durumdan kurtarmada önemli yol kat etmiştir.¹⁶³

Bu ülkelerden bir diğeri olan Portekiz hükümeti de İspanya gibi getirdiği vergisel teşvik nitelikli yasa ile yatırımları teşvik ederek krizi aşmaya çalışmıştır. Genişletici nitelikte olan bu mali politika uygulamaları ışığında aynı yıl içerisinde istihdam yaratılması ve söz konusu sürecin en az 5 yıl içerisinde devamının sağlanması yolunda önemli adımlar atılmıştır.¹⁶⁴

Genel olarak Avrupa bölgesinde özellikle birlik ülkelerinde kriz dolayısıyla artan işsizliğe paralel şekilde azalan talep dolayısıyla üretimdeki düşüşleri önlemek amacıyla gerçekleştirilen mali canlandırma programları, vergi indirimleri ve artan kamu harcamaları ile yürütülen genişletici mali politika uygulamalarıyla beraber yapılan mali ve finansal ağırlık düzenlemeler ve/veya reformlarla krizi önlemek yolunda büyük adımlar atılmıştır.

Yaşanılan son krizin etkisi altında kalan dünya ekonomisinin bir diğer makrosu olarak görülen Doğu Asya ülkelerinde de krizi önlemek ve ekonomik büyümeyi ve mevcut sosyal ve diğer ekonomik sorunları çözmek amaçlı bir dizi genişletici maliye politikaları uygulamaya konulmuştur. Bu bağlamda bölgenin başlıca makroekonomik ülkesi olan Japonya'da Ocak 2009 yılında mali canlandırma paketi gerekli mercii tarafından kabul görülerek uygulamaya konulmuştur.

Değeri yaklaşık 10 trilyon yen olan paket GSYH'nin %2'inden fazlasını kapsıyordu. İki yıl süre zarfında uygulaması planlanan paketin yetersiz kalması durumunda devlet tarafından ek olarak devlet giderleri ve transferleri ile destek sağlanmıştı. Japon hükümeti bu uygulamayla ülkeyi mevcut zor durumdan kurtarmak ve ekonomik büyümenin sağlanmasını teşvik etmektedir.¹⁶⁵

Bölge ekonomisinde önemli paya sahip olan Güney Kore hükümetinin krize karşı önerdiği tedbirlerin başında 16 Mart 2009 tarihinde kabul görülen kurumlar

¹⁶² Göker, s.111.

¹⁶³ Kaya ve Kaygısız, s.185.

¹⁶⁴ Hiç, s.53.

¹⁶⁵ Karakurt, s.182.

vergisine getirilen düzenlemeler yer almaktadır. Krizi aşmada önemli etken olan yatırımların artırılması için getirilen bu düzenlemeye esasen, geçen3sene içerisinde yapılan yatırımların ortalama miktarı üzerinde olacak tüm yeni yatırımlara ek olarak %10vergi kredisi imkânı verilmiştir.¹⁶⁶

Asya bölgesinin başlıca iki ülkesi olarak görülen Japonya ve Güney Kore’de aynı şekilde AB ve ABD’de gerçekleştirilen genişletici nitelikli mali politika uygulamaları kapsamında vergi indirimleri ve kamu harcamaları ile talebi artırarak üretimi teşvik etmeye çalışılmıştır. Bu politikalar bölgenin kısmen gelişmiş diğer ülkelerinde uygulamada başlıca politikalar olarak görülmektedir.

Bölgenin bir diğer ülkesi ve bölge içerisinde önemli konumu olan Tayvan’da dönemin hükümeti tarafından krizi önlemek için senenin başında alınan karardabaşta teknolojik hizmet endüstrisi olmaklaimalat sanayisininbaşlıcabölümleri ile beraber diğer alanlarda yapılacak yatırımlara 5 yılı kapsayacak şekilde ve bu yatırımların Ağustos 2008 ile Kasım 2009 tarihleri arasında yapılması şartıyla getirilen vergimuafiyeti vasıtasıyla genel olarak ülkede sanayi teşvik politikası izlenmiştir. Yatırımları teşvik amacıyla getirilen vergi muafiyetinde ilk başlarda sadece yatırımlardan tahsis olunan gelirle sınırı mevcut düzenleme vasıtasıyla toplam yatırım miktarına kadar genişletilmiştir ki bununla da ülke ekonomisindeki kötü gidişatı önleyerek refah bir döneme ulaşmaya çalışılmıştır.¹⁶⁷Dolayısıyla başta Japonya ve Kore olmakla tüm bölge ülkeleri ister ülke içerisinde ister ülke dışında yaptığı mali politika kapsamındaki çalışmalarla ülke ve bölge ekonomisini krizden kurtaramaya çalışmış ve bölgeyi dünya makroekonomisinedönüştürme yolunda büyük adımlar atılmıştır.

Dünya ekonomisinin başlıca üç büyük makro bölgesi sayılan ABD, AB ve Doğu Asya ülkelerinde krizi aşmak için gerçekleştirilen maliye politikaları sonucunda elde sonuçlar beklenilenin dışında gerçekleşmiştir. Krizi önlemek amacıyla genişletici mali uygulamalar kapsamında yapılan vergi indirimleri ve kamu harcamalarındaki artışlar sonucunda artan bütçe açıklarına paralel olarak iç ve dış borçlanma dolayısıyla yükselen borç yükü, ülkeler için başlıca sorun haline gelmiştir. Bu uygulama sonucu bu tür olumsuz durumlara rağmen ülkenin diğer makroekonomi göstergelerinde bir sıra pozitif gelişmeler de yaşanmıştır. Bu bağlamda tüm dünya geleninde büyüme, enflasyon ve ticaret hacmini gösteren tabloda istatistik olarak her şey görülmektedir.

¹⁶⁶ Altay ve Şimşek, s.16.

¹⁶⁷Alper Karakurt, “Küresel Kriz Ortamında Yatırım Teşvikleri”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 65, Sayı:2, 2010, s.147.

Tablo 12: Dünya Gelenindeki Büyüme, Enflasyon ve Ticaret Hacmi (%)

Dünya	2008	2009	2010	2011	2012
Büyüme	2.7	-0.3	5.1	3.9	3.2
Enflasyon	5.9	2.5	3.5	4.9	3.9
Ticaret Hacmi	2.8	-10.6	12.7	6.2	2.8

Kaynak: Kaya ve Kaykısız, 2015,s 175.

Tablodan da görülmektedir ki tüm göstergelerde konjonktürel bir değişim yaşanmıştır. Şöyle kikiriz yılına kıyasla2009 senesinde düşüş yaşayan büyüme bir sonraki yıl olağanüstü bir artış yakalamasına rağmen ilerleyen yıllarda, yani 2011 ve 2012 yıllarında ardıcıl olarak yüzde 3,9 ve 3,2 artış gerçekleştirmiştir ki bu da her bir önceki yıla oranla dünya ekonomisinde küçülmenin yaşandığı görülmektedir. Dünya genelinde ekonomideki enflasyon oranlarında da konjonktürel gelişme yaşanmıştır. Bu bağlamda %5,9 olan enflasyon rakamları gerçekleştirilen mali uygulamalar sonucunda ilk başlarda düşüşler yaşasa da 2011 yılında bir daha yükseliş eğilimine geçerek yüzde 4,9 olarak gerçekleşmiştir. Son olarak ticaret hacmindeki rakamlara baktığımızda 2010 yılı istisna olmakla diğer tüm yıllarda düşüşler yaşanmıştır.

Dolayısıyla gerçekleştirilen genişletici nitelikli mali tedbirler kriz sonrası yıllarda gösterdiği etki açısından farklılık arz etmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki bu politikalar krizi önlemede istenilenin dışındayani kısmen etkili olmuş ve bununla beraber bir sıra problemlere de neden olmuştur. Bundan dolayı son krizle birlikte gerçekleştirilecek olan istikrar programları kapsamında mali uygulamaların hangi zamanda ve nasıl bir nitelikle uygulanması gerektiği ekonomistlerin başlıca merak dairesi olarak kalmış ve Büyük Buhran zamanı ile kıyasla maliye politikaları kurtarıcı nitelikli özelliğini kaybetmeye başlamıştır.

2.3.5. Maliye PolitikalarınınDeğerlendirilmesi

Kriz nedeniyle yaşanan işsizliğin azaltılması, var olan bütçe ve cari açıkların kapatılması dolayısıyla krizi önleyerek ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla gerçekleştirilen genişletici mali politikalar sonucunda 2009 yılının sonlarına doğru kriz yılına kıyasla küresel ekonomide gelişmeye ve ilerlemeye yeniden bir zemin yaratılmıştır. Ancak büyümede gerçekleşen bu müspet gelişmelere karşın küresel iktisat bünyesinde barınan tehlikeler önemiyetini korumaya devam etmiştir. Bu zaman dilimindeki genişletici mali politikalarının zamanında uygulanması özelliği

olumlu sonuçların elde edilmesinde önemlilik arz etmektedir.¹⁶⁸ Bundan dolayıdır ki uygulamaya konulan genişletici nitelikteki tedbirlerin erken bitirilmesi sürdürülebilir ekonomik büyümenin hızını azaltırken daha geç bitirilmesi ise devlet finansmanı ile enflasyon gibi sorunlarının çoğalmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda genel olarak mali yapıdaki bütçe açığı ve aşırı borç yükü gibi sürdürülebilirlikle ilgili sıkıntılarının çokluk teşkil ettiği Avrupa’da bu tür uygulamaların gerçekleştirilmesi daha çok önem taşımaktadır.

Kriz döneminde ABD ve AB bölgesinde mevcut durumla mübareze içerisinde yürütülen genişletici mali uygulamaların amaçları içerisinde önemlilik arz eden mevcut konjonktürü daha iyi duruma taşımak ile finans sektöründe sağlam bir yapıya ulaşmak için gerçekleştirilen vergi ve kamu harcamaları politikalarının sonuçları üye ülkeler açısından farklılık göstermektedir.¹⁶⁹ Dolayısıyla birlik ülkelerinden bazılarında kamu finansmanında ortaya çıkan açıklar yani dengedeki bozulmalar, mali disiplin ile ilgili çok sayıda baskıların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir ki mali alanda mevcut kaideleri ihlal eden üye ülkelerin bölgeden tahlil edilmesine ilişkin çeşitli görüşler öne atılmış ve uygulanan mali kaidelerin bir daha sorgulanmasını gündemin temel problemleri içerisine taşımıştır.

Bölge ülkelerinin uyguladıkları mali politikaların sonuçları ülkeler açısından farklılık göstermektedir. Kriz esnasında uygulama sonucu beklenen sonucu veremeyen maliye politikaların yetersiz kalması güney ülkelerinde daha açık görülmektedir. Bu hususta özellikle Yunanistan’ın yürüttüğü politika sonucu girdiği borçlanma krizinden çıkarılmasında, Avrupa Birliği tarafından yapılan yardımlar bile yetersiz kalmıştır. Güney Avrupa’nın Portekiz ve İtalya gibi başlıca ülkelerinde uygulamalar sonucu yüksek kamu borçlarıyla mücadele etmek zorunda kalırken birliğin diğer üye ülkelerinde genişletici mali politikalar nedeniyle ortaya çıkan olumsuz sonuçları gidermek amacıyla sıkı mali politikaları ile beraber ücretlerde ıslahat yapmak, rantabilitenin artırılması gibi uygulamaları gündem konusu yapmışlardır.¹⁷⁰ Dolayısıyla yaşanan sorunların yalnız “Maastricht Kriterleri”nin önerleriyle sınırlı tutulmamıştır. Güney ülkeleri ile kıyasla birliğin kuzeyindeki ülkelerde gerçekleştirilen politikalar sonucunda hem finansal hem de mali alanlarda bir sıra olumlu gelişmeler meydana gelmiş ve krizi takip eden yıllarda hem enflasyon oranlarında hem ekonominin diğer başlıca göstergelerinde ilerlemeler yaşanmıştır.

¹⁶⁸ Kaya ve Kaygısız, s.187.

¹⁶⁹ Bilginoğlu ve Şanlıoğlu, s.156.

¹⁷⁰ Pelin Ataman Erdönmez, “Küresel Kriz Ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi”, **Bankacılar Dergisi**, Cilt10, Sayı:68, 2009, s.91.

Euro bölgesinde canlandırma nitelikli gerçekleştirilen mali paketlerinin, hususi yatırımlar açısından “Crowding” in etkisi yaratması düşüncesiyle uygulanan mali genişlemenin iki yıllık kısa dönemde yaklaşık 2 milyon yeni iş oluşturulmuş, orta vadede ise kamu yatırımlarının özel yatırımları teşvik ederek 800 bin ek iş olanağı oluşturularak istihdam düzeyi artırılmıştır.¹⁷¹

Bu tür olumlu gelişmeler hem krizin merkezi sayılan ABD hem de diğer makroekonomiler için de geçerli durum olarak değerlendirilmektedir. Daha geniş bir ifadeyle AB ülkeleri gibi Amerika hükümeti tarafından krizi önlemek amacıyla vergi indirimleri ve kamu harcamalarındaki artışları kapsayan genişletici mali tedbirler sonucunda açılan yeni iş yerleri dolayısıyla istihdamda artışlar sağlanmış, enflasyon oranlarında düşüşler gerçekleştirilesi gibi olumlu gelişmeler meydana gelmiştir. Ama bu olumlu gelişmelere paralel şekilde bir sıra olumsuz durumlar da yaşanmıştır. Bu bağlamda kriz dolayısıyla ekonomide meydana gelen daralma dolayısıyla üretimdeki düşüşler sonucunda kamu gelirlerindeki yaşanan düşüşlere bir de vergi indirim politikası sonucunda azalan vergi gelirleri de negatif etki sağlamıştır. Bütçedeki bu azalmalara paralel olarak çeşitli yasalar altında gerçekleştirilen sosyal harcamalar sonucu artan giderler sonucunda zaten büyük olan bütçe açıklarında artışlara neden olmuş ve bu durum ülke ekonomisine olumsuz etki göstermiştir. Dolayısıyla ilk yıllarda başarılı sonuçlar elde edilmesine rağmen uygulanan genişletici maliye politikaları istenilen neticeyi verememiş ve yetersiz kalmıştır.

ABD merkezli son mali kriz dolayısıyla gerçekleştirilen genişletici nitelikli mali uygulamalar 2009 yılının sonlarına doğru ilerleyen zaman ile son kriz yılına kıyasla küresel ölçekte krizi önlemekle beraber ekonomik büyümeye yeniden bir ivme kazandırmasına rağmen uluslararası ticarete mevcut tehlikeler önemini korumaya devam etmiştir. İlerleyen süreç zarfındaglobal çerçevede gerçekleştirilen genişletici mali uygulamaların zaman aşımının önemi bir daha ortaya çıkmıştır.¹⁷² Yani, bu tedbirlere erken son verilmesi halinde ekonomideki sürdürülebilir bir büyümeyi negatif etkilerken ve/veya zayıflatırken geç son verilmesi ise enflasyon ve kamu finansmanı gibi problemlerin artmasına zemin yaratabilmektedir.

Genel olarak değerlendirme yaparsak küresel mali krizin tesirinin bariz bir şekilde hissedildiği 2009 senesinde destek paketlerinin GSYH'ye oranı arttırılırken krizin tesirinin giderek kaybolacağı ve ekonominin yeniden düzenli büyüme sürecine doğru gideceği tahmin edilen 2010 senesinde, paketlerin hacminde daralmaya

¹⁷¹Karakurt, s.183.

¹⁷²Altay ve Şimşek, s.19.

gidilmesi söz konusudur. Ayrıca 2010 senesinde mali dirilme paketlerinin kamu maliyesi bünyesinde sürdürülebilirlik probleminin doğması ihtimali de paketlerin hacminin küçültülmesinde bir unsur olduğu ifade edilebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE MEYDANA GELEN KÜRESEL KRİZLER VE UYGULANAN MALİYE POLİTİKALARI

3.1. 1994 KRİZİ

3.1.1. Krizi Öncesi Dünya ve Türkiye Ekonomisinin Genel Durumu

21.asrın başlarından itibaren dünyada ve ülkemizde hızlı bir süreç içerisinde gelişen küreselleşme olgusu, gelişmişlik açısından farklılık gösteren bütün ülkeler arasındaki işbirliği imkânları, iletişim teknolojisindeki göz kamaştırıcı gelişmelerin etkisiyle olağanüstü bir şekilde genişlemekte, mal ve finans piyasaları ulusal sınırları zorlayarak ülkelerin bireysel boyutlarını aşmaktadır. Olumlu yönlerine bakmayarak bir sıra olumsuz sonuçlar doğuran globalleşme, dünyadaki ülke, bölge ya da herhangi bir coğrafyada meydana gelen krizlerin kısa zaman diliminde diğer ülkeleri etkisi altına alabilmesine imkân sağlamaktadır.

Globalleşmenin getirdiği sirayet etkisiyle yayılan krizin olumsuz etkisinin yaşandığı ülkelerden biri de Türkiye'dir. Özellikle 1980 yılında Özal hükümetinin sermayeyi serbestleştirmesi sonucu sık sık ekonomik krizlerin patlak verdiği ülke haline gelen Türkiye'de yürürlüğe koyulan yüksek oranlı büyüme politikalarına bağlı olarak artan tüketimle birlikte enflasyon oranının yükselmesi ve bununla beraber tasarruf ve öz kaynak yetersizliği, dış kaynaklara olan ihtiyacın artırmasına sebep olan yanlış ekonomik politikalar ekonomik krizleri tetiklemektedir.¹⁷³

Bildiğimiz üzere 1980 yılında sermayenin serbestleşmesi sonucu ekonomik açıdan yeni bir döneme girmiş Türkiye ekonomisinde önceden uygulanan dışa kapalı, ithal ikamesine dayanan, sabit kur politikaları yerine "24 Ocak 1980 Kararları" ile ihracat ağırlıklı sanayileşme politikası başlatılmış, döviz kuru ve faiz stratejilerine ıslahat ile ilgili bir sıra değişiklikler edilmiştir.¹⁷⁴ Dolayısıyla dış dünyamızda küreselleşme olgusuyla gelişen uluslararası ticaret ilişkilerinin şartlarına ayak uydurmak veya bu ilişkilerde yer almak için büyük bir adım olarak görülen bu karar kapsamında dış dünyaya açılmakla beraber ülke içinde birçok yapısal ağırlıklı değişiklik yapılarak üretimi artırmaya, dolayısıyla ekonomiyi geliştirmeye çalışılmıştır.

¹⁷³ Akyıldız ve Eroğlu, s. 58.

¹⁷⁴ Mert Ural, "Finansal Krizler ve Türkiye", D.E.U. İktisadi ve İdari Bilim Fakültesi Dergisi, Cilt:18 Sayı:1, 2003, s.17.

Alınan kararlar ışığında 1984 senesinde kabul edilen kanunu sınırlamalarla döviz mevduatına son verilmekle beraber, 1987 yılında açık piyasa işlemleri gerçekleştirilmeye başlanmış ve bir yıl sonra İnterbank kurulmuştur. Yapılan değişiklikler sonucu daha da serbest bir hal alan ticarete bununla birlikte miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve Türkiye global bir ülkeye dönüşmüştür.¹⁷⁵

24 Ocak kararları sonucu ilerleyen on yıllık süreç içerisinde, yani, 1990 yılına gelindiğinde daha da gelişen finansal serbestleşme politikası Türkiye ekonomisine bir sıra yeni fırsatlar doğursa da tehditlere de yol açmıştır.

Bu bağlamda, ülke ekonomisinde on yıllık süre içerisinde yaşanan gelişmeler içerisinde başlıca olarak dış ticareti belirleyen iki temel faktörün, yani ithalat ile ihracat oranlarındaki artışlarla beraber bu artışlar içerisinde ihracat oranlarının üstünlük arz etmesi dolayısıyla dış ticaretteki büyüme ve fazlalık gibi olumlu sonuçlar doğuran “24 Ocak Kararı”¹⁷⁶, aynı zamanda kamu finansmanı ile cari işlemler açığı, diğer başlıca makro göstergeler-enflasyon ve faiz oranlarındaki yükselişler, kur, iç ve dış finansmanlardaki daimi bir şekilde farklı düzeylerde sorunların vuku bulmasına neden olmuştur.¹⁷⁷

Ekonomimizde “Yenilikçi” olarak nitelendirilen kararların alındığı 1980’li yıllarda dünya ekonomisinin başlıca hegemonyaları olan Amerika ile AB ülkelerinde gittikçe büyüyen bütçe giderlerinin bütçe gelirlerinden fazla olması, dünya ekonomisindeki tasarruf ihtiyatlarının kamu serencamına verilmesi sonucunda bir sıra ekonomik sorunlar yaşanmıştır ki bu tür sorunların başında; faiz ve enflasyon oranındaki yükselişler ile bunlara paralel şekilde küçülen GSMH oranları gelmektedir. Ancak, 1990’lı yıllardan itibaren ister Amerika isterse de eski adıyla Avrupa Topluluğu olan birlik ülkeleri ekonomide bir sıra reform yaparak “Küreselleşmenin kölesi” haline getirmiştir.

Bu bağlamda, 1992 yılında imzalanan “Maastricht Kriterleri” ışığında Avrupa Topluluğu ülkelerinde finansal piyasaları da içeren tün ekonomik sınırların kaldırılması aşamasına gidilmesi sonucunda Avrupa’da faiz oranlarının rekabetçi bir yapı haline dönüşmüştür. Bu dönem içerisinde kendi ekonomisinde birçok değişiklik yapan ABD hükümeti “SEC 114 A Yasası”nın çıkarılmasıyla “Amerika-Tahvil” pazarını “Euro-Tahvil” pazarına dönüştürmüştür. Bunun sonucunda ülkenin finans pazarları yabancılara açıldığından dünyada fon arzı artmış ve dünya faiz oranları

¹⁷⁵ Gökhan Karabulut, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri**, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s.36.

¹⁷⁶ Gülten Kazgan, **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye’nin Yeri**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995, (Yed), s.49.

¹⁷⁷ Altaşlı ve Işık, s.571.

azalma eğilimine geçmiştir. Benzer bir değişiklik Japonya ekonomisinde görülmektedir. Şöyle ki 1990'lı Japon hükümeti finansal piyasalarına yabancı sermaye girişlerine izin vermeyen ve/veya yasak getiren "65 Sayılı Kanun"u kaldırması neticesinde uluslararası sermaye piyasalarında ödünç imkânları artma eğilimine geçmiştir.¹⁷⁸ Buradan anlaşılmaktadır ki dünya ekonomisinin başlıca üç büyük makro bölgesinde uluslararası ticarete getirilen serbestlik politikası sıcak para akımını hızlandırmış ve bununla beraber artan fon dolayısıyla diğer ülke ekonomileri üzerinde bir sıra gelişmelerin yaşanmasına sebebiyet arz etmiştir.

Dünya ekonomisinde gerçekleştirilen bu tür değişiklikler kendileriyle beraber bir sıra ekonomik sorun getirmiştir ki bu sorunlar dünya ülkelerini olumsuz etki altına almıştır. Böyle bir dönemde yaşanan bu tür sorunlar ve Türkiye ekonomisinde 1988-1989 yıllarında meydana gelen stagflasyonist durumun da etkisiyle daha da kötüleşen ekonomik dengeleri istikrar bir hale getirmek için imzalanmış 32 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'yle (KHK) Türkiye hükümeti uluslararası ticarete eşî benzeri olmayacak bir şekilde serbestleşme getirmiştir.¹⁷⁹ Bir başka ifadeyle yerli paranın dolar ve euro karşısında konvertibl hal alması neticesinde, sermaye piyasalarını alt-üst edecek, yani ülke ekonomisini oldukça olumsuz etkileyecek, sıcak paranın faiz oranlarındaki artış dolayısıyla ülkeye girmesi ile döviz nakit ve sermaye pazarlarını etkileme eğilimine geçmiştir.

Bütçe açıkları için yapılan finansman yardımlarında kısa vadeli sermayelerin istifadesine imkân sağlayan sermaye hareketlerindeki bu serbestlik olgusu, ülkenin borç yapısına oldukça olumsuz etkilemiştir. Özellikle de 1990'lı yıllarda dış borç geri ödemelerinin yoğunlaşmasına neden olan sebeplerin başında gelmektedir. Dış borçlardaki bu geri ödemelerinin iç borçlanma vasıtasıyla finanse edilmesi mecburiyeti sonucunda zaten yüksek olan faizlerin daha da artmasına neden olmuştur. Bu artışlar neticesinde yüksek bir hız yakalayan kısa vadeli sermaye hareketleri 1990'ın sonlarında en yüksek seviyesine ulaşabilmiştir.¹⁸⁰

Mevcut kötü gidişat sonucunda, Türk lirasında meydana gelen yükselişler dolayısıyla şuurlu olarak değeri düşük tutulan TL'nin ve düşük ücret politikasının sağladığı rekabet avantajı ile ihracat ağırlıklı ekonomik büyümeyi eksi yönde

¹⁷⁸ İlker Parasız, **Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar**, Ezgi Kitap Evi, Bursa, 2001, (Enf) s.53.

¹⁷⁹ Ozan Kayarkaya, **1980 Sonrası Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Bu Krizlerin Getirdiği Bir Sonuç Olarak Banka Konsolidasyonları**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, s.38.

¹⁸⁰ Kazgan, Yed, s. 50.

etkilemesi ile geline olumsuz ekonomik durum krizin patlak vermesi için gerekli zemini yaratmıştır.¹⁸¹

24 Ocak Kararları ile küreselleşen dünya ekonomisinde uluslararası ticaret şartlarına uyum sağlama yolunda büyük bir adım atılmasına rağmen, gerçekleştirilen bu tedbirler ve dış dünyadaki olumsuz gelişmeler, artan bütçe açıkları, dış ticaret açıkları gibi sorunların daha da büyümesine ve en nihayet Nisan 1994 yılında ekonomik krizin patlak vermesine neden olmuştur. Ülke ekonomisinde atılan bu yenilikçi adımlar soluğu krizde bulmuş oldu.

3.1.2. Krizin Nedenleri, Oluşum Süreci ve Etkileri

Türkiye ekonomisi, 24 Ocak 1980 Kararları ve 1989 yılında yaşadığı stagfasyondan oldukça olumsuz etkilenmiştir ki bu dönem içerisinde kamu dengesinde meydana gelen bozulma, düzenli bir vergi politikasını sağlayamaması ile beraber kamu geliri ile harcamaların kontrol dışı kalması ve hatta bu azmış gibi israf ve savurganlığın inanılmaz boyutlara ulaşması mevcut ekonomik durumun ne kadar içler acısı olduğunu bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁸² Dolayısıyla ortaya çıkan bu etkenler içerisinde yer alan ekonomik büyümenin genel olarak ithalat ağırlıklı olması nedeniyle ortaya çıkan birtakım problem ve sermaye piyasalarındaki istikrarsız durum, ülke ekonomisinin genel dengelerini oldukça olumsuz şekilde etkilenmesine sebebiyet vermiştir.

Tablo 13: Türkiye Ekonomisinin Krizden Önceki Durumu

	1991	1992	1993
İthalat (milyon \$)	21.0	22.8	29.5
İthalat %	-5,6	8,7	28,7
İhracat(milyon \$)	13.5	14.7	15.3
İhracat %	4,9	8,2	4,3
İhracatın ithalatı karşılama oranı	64,6	64,3	52,1
Dış ticaret dengesi(Milyar \$)	-7.3	-8.1	-14.3
GSMH %	0,3	6,4	8,1
Cari işlemler dengesi/GSMH %	0,1	-0,6	-3,6
TEFE %	55,3	62,1	58,4
TÜFE %	66,0	70,1	66,1

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı ve DİE, DPT

¹⁸¹Kazgan, Yed, s.51.

¹⁸²Kayarkaya, s.82.

Tablodan da görüldüğü kadarı ile 1990'ların birinci yarısından itibaren bozulan ekonomik dengelerin süreklilik arz etmesi ve süregelen durumda olan iç dengesizlikler kriz öncesi hem cari işlem hem de dış ticaret dengesini etkisi altına alarak kriz için lazım zemini hazırlamıştır. Yani, 1991 yılında %64,6 oranındaki ihracatın ithalatıkarşılama oranı kriz öncesi %52,1 oran olarak gerçeklemiştir ki bunun sonucunda 1991 yılına kıyasla tahminen 7 milyar dolarlık artışla dış ticaret açığı artmıştır. Yeterli gelirlerin elde olmaması ve bunula beraber aşırı harcama, büyümenin ithalat ağırlıklı olması nedeniyle cari işlemler/GSMH oranı iki yıl içerisinde azalarak 1993 yılında %3,6 olarak gerçekleşmiştir.

Kamu kesimi açıklarındaki yükseliş, Türk lirasının döviz kuruna binaen kıymet kazanması, maaş ve ücretlerdeki hızlı reel yükseliş, hem iç talebin çok hızlı genişlemesine hem de bir hayli kıymetli kur ile birlikte enternasyonal piyasalardaki kıyaslamalı avantajlarımızın düşmesine sebebiyet vermiştir ki bu da krizin patlak vermesine neden olan temel faktörlerdendir.¹⁸³

Krizi tetikleyen en önemli faktörden bir diğeri de artan kamu açıklarının finanse edilmesi için yüksek faizli borçlanılmasıdır.

Bu bağlamda “24 Ocak Kararları” eşliğinde hedeflere ulaşılamaması sonucunda ekonomide meydana gelen istikrarsızlığın başlıca nedenleri sayılan bütçedeki gelir ile giderler arasındaki uçurumun kapatılamaması, kamu kesimi finansman dengesinin kurulamaması ve diğ er nedenlerden dolayı artış eğiliminde olan gelirlerin giderleri karşılamaması dolayısıyla devlet sürekli borçlanma izlemini sürdürmüştür.¹⁸⁴

Devlet gelirlerinin giderler karşısında yetersiz kalması sonucunda hükümet TCMB kaynaklarına başvurarak hem iç hem de dış borçlanmaya gitmiştir. Devlet borçlanabilmek, özellikle de yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için faizleri yükseltmekle kalmamış yurt dışı faiz oranlarının üzerine çıkarmıştır ki bunun sonucunda da devletin artan borçlanma senetleri ve tahvillerin getirisi vergi dışı bırakılmıştır, yani vergiden muaf olunmuştur.¹⁸⁵ Dolayısıyla devleti bir kısır döngü içerisine sürükleyen bu gelişme mevcut borcun yeni borçlarla finansmanı düzeyine dek devam etmiştir.

¹⁸³ Ozan Altan, **Ekonomik İstikrar Politikaları ve 1980 Sonrası Türkiye Uygulaması**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009, s.47.

¹⁸⁴ Metin Bayrak ve Osman Cenk Kanca, “Türkiye’de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik Ve Siyasi Gelişmelerin Seyri”, **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt:11, Sayı:35, Mart – Nisan 2013, s.13.

¹⁸⁵Kayarkaya, s.82.

Bu olumsuz durum sonucunda kamunun kaynak talebindeki artış sonucunda artan kamu iç borçlanma senetleri ile beraber yeterince gelişmemiş sermaye piyasalarının da etkisiyle zaten yüksek olan faizlerin daha da yükselmesine neden olmuştur.¹⁸⁶

Ekonomide reel faizlere arttırıcı yönde etkileyen kamu mali disiplindeki gelişen bu aşırı bozulma, hükümeti borçlanma karşısında zorlu bir duruma iterek kamu borç stokunun yükselmesine neden olmuştur.¹⁸⁷ Bir başka ifadeyle hem yapısal hem de politik olarak gerçekleştirilen bu yanlış politikalar sonucunda ağır borç yükü altında ezilen bir ülke haline gelen Türkiye, bu çıkılmaz durumu aşmak için IMF destekli aldığı yardım sonucunda beklenen neticeye ulaşamamakla beraber geri ödenmesi zor görülen büyük bir borç yüküne kurban gitmiştir.

Tablo 14:Türkiye’de Finansal Kriz Öncesi Başlıca Borç Göstergeleri ve Reel Kur % Değişim

	1990	1991	1992	1993	1994
İç borç stoku (milyon TL)	57.2	97.6	194.2	357.3	799.3
Dış borç stoku (milyon \$)	49.0	50.4	55.5	67.3	65.6
İç borç stoku/GSMH%	14,4	15,4	17,6	17,9	20,6
Dış borç stoku/GSMH%	32,2	33,2	34,6	37,0	49,6
KKBG/GSMH%	7,3	10,1	10,5	11,7	6,2
Reel kur değişimi %	-17,6	11,5	4,7	2,5	29,5
Bankalar döviz pozisyonu (milyon \$)	-1.7	-1.9	-2.6	-4.8	-1.2

Kaynak:DİE,TCMB, <http://www.tuik.gov.tr>

Kamu borç stokunu önemli şekilde etkileyen borçlanma senetleri, kur rizikosu ve ülke rizikosu nedeniyle beklentilerin büyük karamsarlık göstermesi ile birlikte yüksek riziko primi ve yüksek oranlı faiz ile satılması stratejisi sonucunda yükselen

¹⁸⁶ Ayşe Kaya, **Mali Sürdürülebilirlik: Teori ve Türkiye Uygulaması**, G.M. Matbaacılık, İstanbul, 2013, s.55.

¹⁸⁷ Düriye Toprak, “Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Borçların Seyri: 1994 ve 2001 Krizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi** Cilt: 2, Sayı: 2, 2010, s.34.

faiz ödemelerinin yeni borçlanma ile karşılanması iç borç stokunu ve dolayısıyla tüm borç stokunu bir hayli yükseltmiştir.¹⁸⁸

Yukarıdaki tablodan da açık bir şekilde görülmektedir ki 1990 yılından itibaren artış eğiliminde olan iç borç stoku kriz yılında geçen beş yıla kıyasla 13 kat artarak 799,3 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bu artış iç borcun milli geliriniçerisindeki payında da görmek mümkündür. 1990 yılında % 14,4 oranında olan bu gösterge 1994 kriz yılında % 20,6 oranına yükselmiştir. Dış borç rakamlarında ise iç borç stokuna kıyasla daha düşük bir artış görülmektedir ki 1990 senesinde 49 milyon dolar civarında gerçekleşen dış bor stoku kriz yılında 65,6 milyon dolara yükselmiştir ki bu da GSMH içerisinde %49,6'lık bir paya sahiptir.

KKBG/GSMH'ye oranı kriz yıllarına doğru azalış eğilimine geçerken bu oran %5-6 düzeylerinde gerçekleşmiştir. Bu zaman zarfında hükümet bütçe açığını kapatmak amaçlı gelir arttırıcı ve gider azaltıcı tedbirlerle beraber, özelleştirmeye bağlı bir sıra değişik yapsa da herhangi bir gelişme gerçekleştirememiştir. Kamu bürokrasisi, devlet giderlerinin artışını azaltmak ve/veya önlemek için yerel yönetimler ve sosyal güvenlik kurumlarına ilişkin düzenlemeler yapmasına rağmen bir başarıya ulaşılammış ve borçlanma ihtiyacı sürekli artış göstermiştir.

1994 krizinin temel değişkenlerinden olan dolar rezervi ve faiz oranına bağlı olarak değişiklik gösteren reel kurdaki % değişim, tabloda önemlilik arz etmektedir. Ülke ekonomisine önemli etki edebilecek kurdaki % değişim, 1988 yılında 6,8 iken bir yıl sonra % 25,8 oranında eksi değerli hale gelmiştir. Yani 1989 yılında yabancı paralar karşısında önemli ölçüde değer kazanan Türk lirası (TL), sonraki yıllarda yüksek yurtiçi faiz oranları nedeniyle yurtiçinde iç borçlanma senetlerine yatırım yapılması için oldukça çekici hale gelmesi, iç borç servisinin yükselmesinde mühim rol oynamaktadır.¹⁸⁹

Bir diğer taraftan ise yerli paranın hızlı bir şekilde reel olarak değerlendirilmesi, banka ile diğer finans kuruluşlarının dış borçlanmaya hız verme eğilimine girmelerine zemin yaratmıştır.¹⁹⁰

Bu bağlamda özellikle de bankalar, 1990'lardan itibaren yurtdışından buldukları düşük faizli kredi imkânlarını yurt içine çekmiş ve bunu araba, konut alımı

¹⁸⁸Korkut Boratav ve Yılmaz Akyuz, "Türkiye'de Finansal Krizin Oluşumu", **İktisat, İşletme ve Finans dergisi**, Cilt:17, Sayı:197, 2002, s.18.

¹⁸⁹ İlker Parasız, **5 Nisan Kararları, Nedenleri ve Olası Etkileri**, Busiad, Bursa, 1994, s.15.

¹⁹⁰ Kaya, s.19.

başta tüketici kredisi altında farklı şekillerde kredi açmıştır ki bu da ülke ekonomisini borç bataklığına itmiştir.¹⁹¹

TL'nin yabancı paralar karşısında değerli hale gelmesinin bir diğer olumsuz etkisi ise dış ticarete görülmektedir. Şöyle ki ihracat getirisini olumsuz etkileyen ve aynı zamanda ithalatı nisbi olarak ucuz hale getiren kurdaki bu yükseliş dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı sürekli bir gerileme yaşanmıştır ki 1988'de % 81 düzeyinde olan bu karşılama oranı 1993'de % 52'ye doğru gerilemiştir. TL'nin yükselmesi azmış gibi bir de Batı ekonomisinde meydana gelen durgunluğun da dış ticaret açığını etkilemesi sonucu 1993 yılında dış ticaret açığı bir önceki yıla kıyasla 6,1 milyar dolar artarak 14,2 milyar \$'a yükselmiştir.

Bu dönemde önemlilik arz eden bir diğer mesele ise bankaların pozisyon durumudur ki mevcut dönem içerisinde bankalarda kısa ve ya açık pozisyon oluşmaktadır. Döviz pozisyonunu, "Herhangi bir bankanın aktifindeki döviz kalemleriyle pasifindeki döviz kalemleri bir bütün olarak değerlendirilmesidir. Bankanın aktifindeki döviz hesaplarını döviz mevcutları ve döviz alacakları oluştururken pasifindeki döviz hesaplarını ise döviz taahhütleri ve döviz borçları oluşturmaktadır. Bu bağlamda, eğer herhangi bir bankanın döviz mevcutları ve döviz alacakları toplamı, döviz taahhütlerini karşılamıyorsa kısa ya da açık pozisyon söz konusu olmaktadır".¹⁹²

Aşırı değerli kur nedeniyle açık pozisyona giren bankalar, bu pozisyonları kapatma güçlükleriyle karşılaşmışlar. Bu zamanda MB'nin gerekli ölçüde müdahale edememesi ve yapılan müdahalede geç kalınması, tüm bankacılık sistemini ve ekonomiyi olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu arada döviz borcu yüksek ve finansal yapısı zayıf olan Marmara Bank, TYT Bank ile İmpexbank'ın faaliyetlerine son verilmiştir ki bu da ülke ekonomisinin kötü gidişatını gösteren bariz bir örnektir.¹⁹³ Bir başka ifadeyle üç büyük banka ile beraber diğer birçok bankanın kapanmasına neden olan açık pozisyon durumu, yani bankaların izlediği yanlış politikalar sonucunda aşırı borç bataklığına girmesi ve bunu önlemek için gerekli tedbirlerin yapılmaması ve devletin bu olumsuz gidişatı önlemede yetersiz kalması ülke ekonomisinin nasıl bir çıkmazın içine sürüklendiğini göstermektedir.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere bankaların açık pozisyonu 1990'dan 1993'e kadar artış göstererek 4,8 milyar dolar olmuştur. Bu olumsuz gidişat kriz yılının başlarından itibaren yerli paranın ulusal para karşısındaki hızlı değer kaybı

¹⁹¹ Parasız, Enf, s.389.

¹⁹² Parasız, Enf, s.390.

¹⁹³ Ali İhsan Karacan, **Bankacılık ve Kriz**, Finans Dünyası Yayınları, İstanbul, 1996, s.179.

sonucu bankacılık sisteminde sarsıntılı neticeler meydana getirmiştir ki bu da “Krizin ayak seslerin” i duyurmaktaydı.

İfade edilen hususlara ilaveten, ekonomide yaşanan bu istikrarsızlığın bir diğer nedeni ise sık sık yapılan hükümet seçimlerini içeren politik istikrarsızlıktır.¹⁹⁴ Yani, bir türlü hükümetin kurulamaması sebebiyle geçici olarak iktidara gelen partiler uzun vadeli verimli ekonomik stratejiler üretilip uygulamak yerine, kısa dönemli seçimi bir kez daha kazanmaya yönelik ekonomik strateji uygulamalarına üstünlük verecek şekilde harcamaları artırıp, vergilerde kısmalara giderek ekonomiyi olumsuz şekilde etkilemiştir. Bir türlü popülist politika yürüten hükümetler, gerçekleştirdiği bu uygulamalarla ülke ekonomisini ağır bir bataklığa sokmaktan başka bir şey yapmamıştır.

Ülke ekonomisinin bu kötü gidişatına tesir eden bir diğer müessir ise dış dünyadaki gelişmelerdir ki bir yandan sermaye hareketlerinde yapılan serbestleşme, diğer bir taraftan yüksek fiyat stratejisi ekonomide iç ve dış dengeye oldukça zarar vermiştir. Bunun üzerine 1991 yılında baş gösteren “Körfez Bunalımı” giderek kötüleştirilmiş ve üretim, yatırım ve fiyat beklentileri üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Krizin savaşa dönüşmesi Ortadoğu piyasasının daralmasına, turizm faaliyetlerinin gerilemesine ve enternasyonal birikim hareketlerinin yavaşlamasına sebep olmuştur. Dış dünyadaki bu olumsuz durumun etkisi altında kalan hükümet 1991 yılı sonunda erken seçime gitme kararını alması ile birlikte¹⁹⁵, Güneydoğu’da terörle mücadele çalışmaları için yaptığı askeri harcamaları kamu gelirleri ile finanse edememesi sonucu borçlanmaya yönelmiştir ki bu da kamu kesimi dengesini daha da bozmuştur.¹⁹⁶ Dolayısıyla hem ülke dışında gerçekleşen bu olumsuz gelişmelere paralel olarak ülkemizin sınırları içerisinde istenilmeyen bu tür olaylar sonucunda hem siyasi olarak hem de ekonomik olarak ağır bir yük altına girilmiştir. Yani, dış dünyadaki olaylarla beraber sınır içi hadiseleri önlemek amacıyla başta savunma olmakla bir sıra alanda gerçekleştirilen borçlanma politikası sonucu geline durum krizden bir önceki yıllara kıyasta Kamu Kesimi Borçlanma Gereği / GSMH oranı artarak giderek artış göstermiştir ki bu da gelecek krizin habercisiydi.

¹⁹⁴ Alpaslan Akçoraoğlu ve Funda Yurdakul, “Siyasal Ekonomi Açısından Büyüme, Enflasyon Ve Bütçe Açıkları: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler fakültesi Dergisi**, Cilt: 59, Sayı:1, 2004, s.5.

¹⁹⁵ Kaya, s.15.

¹⁹⁶ Zuhul Kınaytürk, **1990 Yılından Sonra Yaşanan Ekonomik Krizlerin Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (Kobi) Üzerindeki Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006, s.43.

Krizi tetikleyen nedenleri araştırırken dikkat edeceğimiz bir diğer husus ise kronikleşen enflasyon hipotezidir. Enflasyon oranlarında ortaya çıkan artışlarla beraber bilhassa repoya yönelim, bankaların, vade uyumsuzluğu ile faiz rizikosuna daha hassas duruma getirerek likidite sıkışıklığına neden olmuştur. 1990'lı yılların başlarında kamu açıklarındaki artışlar azmış gibi enflasyondaki yükselişlerin de hız kazanması sonucu yerli paradan kaçışlar başlamış ve bankalarda yeni riskler oluşmuştur. Zaten durdurulmaması imkânsız hale gelen enflasyon oranındaki bur atışlara uluslararası ticarete ortaya çıkan olumsuz etkenler de etkisini göstermiştir.¹⁹⁷

Kuveyt işgali ile artış eğilimine geçen petrol fiyatları sonucu daha büyük bir ivmeyle yükselen enflasyon oranı, bir yandan adil gelir dağılımını olumsuz etkilerken diğer yandan da kamu gelirlerini eritip kamu açıklarının hızla artmasına ve dolayısıyla kamu açıklarına sebebiyet arz etmiştir. Bu bağlamda meydana gelen açıklar, iç ve dış borçlar hızla kapatılmaya çalışılmasına rağmen bu tedbirler sadece 1994 ekonomik krizinin patlak vermesinde hazırlayıcı etken olmuştur.¹⁹⁸

1994 ekonomik krizinin gittikçe daha da derinleşmesinde önemli rol oynayan bir diğer etken ise gerekli tedbirlerin yapılması yerine, piyasa ekonomisi kaideleri çiğnenerek zaruri faiz düşürme operasyonuna gidilmesidir.¹⁹⁹

1993 yılında Kamu İktisadi Teşebbüs (KİT) açıkları, altyapı yatırımları, ücret ve maaşlardaki hızlı artışlar, Körfez Savaşı ve terörle mücadele gibi iç ve dış ekonomik ve siyasî nedenlerle artan ve faizler üzerinde büyük baskı yaratan kamu açıklarının finansman maliyeti düşürülmek istenmiştir. Bu amaçla borçlanma miktarına sınırlamalar getirilerek faiz oranları düşürülmeye başlanmış ancak yüksek enflasyon, yüksek cari işlemler açığı ve bütçe açıkları gibi iç ve dış dengesizliklerden dolayı TL'ye güven azalmış ve sonuçta TL'yi elde tutmanın çekiciliği kalmamıştır.²⁰⁰

Ekonomide yaşanan bu olumsuzlukların en önemli nedenleri arasında; piyasadaki temel yetersizliklerin giderilememesi, yapısal dönüşümlerin sağlanamaması, kayıt dışı ekonomiyi kayıt içine çekebilecek mali reformların gerçekleştirilememesi ve döviz kurunun bir fiyat değişkeni olarak uzun süre kullanılması sayılabilir. Bu durum nispi fiyatları olumsuz etkilerken enflasyon beklentilerini de kıramamıştır. Döviz kuruna baskı, TL'yi kısa dönemde değerlenmiş gibi gösterse de reel sektörde yaşanan olumsuzluklar ihracatı giderek tıkamış ve

¹⁹⁷ Akdoğu, s.195.

¹⁹⁸ Bayrak & Kanca, s.6-7.

¹⁹⁹ Kayarkaya, s.84.

²⁰⁰ Sema Bahçeci, **Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi**, DPT Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara 1997, s.44.

yeniden bir devalüasyon beklentisini ortaya çıkarması, durumun ekonomik krize sürüklenmesinde önemli etkenlerden olmuştur.

Sonuç olarak ister ekonomik ister diğer etkenler dolayısıyla yaşanan olumsuz gelişmelere Ocak 1994'de önde gelen uluslararası rating kuruluşları Moodys ile Standart and Poors tarafından Türkiye'nin kredi notunun düşürülmesi eklenince ekonomi büsbütün krize sürüklenmiş ve Türkiye yatırım yapılabilir konumundan, yatırım için risk taşıyan ülke durumuna gelmiştir.

3.1.3. 5 Nisan Kararları

1980 sonrası ekonomide uygulamaya konulan neo-liberal politikalar dolayısıyla meydana gelen başlıca sorunlar içerisinde yer alan reel ücretlerin gerilemesi, yılın sonlarına doğru emekteki ücret taleplerinin artması, enflasyon ile ilgili beklentilerin değişmesi, ihracattaki daralmalar sonucunda birikim ve büyüme sürecinin ülkenin iç tasarruflarıyla sürdürülmesinin zor olacağı bariz bir durumdur ki böyle bir zamanda hükümet, bu olumsuz gidişatı önlemek amacıyla dış tasarrufa başvurmak için 1989 yılında finansal serbestleşme kararını almak zorunda kalmıştır.

Alınan bu kararlar neticesinde kısa vadeli spekülasyon sermaye niteliğindeki "sıcak paralar"ın ülkeye girmeye başlaması ile yerli piyasalarda değişikliklerden kaçmak imkansız hal almıştır. Şöyle ki bir yandan "sıcak para" şeklindeki yabancı fonlar, diğer taraftan ise ülke içindeki fonların kamuya fon aktarmak amacıyla kullanılmaya başlanması, özel sektör için dışlama etkisi yaratarak atıl fonların piyasadan çekilmesine ve dolayısıyla üretim yapmasına engel yaratmıştır ki bu da genel ülke ekonomisini oldukça olumsuz etkilemiştir.²⁰¹ Bir başka ifadeyle ülke ekonomisini hem olumsuz süreçten kurtarmak hem de ülkeye döviz girişini kolaylaştırmak maksadıyla getirilen finansal serbestleşme kararı beklentilerin dışında gelişmelere, daha doğrusu zaten pek de içler açısı durumda olmayan ülke ekonomisinin bu gidişatını daha da körüklemiştir.

Ekonomideki bu kötü gidişata ilerleyen yıllarda meydana gelen ve zaman geçtikçe artış gösteren cari işlemler ve dış ticaret açıkları, kamunun borçlanma gereksiniminin artış eğilimine geçmesi, kurlardaki beklenmedik değişimler, düzensiz büyüme ve yüksek enflasyon gibi makroekonomik değişimlerle beraber emek

²⁰¹ Haydar Lütfü Ejder, "Türkiye'de Bütçe Politikaları: 2002 – 2012 Dönemi", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:14, Sayı:1, 2012, s.59.

bağlamında yüksek oranlı ücret ve maaş artışlarının da etkilemesiyle ülke ekonomisinin dengesinin bozulmasına sebebiyet arz etmiştir.

Kriz yılına yaklaştıkça daha da kötü bir hal alan bu dengesizlikler ülke ekonomisini sürdürülemez ve/veya içinden çıkılması zor bir duruma taşımıştır. Durgunlukla beraber aynı anda fiyatların genel düzeyindeki ani ve hızlı artışların yaşandığı bir konjonktürde ekonomiyi bu olumsuz durumdan kurtarmak için başlıca olarak enflasyonu düşürmek, TL'ye istikrar kazandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri düzenleyecek, istikrarı sürekli kılacak yapısal reformları gerçekleştirmesi hedefleri doğrultusunda, 1994 yılında "5 Nisan Ekonomik İstikrar Paketi" adı altında on dört aylık bir süreyi kapsayacak ekonomik tedbirler uygulamaya konulmuştur.²⁰²

Ekonomik krizin meydana geldiği yılın beşinci ayında hazırlanan ve İMF tarafından destek sağlanan "5 Nisan 1994 İstikrar Programı" hükümetle İMF arasında 14 ayda 742 milyon \$ kredinin, beş taksit şeklinde kullanılması öngörülmüş Stand-By düzenlemesi yapılmıştır. Bu desteğin devam ettirilmesi için İMF, olağanüstü durumda olan kamu kesimi açıkları ile beraber bütçe açıklarının hızlı bir şekilde düşürülmesini, mevcut performans paketinin kriterleri içerisinde listenin ilk sıralarına koymuştur ki bu da ülkenin kendini yabancıların iktidarına bırakması anlamına gelmektedir. Bu azmış gibi İMF gelecek yıllar için ülkenin planlarını, yani uyması gerekli mali ve parasal hedeflerini ve bununla beraber 2000 senesine dek gerçekleşmesi umulan hedefleri de belirlemiştir. "Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Plan" dönemini de kapsayan bu süreye ilişkin ekonomik büyüklükler Stand-By anlaşmasında da yer almıştır.²⁰³

1994 krizini aşmak için alınan 5 Nisan istikrar paketinin amaçları aşağıdaki gibidir;

- Mali piyasalara istikrar kazandırmak
- Kısa dönem içerisinde kamu açıklarını hızla düşürerek enflasyonu kontrol altına almak
- Piyasalarda istikrarın sağlanması amacıyla fiyattaki artışları durdurmak,
- Denk bütçe kapsamında, gelir-gider dengesini sağlamak ve devletin borçlanma gereksinimi düşürülmek, ödemeler bilançosu açıklarının azaltmak,

²⁰² Kaya, s.17.

²⁰³ Metin Toprak, **Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995**, Turhan Kitab Evi, Ankara, 1996, s.156.

- KİT'leri özelleştirilmek,
- Sürdürülebilir bir kalkınma için yapısal değişikliklerin yapılması gibi öncelikler belirlenmiştir.²⁰⁴

Mevcut istikrar programı kapsamında kısa zaman içerisinde olumsuz durumu kısmen de olsa önlemek ve ilerleyen yıllar içerisinde sürdürülebilir ekonomi büyümeyi sağlamak amacıyla başta yapısal değişiklikler olmakla para ve maliye politikalarında bir sıra değişikliklere imza atarak karşıya koyulan hedefler doğrultusunda önemli adımlar atılmıştır.

3.1.3.1. Para Politikası: Bankacılık Kesimine Yönelik Tedbirler

1994 yılında İMF ile yapılan antlaşma bağlamında uygulamaya konulan “5 Nisan İstikrar Programı” kapsamında ekonominin birçok alan ile ilgili yapısal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, ülke ekonomisi için önemlilik arz eden para politikasında mevcut olumsuz durumdan kurtulmak için politikanın etkin şekilde yürütülebilmesi için birtakım yeni düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeler içerisinde;

- Bankalarda bulunan tasarruf mevduatlarının büyük bir kısmı sigorta kapsamı içerisinde tutularak bankalarda mevduat tutmanın özendirilmesini,
- 1994 yaz aylarında repo işlemleri ile ilgili teminatların MB’nde yürürlüğe konulması vasıtasıyla karşılıksız repo işlemlerinin önlenmesi,
- BDDK’nda bankaların kurulması, faaliyeti ile beraber öz kaynakları vasıtasıyla kendilerinin mali yönden güçlendirilmesine ilişkin esaslarda değişikliklerin yapılması ve tekrar düzenlenmesi gibi tedbirler yer almaktadır.²⁰⁵

Yapılan bu düzenlemeler ilave olarak faiz oranlarında yükselme eylemini takip ederek bankalardaki mevduat kaçışını durdurulmaya ve likit fonların dövizle yönelmesinin karşısı alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalarla beraber sigortaya tabii mevduat miktarı ardıcıl şekilde 50 milyon TL’ den 100 milyon TL ’ye daha sonra ise 150 milyon TL’ye yükseltildi ve mevduata % 100 devlet garantisi verildi; bankaları rahatlatmak için reeskont kredisi genişletildi ki bu tedbirler sonucunda bankalar rahatladı ve bankalardaki mevduat kaçışları durdu.²⁰⁶

²⁰⁴ Salih Köse, “24 Ocak 1980 Ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması”, **Planlama Dergisi**, Özel Sayı, 2002, s.122.

²⁰⁵ Altın, s.110-111.

²⁰⁶ Parasız, Enf, s.400.

3.1.3.2. Döviz Kuru İle Bağlı Tedbirler

Dünya sermaye piyasalarında güvenin oluşması, altın veya dolar rezervlerinin güçlenmesi ve ödemeler dengesinin iyileşmesi amacıyla istikrar program kapsamında döviz kuru ile ilgili bir önemli önemli tedbirler ele alınmıştır. Bu bağlamda döviz kuru, spekülasyon hareketlere izin verilmemesi ve hedeflenen enflasyon oranı ile uyumlu olacak şekilde belirlenmiştir.²⁰⁷

Mevcut yıl içerisinde uygulamaya konulan program sonucunda, yılın başlarında döviz piyasasında beklenen dalgalanmalar ve TL'nin hızlı değer kaybı yaşanması ve bununla beraber kurlardaki bu istikrarlılık arz ve talebe göre ekonominin rekabet gücünü koruyacak şekilde sağlanmıştır ki neticede ihracat canlanmış ve dış ticarete olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Geçen yılın nisan ayına kıyasla kriz yılında döviz kuru 9.649 TL' den 34.086 TL' ye yükselmiş ve yılsonunda ise 38.418 TL olarak gerçekleşmiştir. Son yıllarda yapay bir şekilde döviz karşısında artış gösteren tl mevcut yılsonuna doğru gerçek değerine ulaşmıştır ki bu istikrarlılık ilerleyen yıllarda da kendini göstermiştir. Şöyle ki yılsonunda 38.418 TL olan döviz kuru bir sonraki yılda 47.744,5 TL'ye yükselmiştir. TL'deki bu istikrarlı değişim kendisini ekonominin birçok alanında göstermiştir. İhracat pazarlarında rekabet gücüne yeniden ulaşması ile beraber ihracat gibi diğer döviz kazandırıcı işlemler için uygun bir ortam sağlanmıştır.²⁰⁸

Uygulamaya konulan program dolayısıyla ekonomide yaşanan olumlu gelişmeler ülkenin döviz rezervlerindeki artışlarda da görülmektedir. Bu bağlamda, bir önceki yılsonu 6,2 milyar \$ olan döviz rezervi, program sonucu itibarı ile yılsonunda 7,1 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir.²⁰⁹

3.1.3.3. Üretim-Tüketim ve İstihdam İlgili Tedbirler

Kriz zamanında tüketici kredileri başta olmak üzere kredilerin durdurulması tüketimde düşüşe ve vadesi gelmeyen kredilerin, vadeden önce tahsil edilmesi ise tüketicilerin ellerindeki parayı tüketime değil borç kapatmalarına yönlendirilmesine

²⁰⁷Kınaytürk, s.48.

²⁰⁸ 5 Nisan Kararları, **Endüstri Mühendisliği**, 12.12.2010, <http://enm.blogcu.com/5-nisan-kararlari/9297352>, (19.09.2017), s.2.

²⁰⁹Kınaytürk, s.48- 49.

neden olacağı tahmini ile bankalar tüketici kredi miktarında düşüşe giderek 1994 yılında bir önceki yıla kıyasla 8 trilyon tl azaltarak 32 trilyon TL'ye düşürmüştür.²¹⁰

İstikrar programının uygulanmaya konulması ile beraber iç talepte yaşanan daralma sonucu ciddi stok artışları meydana çıkmış bazı sektörlerde üretim ve kapasite kullanım oranlarında gerilemelere neden olmuş ve böylece mevcut yıl kapsamında sanayi üretimi ilk aylarda% 6 göstermesine rağmen, ikinci çeyrekte % 12 aynı yılın sonuna ise % 8'e gerilemiştir. Benzer olumsuz durum kapasite kullanım oranında da bariz bir şekilde görülmektedir. İlk çeyrekte % 76 düzeyinde olan bu oran, ikinci çeyrekte % 67'ye doğru düşüş yaşasa da yılın 2. yarısından itibaren tekrar artışa eğilimine girmiş ve yılın sonlarına doğru % 73 olarak gerçekleşmiştir. Bu değişimi yıllar bazında değerlendirdiğimiz zaman konjonktürel değişim görülmektedir ki krizden bir önceki yıl % 80 düzeyinde kapasite kullanım oranı kriz yılı itibari ile % 73'e gerilese de 1995 yılının birinci yarısında tekrar yükselişe geçerek %75,4 olarak gerçekleşmiştir.²¹¹

Krizden kurtulup, sağlıklı ve istikrarlı bir şekilde sürdürülebilir ekonomi kalkınmaya ulaşmak için, program dışında uygulanması gerekli olan bir sıra yapısal düzenlemeyle ilgili kararlar hükümet tarafından gündeme getirildi.²¹²

Bu düzenlemeler içerisinde özelleştirmeye ilişkin yaptırımlar, KİT'le ilgili düzenlemeler, yerel yönetimlerin idari ve mali düzenlemeler, vergi konusundaki reformlar, tarım sektöründe üretime yönelik destekleyici tedbirler ve kamu kesiminde istihdam rasyonalizasyonu konularında köklü değişiklikleri sağlayacak önlemler yer almaktadır. Bununla beraber SGK'ler de dâhil olmakla bir sıra devlet kurumlarının bozulan mali dengelerinin iyileştirilmesi için önlemler de öngörülmüştür.²¹³

İstikrar programı kapsamında öngörülen yapısal düzenlemeler içerisinde özelleştirmeye ayrıcalık tanımaktaydı ki bunun başlıca nedenleri olarak; KİT'lerdeki meydana gelen zararları dolayısıyla bir yandan bütçe üzerinde yük oluşturmaları, bir diğer yandan ise satıştan elde olunan gelirlerle kamu açıklarının finanse edilebileceği düşüncesi ön planda tutuluyordu. Bir diğer ayrıcalık konusu ise sosyal güvenlik kuruluşlarının bütçelerindeki dengesizliğin giderilmesi amacıyla yapılan bir

²¹⁰ 1994 Yılı Ekonomik Rapor, **50. Genel Kurul**, Tobb Yayınları, Ankara, 1995, s.3.

²¹¹ İzzettin Önder, "5 Nisan Anatomisi", **ÖzgünEkonomi**, <http://www.ekodialog.com/-makaleler/html>, (18.09.2017), s.2.

²¹² Karluk, s.416.

²¹³ Kazgan, s.405.

sıra tedbirlerdir ki bu düzenlemeler istikrar paketinin yapısal önlemlerin önemli kısmını kapsamıştır.²¹⁴

Herhangi bir cinsiyet ayrımı yapılmaksızın gerçekleştirilen tedbirler doğrultusunda emeklilik için gerekli olan 5000 iş günü prim sayısının, erkekler için 9000 iş gününe kadar çıkarılması kararlaştırılırken bu rakam kadınlar için 7200 iş günü olarak kabul edilmiştir. Başlıca hedef olarak, SSK'daki gelir-gider dengesini düzeltmek ve sosyal güvenlik kuramları arasında standart birliğini sağlamayı ön planda tutan bu tedbirler sosyal refahın sağlanmasında önemli rol oynamıştır.²¹⁵

Yapılan bu tedbirler dışında özel sağlık ve emeklilik sigortalarının teşvik edilmesi, prim oranlarının artırılması ve emeklilik yaşının yükseltilmesi ve SSK ile BAĞKUR'un birikmiş prim alacaklarının tahsilinin hızlandırılması gibi çalışmalara da hız kazandırılması için tedbirler belirlenmiştir. Dolayısıyla para politikası başta olmakla diğer politika ve uygulamalar ilgili olarak ilk başta yapısal düzenlemelere ağırlık vererek önceden uygulanan yanlış düzenlemeler dolayısıyla oluşan ekonomik zararlar önlenmeye çalışılmış ve böylece aradan çıkarılan zararlar sonrasında ekonomiyi krizden çıkarmak ve ekonomik büyümeyi sağlayacak politikalar izlenmiştir ki bu tedbirler içerisinde mali uygulamalar önemlilik arz etmektedir.

3.1.3.4. Maliye Politikalarının 5 Nisan Paketinde Yeri

İstikrarlı bir ekonomik büyüme ortamı sağlamak amacıyla ekonomideki rolü yeniden gündeme gelen, devletin mevcut krizden çıkmak için belirlenen hedeflerin gerçekleşmesindeki ekonomiye müdahalesi başlıca ilke olarak kabul görülmüştür. Bu bağlamda sübvansiyon dağıtım üretimle meşgul olan devlet düşüncesinden ziyade, mevcut mekanizmanın yani piyasanın ona ilişkin tüm kurum ve kuralları ile çalışmasını sağlayan ve bununla beraber ekonomik-sosyal dengeyi kontrol altında tutan bir devlet yapısı düşüncesi gündeme taşınmıştır.

5 Nisan Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin kamu maliyesi açısından değerlendirilmesi esnasında üzerinde dikkatle durulması gereken en önemli husus ise mevcut dönem içerisinde ciddi boyutlara ulaşan kamu savurganlığını önlemek amacıyla gereken kararlılığın gösterilmesi çabaları ile birlikte devlet gelirlerinde net bir artış sağlayabilmeye yönelik gayretlerdir.

²¹⁴Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002, s.53.

²¹⁵Şahin, s. 54.

Bu hususları dikkate alarak uygulanan 5 Nisan İstikrar Programı; temel olarak kamu açıklarının azaltılması, iç talebin kısılmasına ve istikrarın sürekliliğine yönelik maliye politikaları ile bazı yapısal değişikliklerini içermektedir.²¹⁶

Genel olarak baktığımızda daraltıcı tedbirleri içeren 5 Nisan Kararlarının maliye politikaları ile ilgili kararları;

-Ham petrol ve petrol ürünleri üzerinden alınan vergilerde düzenlemeleri ve ek vergilerin koyulması,

-Kronik enflasyonla mücadele amacıyla toplam talebi doğrudan etkileyen cari ve yatırım harcamalarında önemli kısıntılara gidilerek ücret artışları sınırlandırılması,

-Ücretlilere aylık vergi iadesi uygulamasının kaldırılması,

- KİT transferlerinin sınırlandırılması,

- Kamu kesimindeki işçilerin toplu iş sözleşmelerinin enflasyona endeksli ikinci yarıyıl zamlarının ödenmesinin ertelenerek zamana yayılması,

-İç ve dış borçlanmalarda GSMH ile orantılı olacak bir şekilde borçlanma politikasını içermektedir.²¹⁷

Yukarıda da bahsedildiği üzere 5 Nisan Programının başlıca hedefi, kamu kesiminde israfı ve harcamalarda kesinti yaparak, yeni ve ek vergiler koyarak kamu gelirlerinde belli artışlar sağlamak suretiyle bütçe açıklarını azaltılmasını oluşturmaktır. Bu amaç doğrultusunda kamu açıklarını azaltıp bütçe dengesini sağlamak adına gelirleri artırmaya yönelik olan vergi politikalarında bir sıra yenilikler yapılmıştır. İlk olarak petrol ürünleri üzerinden alınan vergilerde düzenlemelere gidilmiştir ki bu bağlamda bir defaya mahsus olmak üzere ek emlak vergisi ile net servet üzerinden düşük oranlı vergi; motorluluk, deniz ve hava taşıtlarından ek vergi alınması belirlenmiştir.

Net Aktif Vergisi ile birlikte ek vergi niteliğinde olan “Ekonomik Denge Vergisi”, “Ek Gayrimenkul Vergisi” ve “Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi” ile ilgili kanunlar 5 Nisan 1994' ü takip eden ilk üç aylık dönemde yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve Ekonomik Denge Vergisi' nin ve Net Aktif Vergisi' ilk taksitleri ardıcıl olarak haziran ve temmuz aylarının başlarında tahsil edilmiştir. 5 nisan ek vergilerden 70 milyon

²¹⁶ Ahmet Burçin Yerel ve Diğerleri, **1994 Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin İlk Üç Aylık Değerlendirilmesi ve İstikrarın Sağlanmasına Yönelik Öneriler**, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 1994, s.16.

²¹⁷ Erhan Yıldırım ve Refia Yıldırım, “1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, **Türkiye Maliye Sempozyumu**, Antalya, 28-31 Mayıs 2001, s 16.

liralık tahsilat beklenirken, yılın sonuna doğru bu rakam 100 milyon aşacağı tahmin edilmiştir.²¹⁸

Daraltıcı nitelik mali uygulamalar kapsamında gerçekleştirilen vergi politikasındaki bu tedbirlerle sadece bütçe açıkları kapatmak değil aynı zamanda enflasyon oranlarındaki yüksek artış önlenmeye çalışılmıştır.

Gelir artırıcı tedbirlere ilave olarak, “Vergi ödemeyen kesimlerin bu alışkanlıklarına son verilmesi” için “Vergi denetimlerinin kamuoyunun yakından göreceği şekilde” yaygın ve yoğun bir şekilde yapılması öngörülerek vergi kaçakçılığını önlemeye çalışılmıştır.²¹⁹

5 Nisan Kararlarının içerisinde ekonomideki enflasyonu düşürerek ekonomiye istikrar kazandırması ve bunu sürekli kılacak başlıca maliye politikalarından biri de kamu harcamalarıdır. Konunun başlığında da söylendiği üzere buradaki ilk hedef kamu gelirlerinin artırılıp giderleri kısarak kamu açıkların kapatılması olmuştur. Bu bağlamda yapılan harcama kısıcı önlemler aşağıdaki şekilde gruplandırılmıştır:

-Bütçe dengesini dikkate alarak, memur maaşlarında bir sıra düzenlenmelerin yapılması,

-Kamu harcamalarında öne sürülen sınırlamalarda tarımsal girdilerle bağlı sübvansiyonlarda bütçe ödenekleri ile sınırlı tutulması,

-Kamu harcamalarının artırılmasına etki eden ücretteki dengesizliklerin aradan kaldırılması,

-Personel alımlarının durdurulması gibi önlemleri ele alınmaktadır.²²⁰

Bunun dışında devlet tarafından yeni yatırımların programa alınmasında sınırlandırılmalar getirilmiş ve bitmek üzere olanlar hacrinde yapılan diğer tüm yatırımların kaynaklarına % 20 kesinti yapılmıştır. Bir diğer yapılandırma içerisinde ise kamuda çalışanların ücret artışları ile ilgi olarak kamu personel ücretlerinin bütçe şartları ile uyumluluk teşkil etmesi, sözleşmeli olarak çalışan memurların ise ücrette farklılıkları naradan kaldırılması, ek personel alımında sınırlama yapılması, yalnız ihtiyaç bir durumunda yatay geçiş yapılabilmesi imkânın olması ve fazla mesai yapanlara verilen ücretlerde % 50 kesinti yapılması yer almıştır. Kamu nezdinde faaliyet gösteren tüm daire ve iş merkezlerinde, cari harcamalarda % 30 kesinti yapılmış ama savunma ve güvenlik harçları istisna tutulmuştur. Kamuya

²¹⁸ Yerel ve Diğerleri, s.18-19.

²¹⁹ İsmail Can, “Ekonomik Krizlere Karşı Uygulanması Gereken Vergi Politikası”, **Maliye Dergisi**, Sayı:142, Ocak-Nisan, 2003, s.73.

²²⁰ Mahfi Eğilmez, **Küresel Finans Krizi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2009, s.70.

mahsus taşıtların kullanımında sınırlandırmaların getirilmesi ve yatırımları hızlandırma için verilen ödeneklerin kaldırılması belirlenmiştir. Tarım sektöründe yapılan destekleme politikalarına rasyonel bir şekilde yeni bir düzenlenmenin getirilmesi ve alımlardaki sınırların daraltılması kararlaştırılmıştır.²²¹ Dolayısıyla krizin sebep olduğu bütçe açıkları ile beraber dış ticaret açıklarını kapatmak, yüksek oranlarda seyreden enflasyon rakamlarını düşürmek, döviz karşısında düşüşler yaşayan TL'ye değer kazandırmak gibi birçok nedenden dolayı daraltıcı nitelikli politika izleyen hükümet mali uygulamalar kapsamında ek vergilere paralel şekilde harcama kısıcı tedbirlere ağırlık vermiştir.

5 Nisan İstikrar Programı çerçevesinde destekli bütçe harcamalarında bir sıra değişimler olmuştur. Bu bağlamda uygulamanın gerçekleştirildiği yılı takip eden yılın ilk üç ay içerisinde en yüksek artış % 118,2 ile toplam 201 milyar TL olan transfer harcamalarında gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu harcamaların 131 trilyon liralık kısmı borç faizlerine, 7 milyar TL KİT'lere ayrılırken sosyal güvenlik kuruluşlarına ise sadece 25 milyar TL transfer edilmiştir. Konsolide bütçe harcamalarındaki bu artışı % 66 oranı ile cari harcamaları, geçen yıla kıyasta % 38,1'lik azalış gösteren yatırım harcamaları takip etmektedir.²²²

Kamu harcamalarında özellikle yatırım harcamalarında gerçekleşen bu düşüşler sonucunda konsolide bütçe harcamaları GSMH' ye oranı bir önceki yıllara göre gerilemiş ve bu oran 1995 yılında %21,4 olarak gerçekleşmiştir. 5 Nisan istikrar tedbirleri ile uygulamaya konulan daraltıcı maliye politikaları 1995 yılı ikinci yarısına kadar sürdürülmüştür.²²³ Görülen şu ki izlenilen daraltıcı politikalar sonucunda genel bütçe rakamları içerisinde kamu giderleri azalırken gelirler artış göstermiş ve bununla beraber milli hasılamıza oranla kamu harcamalarında kriz yılına kıyasla ilerleyen süreç içerisinde hep düşüşler yaşanmıştır.

Türkiye'de 1994 kriz sonrası ortaya çıkan kamu açıklarının finansmanında kullanılan önemli politikalardan bir diğeri ise kamu kesimi borçlanma senetler ile yaptığı borçlanma politikası olmuştur.

Türkiye ekonomisinde 1994 öncesi yapılan harcamalar aşırı artırılmış, bununla birlikte kriz yılının ilk yarısında hükümetin uyguladığı ekonomik politikalar sonrasında bütçe açığı çok fazla artmış ve bunu finanse etmek için tek kaynak olarak kısa vadeli avans kalemi görülmüştür. Bu tür avansların kullanılması piyasada

²²¹ Metin Toprak, **Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996, s.156.

²²² Altan, s.119.

²²³ Cenk ve Bayrak, s.16.

var olan likidite oranının artırılmasında etki göstermiştir. Patlak veren finans krizin etkisiyle de kamu açıklarının ve kamu kesimi borçlanma gereğini artması aşırı borçlanmaya sebep olmuştur.

Mevcut dönem içerisinde ülkede uygulanan yanlış siyasi ve ekonomik politikalarla kamu israfı had safhaya ulaşmış ve fazla olan devlet borç stokunu daha da artırmıştır. Aynı yıl içerisinde dış borç stoku 970 bin \$ kadar artmıştır. Tahminen 30 milyon TL'ye eşit olan bu tutara 25 milyon TL iç borç stoku eklenirse ülkenin ne kadar zor durumda olduğunu ve bir borç batağında yüzdüğünü görmüş oluruz.²²⁴

Ülke ekonomisinde devlet borçlarından dolayı gittikçe artan kamu açığını kapatmak için ülke içi gelirlerin, yani vergilerinin yetersiz kalması borçlanma politikasına başvurulmasını bilakis zorunlu hale getirmiştir. Dış borç sağlama imkânlarının daralması ile iç borçlanmada büyük baskılar ortaya çıkmıştır. Bu baskılar sonucunda artan iç borç stokunu azaltmak için kısıtlamalarla devletin borçlanma yetkisine de bir sınırlama getirilmek amacıyla kısa vadeli hazine avanslarına bir sıra kısıtlama getirilmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereği konsolide bütçenin %10' unu aşamayacak şekilde anayasal olarak kısıtlanmalıdır. Borçlanma yolu ile konsolide bütçenin %10'unun aşılabilmesi için meclisten üçte iki oy çokluğu ile destek alınması anayasal bir kural haline getirilmesi gibi bir sıra düzenleme yapılmıştır.²²⁵ Buradan anlaşılmaktadır ki artan bütçe açıkları ile beraber had safhaya ulaşan borç yükünü azaltmak veya bu olumsuz gidişatı önlemek amacıyla borçlanma politikasında devlete bir sıra sınırlama getirecek şekilde yapısal düzenlemeler yapılmıştır.

Başlıca amaç olarak kamu sektörünün açıklarını azaltmak ve iç borç stokunun hafifletilmesi için alınan maliye politika kararları ile beraber kamunun ürettiği mal ve hizmetlere büyük oranda zamlar yapılmış, bunun dışında bir sıra KİT'ler kapatılmış ve bazıları da özelleştirilerek kamunun yükü azaltılmak istenmiştir. Bir yandan kamu harcamalarına kesintiler getirilmiş, diğer yandan kamu gelirlerine artırıcı politikalar uygulanmıştır.²²⁶

Yapılan bu tür politikalarla enflasyonu düşürüp mevcut açıkları kapatarak sürdürülebilir ekonomik büyümeye kavuşturulmaya ve bununla beraber istikrarın sürekli kılınmasına çalışılmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda alınan önlemler neticesinde de 1994 ve 1995 yıllarında bazı olumlu gelişmeler sağlansa da 1995

²²⁴ Can, s.77.

²²⁵ Yereli, s.17-21.

²²⁶ Aydın, s.145.

yılının sonlarına doğru istenilen veya beklenen neticeye ulaşılmadığı için uygulama son bulmuştur.

3.1.3.5. Yapılan Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi

1994 yılında 5 Nisan istikrar paketi dâhilinde uygulamaya konulan maliye politikaları ışığında ekonominin makroekonomik göstergelerde bir sıra önemli gelişme kendini göstermiştir. Genel olarak baktığımızda, ihracatın artması, kamu finansman açıklarının azalması, cari işlemler bilançosundaki fazlalık, vergi gelirlerinde artış gibi olumlu gelişmelerin elde olunmasına bakmayarak, bir sıra olumsuz sonuç da ortaya çıkmıştır. Başlıca olumsuz sonuçlar olarak-enflasyon oranlarındaki artışları, GSMH rakamlarındaki düşüşler, ülke genelinde işsizlik oranındaki artışları vs. göstermek olur.

Uygulamaya konulan bu program içinde gerçekleştirilen daraltıcı nitelikli mali politikalar sonucunda konu başlığında da vurguladığımız hedeflerin belirli bir kısmına ulaşılmış, yani, ihracattaki artışlara paralel şekilde ithalat oranlarındaki daralmaların gerçekleştirilmesi neticesinde dış ticaret dengesinde olumlu gelişme yaşanmıştır ki bu da ticaret açığı küçülmüş ve bundan dolayı cari işlemler dengesinde de pozitif bir izlenim meydana gelmiştir.

Ekonomideki bu olumlu gelişmeler tablo 14'de istatistik olarak ortaya koyulmuştur. Tabloda da görüldüğü gibi ihracat 1993 yılına kıyasla 1994 yılında %18 artmasına karşılık, ithalat bir önceki seneye göre %20,4 azalış göstermiştir. Buna karşılık ihracatın ithalatı karşılama oranı bir önceki yıl %52,2 iken, uygulanan politikalar sonucunda %77,5'e çıkmasına rağmen 1995 yılında 35 milyar 708 milyon dolar ithalata karşı bu dönemde 21 milyar 636 milyon dolar düzeyinde ihracat gerçekleştirilmiştir. Yani, 1994 yılına göre 1995'te ithalattaki % 53,5 artış karşı ihracattaki % 19,5 artış sonucunda dış ticaret açığı % 172 artarak 14 milyar 073 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu gösterge takip edilen yılda % 45 artış göstererek 20,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu benzer gelişmeyi cari işlemler bilançosunda da göre biliriz ki 1994 yılında cari işlemler dengesi 2,5 milyar \$ fazla verse de 1995 yılında 2 milyar 339 milyon dolar, bir sonraki yılda 6,8 milyar dolarlık açık vermiştir.

Tablo 15: Kriz Sonrası Ülkenin Genel Durumu

Makro göstergeler	1994	1995	1996
İthalat(milyon \$)	23.2	35.7	43.6
İhracat (milyon \$)	18.1	21.6	23.2
İthalatın ihracatı karşılması %	77,8	60,6	53.,2
Cari denge(milyar TL)	-2.6	-2.3	-2.4
GSMH %	-6,1	8,0	7,1
Cari işlemler dengesi /GSMH %	2.0	-1,4	-1,3
Dış ticaret denge(milyar \$)	-5.1	-14.0	-20.4
TÜFE %	125,5	76,0	79,8
TEFE %	149,6	65,6	84,9
Bütçe açığı(milyar TL)	-5.1	-6.9	-15.2
İç borç stoku (milyon TL)	799,3	1.361,0	3.148,9
Dış borç stoku (milyon \$)	65.6	73.2	79.1

Kaynak:<http://www.bumko.gov.tr/TR,7045/ekonomik-gostergeler-1950-2017.html>

Mevcut program kapsamında gerçekleşmesi ön planda tutulan bütçe açığının iyileştirilmesi maksadıyla programı takip eden ilk üç ay içerisinde 16,3 trilyon TL ek gelir ile beraber harcamalarındaki 22 trilyon TL'lik kısıtlama yapılması öngörülmüştür. Bu bağlamda bütçe açığında 38 trilyon TL iyileşmenin sağlanması planlanmış ve bu hedeflere ulaşmak için yapılan mali uygulamalar neticesinde yılın ikinci yarısının başlarında ayında 8 trilyon lira fazla vermiş bütçede dönem sonucunda bu rakam 10,1 trilyon liraya yükselmiştir.²²⁷

Diğer bir olumlu bir gelişme ise konsolide bütçe gelirlerinde görülmektedir ki burada ek vergi ve yeni vergilerle yapılan başarılı vergi uygulamaları sonucu kamu gelirlerde %110,3 artış sağlanmıştır.²²⁸ Dolayısıyla 5 Nisan istikrar programı kapsamında gerçekleştirilen daraltıcı mali politikalarla beraber mali yapıda gerçekleştirilen yapısal düzenlemeler vasıtasıyla hem konsolide bütçe rakamlarında hem genel bütçede olumlu sonuçlar elde olunmuş ve böylece kısa dönem zarfında beklentilere yakın bir netice kazanılmıştır.

Konsolide bütçe gelirlerindeki bu olumlu gelişmeyle birlikte giderlerde yapılan kısılmalar sonucunda 1994 senesinde konsolide bütçe açığı reel olarak önemli

²²⁷ Parasız, Kriz, s.397.

²²⁸ Karluk, s.417.

ölçüde küçülmeye başlamış ve hatta krizden bir yıl sonra fazla vererek mevcut yılın ocak ayında 5,5 trilyon TL' ye yükselmiştir. Bu doğrultuda, 1995 yılının ilk üç ayı içerisinde bütçe gelirleri kriz yılındaki aynı döneminle kıyasla % 129,3 artış göstererek 255.767 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu olumlu gelişmenin yaşanmadığı harcamalarda ise % 90,2 artarak 3099,707 milyar TL'ye yükselmesi dolayısıyla bütçe geçen yıla göre % 5,2'lik bir artışla yaklaşık 54 trilyon TL'lik bir açık vermiştir.²²⁹

Devletin borçları ile ilgili istatistik göstergelerde ise olumsuz durum seyretmektedir ki burada yapılan tedbirler sonucunda bir önceki yıla göre tahminen % 105 artış gösteren toplam iç borç stoku, kriz yılında 799.309 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. İç borç stokundaki yükselmeye rağmen dış borçlardaki rakamlarında yılsonu itibariyle olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Bir önceki yılda 18,5 milyar dolar kısa vadeli olmak üzere 67,4 milyar \$ olan toplam dış borç, kriz yılının sonuna doğru 11,3 milyar dolarlık kısmı kısa vadeli borçlar olmakla 65,6 milyar dolara gerilemiştir.

Toplam borç stokundaki olumsuz gelişmelere rağmen, krizi takip eden yılın başlarında iç borçlanma politikasında değişikliğe imza atan hükümet, borçlanma süresinde vadeyi uzatarak ve faiz oranlarını düşürerek başarılı sonuç elde etmiştir. Bu bağlamda ilk başlarda faiz oranlarındaki olağanüstü rakamlar dolayısıyla hazine en kısa üç ay olmakla uzun vadeler şeklinde borçlanmaya eğilimli olmasına rağmen, art arda gelen ihalelerdeki talep artışının karşılanamaması neticesinde faiz politikasında değişikliğe giderek oranlarda kademeli bir şekilde düşüşler gerçekleştirilmiştir. Vadeyi uzatmakla birlikte döviz kuru ile beraber diğer yatırım araçlarından elden edilen getirilerin yüksek olmaması dolayısıyla başarıya ulaşılmıştır.²³⁰

Yapılan istikrar politikaları sonucunda KKBG kriz yılında 8,1'e, 1995 yılında ise 5,4'e gerilemiştir. Kamu finansman gereğinin bütçe türleri itibariyle inceleme yapıldığında, KKBG'deki bu iyi gelişme ilk olarak KİT'lerin ve özelleştirme kapsamına alınan kuruluşların borçlanma gereğinin GSMH paylarındaki azalmalardan meydana geldiği görülebilir ama bu düşüşün başlıca sebebi olarak ise yatırım harcamalarına getirilen sınırlamalar görülmektedir.

²²⁹ Hayri Soygüzel, "1994 Türkiye Ekonomik Krizi ve 5 Nisan Kararları", 05.01.2012, **Medeniyyet**, <http://www.ilimvemedeniyyet.com/1994-turkiye-ekonomik-krizi-ve-5-nisan-kararlari.html>, (11.09.2017), s.3.

²³⁰ Altan, s.123.

Yapılan mali politika uygulamaların önemli amaçlarından biri de enflasyonu belirli bir düzeye getirmek ve ülke ekonomisini istikrara kavuşturmaktır. Ancak uygulanan mali politikalar neticesinde kriz yılının sonlarına doğru bu rakamlarda artış trendi kendi göstermiştir ki mevcut yıl içerisinde gerçekleşen % 150'nin üzerindeki bu oran Türkiye ekonomi tarihinde ilk kez meydana gelmiştir. Genel olarak maliyet enflasyonu şeklinde artış eğilimine geçen bu rakamlara devlet tarafından gerçekleştirilen şok zamlarla beraber girdi fiyatlarındaki artışlar etki etmiştir ki bu etki imalat sanayine deteğət geçmemiştir.²³¹

TEFE 1995 yılının Mart ayında bir önceki yılın mart ayına göre % 144,3, Aralık ayına göre % 23,1 artış göstermiştir. Yıllık ortalamaya esasen % 139,5 gerçekleşen TEFE rakamları kriz yılının Mart ayında 2617,5 iken bir sonraki yıl aynı ay itibariyle 6395,4 olarak tarihi bir rakama ulaşmıştır.

TÜFE oranlarında da olumsuz gidişat kendini göstermiştir. Yani, 1993 yılının Aralık ayına kıyasla ise % 17,5 artış gösteren enflasyon oranlarında, 1995 yılı Mart ayında, kriz yılının aynı ayına göre % 127,7'lik bir artış yakalamıştır. Mevcut yıl içerisinde 12 aylık ortalamalarda % 119,4 artış göstermiştir. 1994 Mart ayında 3163,3 olan endeks, bir sonraki yılda 7201,8 olarak gerçekleşmiştir.

Reel GSMH oranlarına baktığımızda burada ilk yıllarda azalma olsa da krizi takip eden ileriki yıllarda ilerlemeleri görebiliriz. 1994 yılında %6 civarında bir küçülmenin yaşanmasına rağmen, 1995 yılından itibaren ekonomide yeniden bir büyüme gerçekleşmiştir. İç piyasada yaşanan canlanma dolayısıyla 1995 yılında %8,1 gerçekleşen gayri safi milli hasılamız, takip eden yıllarda ise ardıcıl olarak %7,1 ve %7,7 oranında büyüme yakalamıştır.

5 Nisan 1994 istikrar programı üzere maliye politikalarını tek başına uygulamaya geçirmeyen, piyasada mevcut likidite fazlalığını sınırlandırmak amacıyla herhangi bir önlemini alamayan hükümet, Merkez Bankası'ndan kısa vadeli olarak avans almaya devam etmiştir. Bu tedbirler dolayısıyla para politikasında meydana gelen aşırı kullanım oranı bunlarla da sınırlı tutulmamıştır. Bu bağlamda Merkez Bankası tarafından piyasaya sürülen kredi arzı artırılmıştır ki bunun sonucunda bu kredilerin önemli bir kısmına sahip bankalar elde ettikleri kredilerle kısa vadeli yüksek faizli hazine kâğıtlarını alarak hazineye borç vermişlerdir.²³² Dolayısıyla para politikasındaki gevşeklik Hazineyi geri ödenmesi

²³¹MÜSİAD, "Türkiye Ekonomisi 1995", İstanbul, 1995, s. 5-6.

²³² Kaya, s.19-20.

ve/veya sürdürülebilirliği zor olan borç yüküne iterek hem ekonomik istikrarsızlığı oldukça olumsuz etkilemiş hem de tek başına kendi işlevselliğini kaybetmiştir.

Geçmişte maliye politikası olmadan uygulanan para politikasındaki yetersiz sonuç, mevcut kriz sonrası tek başına uygulamaya konulan maliye politikalarında da yaşanmıştır ki böylece ekonomik politikaların başlıca iki kolu olan maliye ve para politikalarının eş zamanlı şekilde uygulanmaması hatası da tekrar edilmiştir.

Ülke ekonomisindeki yapısal sorunlardan dolayı patlak veren 1994 ekonomik kriz sonrası uygulamaya konulan istikrar programı kapsamında önceden belirlenen gerekli yapısal tedbirler alınamamış ve bunun sonucunda artan kamu kesimi açıkları kapatılamamış ve bunlarda azmış gibi ekonominin iç ve dış dengelerinde istikrarlılık sağlanamamıştır. Krizin başlıca nedenlerinden sayılan kamu kesimi dengesi ile ilgili yaptırımlar sonuç vermediği gibi uygulamalar sonrası ekonomide % 7- 8'lik büyüme sağlansa da ekonomi ihracata dayalı olmadığından sürdürülebilirliği korunamamış ve neticede ülke çıkmaza girmiştir.

Sonuç olarak kemer sıkma politikaları olarak adlandırılan 5 Nisan tedbirleri içerisinde, maliye politikası uygulamaları konusunda istenilen hedeflere varılamamış ve özelleştirme gibi makroekonomik niteliği olan konularda da gerekli değişikliklerin yapılmasında geç kalınmıştır. Yani, yapılan mali politikalar sonucu kısa dönemde ülkeye rahatlık sağlamasına rağmen, orta ve uzun dönemlerde istenilen neticeyi verememiş ve başarısız olmuştur.

3.2. 2001 KRİZİ

3.2.1. Kriz Öncesi Ekonomik Durum

1990'lerden 2000'li yıllara kadar geçen süreç içerisinde Türkiye ve dünya ekonomisi son derece ilginç bir dönemden geçmiştir. Şöyle ki ister uluslararası arenada isterse de ülkemizde ekonomi açısından öngörülme yen değişiklikler olmuştur. Örneğin, 1997 yılında Güney Doğu Asya ülkelerindeki krizler sonucunda meydana gelen devalüasyon, ihracata kıyasla ithalattaki artışlar sonucu bozulan dış ticaret, dış borçların büyümesi, işsizlik ve enflasyonun artmasına neden olmuş ve böylece temel ekonomik dengeler bozulmuştur.

Böyle bir olumsuz durumun sonucunda ülke ekonomilerinde başlıca ekonomik açık sayılan dış ticaret ve cari açıklarında artış eğiliminin yaşandığı Asya bölgesinde kamu kuruluşları dışında, özel kesim ve banka kuruluşlarının önemli bir kısmı kısa vadeli dış borçlar olmakla toplam borç stokunda olağanüstü artışlar

meydana gelmiştir. Kendi aralarındaki yakın ilişkileri regiondaki tüm ülkelerin yabancı sermaye yatırımcıları tarafından aynı pota içerisinde değerlendirilmesine zemin yaratmıştır ki ekonomik açıdan aynı düzeye sahip olmayan ülkelere giriş yapan portföy yatırımları ve doğrudan yatırımlarda aceleci davranışlar sonucunda ekonomik riskin büyümesine sebep olmuştur ki bu da mevcut durumu daha da kötüklemiştir.²³³

Region içerisinde ekonomik ve siyasi sorunlar yaşayan bir diğer ülke Rusya'da 1998 yılında yaşanan mali kriz dolayısıyla yerli paranın devalüe edilmesiyle beraber ülkede moratoryumun ilan edilmesi ülke ekonomisinin çöküşüne, yani ihracatın düşmesine paralel ithalatın artmasına, kamu dengesinin bozulmasına, sanayi ve tarımdaki düşüşlere ve yabancı sermayenin ülkeden kaçmasına mani olamamıştır. Ülkemiz açısından önemli konuma sahip olan Rusya ve diğer region ülkelerinde yaşanan bu mali krizle beraber dış ticarette ve genel olarak ülke ekonomisinde sıkıntılar meydana gelmiştir.²³⁴

Ekonomik açıdan canlılığın yaşandığı bu dönemde Türkiye, dış dünyada yaşanan ekonomik sıkıntılardan tedirgin olmuştur ki bu etki 1998 yılının ortasında doğrudan ve dolaylı yollardan intikal etmiştir. Region ülkelerinin paralarındaki şiddetli devalüasyon sonucu, Türkiye'nin bu ülkeler karşısında üçüncü piyasalarda rekabet gücü düşmüş ve ayrıca bu bölgeye satılan hammaddeler ve ara malların ithalatını azalmıştır.²³⁵

1998 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan bu ekonomik olumsuzluklara bir de yüksek enflasyon ve yüksek düzeylerdeki kamu açıkları eklenince bir istikrar programı hazırlanmasına gerek duyulmuştur. Bu bağlamda Temmuz 1998 yılında imzalanan ve iyi bir para politikası ile ve enflasyonun düşürülmesini amaçlamış Stand-By programı İMF tarafından başarılı bulunmuş, bütçe dengesi ve uluslararası piyasalardan borçlanma kredibilitemizin artması gibi olumlu ekonomik gelişmeler yaşanmasına neden olmuştur.²³⁶

2000 yılına yaklaştığımız süreçte dönemin iktidar partisi, mevcut program kapsamında uygulanması ön planda tutulan sıkı para ve maliye politikalarının yanı sıra enflasyon sorununu çözmek için çıpa niteliğinde döviz kur politikasına

²³³ Kocadağ, s.108 -109.

²³⁴Yeldan, s.156 -158.

²³⁵ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler(1929 -2009) 'Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, (Tek), s.221.

²³⁶ Mehmet Günel, "Kasım 2000 Krizine Teorik Yaklaşım: Para Arzının İçselliği ve Minsky'nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt:4, Sayı:180, Ankara, 2001, s.36 -37.

başvurmuştur. Ancak enflasyonla mücadele ederken, ülkeye yabancı sermayeyi çekmek yüksek orandaki faiz politikası borçlanmak için gerekli imkânı sağlayarak hem borç yükünü hem de ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir.²³⁷

Bu dönem zarfında ekonomik açıdan son derecede karamsar bir durum sergileyen Türkiye ekonomisinde % 70'lere ulaşan TEFE rakamları, negatif ekseninde artan ekonomik büyüme, gittikçe artan ve taşınmaz noktaya gelmiş bütçe açıkları gibi olumsuz göstergeler yaşanmaktaydı. İşsizlik ise yüksek oranlara ulaşmış, ekonomide hiperenflasyon tehlikesi ortaya çıkmıştır. Kötü gidişata dur demek için hükümet 2000 yılında bir daha İMF ile yeni bir Stand-By antlaşması imzalamıştır.²³⁸

İmzalanan 1,7 "Stand-By anlaşması" ile üç yıllık süre içerisinde 7,5 milyar "ek rezerv kolaylığı", 2,9 milyar "stand-by" için olmak üzere 10,4 milyar dolar sağlıyor, yılda %5 büyüme öngörülmüştür. Programın bir boyutu makroekonomiyle diğer bir kısmı ise "yapısal reformlar"la ilgili olarak kabul görmüştür. "Tahkim" konusu stand-by anlaşması imzalanmazdan önce İMF'nin taleplerine uygun biçimde çözümlenip Anayasa'ya dâhil edilmiştir.²³⁹

Türkiye ekonomisinde kronik duruma gelen enflasyon oranlarını düşürmeye yönelik bu program çerçevesinde üç yıl içerisinde başlıca iktisat politika araçları para, maliye, kur politikaları ile enflasyonun 2000 yılı sonunda % 25, bir sonraki iki yıl içerisinde ardıcıl olarak % 12 ve % 7'ye düşürülmesi hedeflenmiş ve kamu harcamaları kısılarak, büyüme hızı artırılması planlanmıştır.²⁴⁰

1999 yılında yaşanan ekonomide ortaya çıkan pek çok olumsuzluğa rağmen böyle bir istikrar programının gerçekleştirilmesi, başlangıçta enflasyon ve faizlerde önemli düşüşlere yol açsa da enflasyon oranlarındaki düşüşlerle birlikte talebin de daraltılması sonucu yoğun işsizlikle beraber reel ücretlerde düşüşler yaşanmıştır. Bu azmış gibi bir de tarım üretiminde gerileme, emek veriminde düşüş ve ülkemizde son dönemlerde boyutları giderek derinleşen yolsuzluklar meydana gelmiştir.²⁴¹

İstikrar programı çerçevesinde uygulanmaya konulan kur çabası nedeniyle enflasyon oranının altında bir artış gösteren döviz kuru TL'nin değerlendirilmesine yol

²³⁷ Zeynep Karaçör, **İstikrar Politikaları ve Uygulamaları**, 1.Baskı, Dizgi Ofset Matbaacılık, Konya 2001, s.88.

²³⁸ Mahfi Eğilmez, 'Kasım 2000 Krizi Üzerine', **Kendime Yazılar**, 2002, <http://ekonomi.blogcu.com/kasim-2000-krizi-uzerine-mahfi-egilmez/130899>, (12.09.2017), s.2.

²³⁹ Kazgan, Yed, s.446-447.

²⁴⁰ Zeynep Karaçör ve Volkan Alptekin, "Finansal Krizlerin Önceden Tahmin Yoluyla Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt:13, Sayı:2, 2006, s.248.

²⁴¹ Mevlüt Karabıçak, "Küresel Krizleri Tetikleyen Nedenler ve Küresel Krizin Türkiye Boyutu", **S.D.U. İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:15, Sayı:3, 2010, s.256.

açarak cari işlemler dengesi açığının büyümesine neden olmuştur. Kriz öncesi ülkeye gelen sıcak paranın, özellikle bankaların açık pozisyonlarını kapatmak için döviz talep etmeye başladıkları bir dönemde dışarıya kaçmaya çalışması, ekonomide likidite sıkıntısına yol açmıştır ki böyle bir zamanda MB'nin, piyasanın ihtiyaç duyduğu likiditeyi zamanında karşılayamaması sonucu Kasım 2000'de yaşanan bu kriz, IMF'nin 7,5 milyar dolarlık ek rezerv imkânını devreye sokmasıyla aşılmıştır.²⁴²

İMF tarafından yapılan bu destekle 2000 krizin atlatılmasına bakmayarak, zaman içerisinde programın zaaflığı ve güvenin azalmasıyla birlikte ülkemizde koalisyon ortakları arasında ve cumhurbaşkanı ile yaşanan sıkıntılar ve dönemin Başbakanı'nın devlet yönetiminde kriz var açıklaması sebebiyle 2001 yılının hemen başlarında ülkede yeni bir finansal kriz patlak verdi.²⁴³

3.2.2. Nedenleri ve Etkileri

2000 yılına girerken ödemeler dengesinin cari işlemler hesabında herhangi bir sorunun olmamasına rağmen ülke ekonomisindeki kronik hale gelen enflasyon sorunu çözülememiş, büyük bir kısmı iç borç olmakla toplam kamu borç yükü ağırlaşmış ve bankacılık sektörünün daha da kırılgan duruma gelmiştir ki bu da ülke ekonomisinin hangi konumda olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İç borç dinamiğinde önemli bir bozulma eğilimine girmesiyle beraber, 10 milyar \$ civarındaki cari işlemler açığı, 18 milyar dolara varan ticari banka kesiminin bilanço içi net pozisyon açığının, kamu bankalarının büyüyen likidite talepleri ve kısa vadeli dış borçların TCMB brüt döviz rezervlerini aşan bir düzeye gelmesi krize zemin hazırlayan en başlıca etkenlerdir.²⁴⁴

3.2.2.1. Enflasyon

Krizin patlak vermesinde en önemli nedenlerden olan enflasyondaki yükselişler dönem içerisinde yapılan müdahalelere rağmen kırılamamıştır. Şöyle ki döviz, faiz ve borsanın yatırım aracı olarak çekiciliğini kaybetmesi sonucu talebin

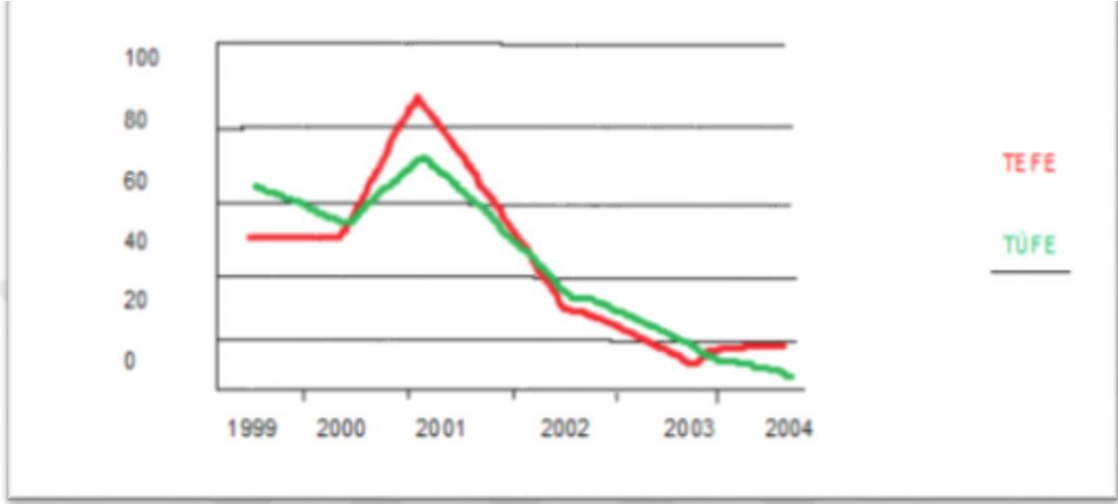
²⁴² Hüseyin Akyıldız ve Ömer Eroğlu, "Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları", **S.D.U. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:9, Sayı:1, s.49.

²⁴³ Merih Celasun, "2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme", 11.05.2008, <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf>, (28.09.2017), s.4.

²⁴⁴ Celasun, s.13-19.

artması, petrol fiyatlarındaki öngörülenin üzerindeki artışlar ile beraber toptan eşya enflasyonu için iş dünyasının ve halkın enflasyon beklentisinin hedeflenen enflasyonun iki katı olması ve enflasyon beklentilerinin bir türlü kırılmamış olması ve dolayısıyla enflasyon oranlarındaki beklenen düşüş aynı hızda olmamıştır.²⁴⁵

Şekil 4: Enflasyon Oranlarındaki Değişiklik Eğilimi, (1999-2004)

Kaynak: TCMB, (2004).

2000 yılına kadar sabit düzeylerde seyreden enflasyon oranları, 2000 yılında uygulamaya konulan enflasyonu düşürme programı ve 2001 yılında sabit kur sisteminden dalgalı kura geçilmesi nedeniyle TL’de meydana gelen değer kayıpları sonucunda artış göstermiştir. 1998 yılında % 64,5 olan TEFE kriz yılında % 88,7’e, TÜFE ise 1998 yılına kıyasla % 16,6 artışla % 68,8 olarak gerçekleşmiştir.

Enflasyon oranlarındaki bu yükselişlere bağlı olarak ortaya çıkan olumsuz durum, TL’nin aşırı değerlenmesi ile ithal mallarının alımı cazip hale gelmiş ve ihracatta ise rekabet gücü azalmıştır ki bunun sonucunda artan ithalat karşısında yetersiz kalan ihracat dolayısıyla artan dış ticaret açığı, cari işlemler dengesini de olumsuz etkilemiştir.²⁴⁶

2000 yılında cari işlemler dengesinin açık vermesi ve bunun beklenmedik ölçülerde büyümesi, Kasım 2000 krizi ile birlikte istikrar programın kredibilitesini önemli ölçüde sarsmıştır. Bu dönemde cari açık/milli gelir oranının % 4 dolaylarına

²⁴⁵ Fatih Mehmet Eren, **Ekonomik Krizler ve Kriz Göstergeleri: 1990 Sonrası Dünyada Yaşanan Krizler ve Türkiye Karşılaştırması**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010, s.73-74.

²⁴⁶ Akın İzmirlioğlu, **Makroekonomik Program (2000-2002) ve Beş Aylık Uygulama Sonuçları**, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 2000, s.61.

ulaşması, ekonominin tehlike bölgesine girdiğini, yani krizin yaklaştığını göstermektedir.²⁴⁷

1994 krizinin etkisi ile artan toplam borç stokunda hem dış borç hem de iç borç stoku artış eğilime geçmiştir ki uluslararası şirketlerden alınan yeni krediler ve dönem içerisinde meydana gelen devalüasyonlar dolayısıyla dış borçların TL değerinin artması sonucu daha da artış göstermiştir. Şöyle ki tablodan da görüldüğü gibi 1998 yılında 96 milyon \$ olan dış borç krizden bir önceki yıl 20 milyon artarak 119 milyon \$ yükselse de, 2001 yılında ise 5 milyon \$ azalarak 113 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu açık farkı dış borcun/GSMH'nde de görmek mümkündür ki 1998 yılında % 47 olan dış borcun/GSMH oranı 2001 yılında %78'e ulaşmıştır. .

Tablo 14: İç ve Dış Borç Stokundaki Değişim (1998-2002)

	1998	1999	2000	2001	2002
İç borç stoku(MilyarTL)	11.612.885	22.920.145	36.420.620	122.157	149.879
İç borç/GSMH%	21.7	23.9	29.0	69.2	54.8
Dış borç stoku(Milyon\$)	96,417	103,027	118,806	113,901	129,523
Dış borç/GSMH%	46,7	55,6	59.3	78.0	72,2

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, (2002).

3.2.2.2. Kur politikası

Ekonomilerde kur çapası uygulaması krizlerin başlıca nedenlerinden biridir. Nitekim 2000 yılı istikrar programı sırasında gittikçe yükselen TL'nin önemli ölçüde değer kazanması iç borçların önemli bir hissesini borçlar vasıtasıyla finanse edilmesinde önemli etki göstermiştir. Hem borç ikamesi sebebiyle iç borçlanmaya olan ihtiyacının azalması hem de uygulanan program dolayısıyla meydana gelen olumlu durum faiz oranlarının ani bir şekilde çok fazla düşmesine zemin hazırlamıştır. Faiz oranlarında yaşanan bu düşüşler portföy yatırımlarının realize edilerek tüketime yönlendirilmesi nedeniyle artan tüketici

²⁴⁷Ercan Uygur, " Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri", **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni**, Ankara, 2001, euygur@diyalup.ankara.edu.tr,(22.12.2017), s.21.

kredileri sonucunda elde edilen kaynakların da tüketim maksatlı istifade olunmasına sebep olmuştur. Tüketime artması ise kendi içinde enerji fiyatlarının yükselmesine neden olurken programın gelirler politikası uygulamalarının gerçekleştirilememesi ve planlanan hedeflerin üzerinde kira artışları meydana gelmesi sonucunda enflasyon önceden belirlenmiş orana düşmemiştir. Enflasyondaki artış karşısında kurdaki artışın çok düşük kalması TL'nin reel olarak değerlendirilmesine neden olmuştur.²⁴⁸

TL'nin döviz karşısında değerlendirilmesi iki yolla kriz riskini artırmıştır. İlk olarak, diğer gelişmelerle birlikte ekonomik beklentileri negatif yönde etkilemiştir. Bu değerlendirme sonucunda, dış ticaret dengesinin bozulmalar ve cari dengedeki açıkların büyümesi, ikinci bir kriz riski oluşmuştur.²⁴⁹ Dolayısıyla 2000'li yıllarda dolar karşısında reel bir şekilde değerlendirilen yerli para, krizin oluşmasında başlıca etken olarak değerlendirilmiştir.

3.2.2.3. Kamu Bankalarının Görev Zararları ve Açık Pozisyonları:

Kamuya mahsus olan bir sıra bankadaki yeniden yapılandırma dolayısıyla ortaya çıkan görev zararları içerisinde piyasa rakamlarının altında düşük faizlerle ve sübvansiyon nitelikteki kredilerle beraber Hazine tarafından, “nakit dışı” adı altında piyasa faizinin oldukça altında ve geçerli vadenin üstünde satılan tahviller yer almaktadır. Kamuya mahsus borçların azalmasına neden olan bu tahviller mevcut olumsuz gidişatın vahametini gizliyordu. Yani, normalde yüksek düzeyde olan “kamu borcu” ve “bütçe açığı” kâğıt üzerinde gerçek dışı olarak gösterilen bu uygulamaya esasen bankalara mahsus görev zararları aslında kamu borcu şeklinde görülmektedir.²⁵⁰

Yani, 11-12 milyar dolarlık sermayeye sahip olan bankacılık sistemi düşünelim ki bu bankanın 2,5 milyar doların altındaki sınırı, mevcut sermayenin %20'si düzeyindeki açık pozisyon limitine denk gelmektedir. Bu limit üzerinde gerçekleşecek pozisyon aşımı %100 munzam karşılığa tabi olacaktır ki bu da 2,5

²⁴⁸ Nur Keyder, “Program ve 2001 Yılında Türkiye’de Ekonomik Gelişmeler”, **İktisat-İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt:16, Sayı: 189, 2001, s.37.

²⁴⁹ Ahmet Özçuban, **Türkiye’de Finansal Krizler ve Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırılması: 1994 ve 2001 Krizlerinin Karşılaştırılması**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011, s.151.

²⁵⁰ Kemal Çakman ve Umut Çakmak, “Krizin Oluşumu Üzerine Yorumlar Ve Prognoz”, **İktisat-İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt:3, Sayı:185, 2001, s.50-51.

milyar doların altındaki beklenen açık pozisyon fiili olarak açık 15 milyar doları aşmış olacaktır.²⁵¹

Sadece kısa vadede geçerli olan bu uygulama orta ve uzun vadelere herhangi bir sorunun çözümüne değil başka bir sorunun meydana gelmesine neden olacaktır. Kasım ve şubat krizlerinde de tüm “çıplaklığıyla” yaşanan bu durum, bankaları olumsuz şekilde etkileyerek krizi daha da körüklemiştir.²⁵² Dolayısıyla başta kamu bankaları olmakla tüm bankacılık sektöründeki yanlış yapılanma dolayısıyla er geç ekonomik bir kriz patlak verecektir.

3.2.2.4. Uygulanan Yanlış İMF Programları

1990’lı yılların sonlarına yaklaştıkça ortaya çıkan ekonomik krizlerin önlenmesi ve ülkeyi yeniden istikrara ulaştırmak için uygulanan İMF içerikli istikrar programları kısa dönemde kısmen etkili olsa da orta ve uzun dönemde olumlu etki sağlayamamıştır. Bunun başlıca sebebi olarak yapılan bu uygulamaların her birinde öne çıkan ekonomiyi daraltıcı ve işsizliği artırıcı nitelikli olması görülmektedir. İMF, kendisine destek için başvuran ülkelere ilk başta döviz kurunu sabitleyerek sermayenin ülkeden kaçışını önlemek ve bunu destekleyici reel ücretleri azaltıcı ve sosyal harcamaları daraltıcı uygulamaların yapılmasını önermektedir. Bu durum işsizliğin yarattığı bireysel ve toplumsal sorunların daha çok artacağı anlamına gelmektedir.²⁵³

Kemer sıkma politikalar adı altında gerçekleştirilen İMF bazlı istikrar programlarının bir diğer olumsuz özellikleri ise dış açığı kapatmak için yabancı sermaye bel bağlanması, enflasyonu kontrol altında tutmak için kurda güven veren bir çıpa olarak istifade olunmasıdır ki bunun sonucunda yabancı para karşısında değerlenen TL dolayısıyla ilk başlarda arbitraj fırsatlarından yararlanmak isteyen yabancı sermayenin yurda girişinin daha sonraları finansal kırılganlığın artmasına zemin yaratmıştır.²⁵⁴

Ülke ekonomisinin makro plandaki gelişmeler teorik olarak önceden belirlenen hedefler doğrultusunda gerçekleşmesine zemin yaratan 2000 istikrar programı sonrasında bir sıra olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Bu bağlamda iç borçlanmadaki faizlerin döviz çapasına intikal etmesiyle beraber yabancı para

²⁵¹Keyder, s.57.

²⁵² Çakman ve Çakmak, s.52.

²⁵³Karabıçak, s.60.

²⁵⁴ Eren, s.61-62.

bazındaki reel faiz oranlarının yüksek olması dolayısıyla ülkeye yabancı sermaye akımı artmaya başlamasına karşılık, enflasyon rakamlarındaki düşüşler beklentilerin aksine gerçekleşmiştir. Dış ticaret dengesi kurdaki artışlar dolayısıyla artan ithalat neticesinde büyük açıklar meydana gelmiştir. Mali politika uygulamalarında "kemer sıkma" politikasının gerçekleştirilmesine bakmayarak programdaki yapısal ağırlıklı önlemlerin beklenen neticeyi vermeyişi, programın geçerliğinde azalmalar ortaya çıktı ki bu da krizin "ayak sesleri"nin habercisiydi.²⁵⁵

Bu göstergelerde gittikçe açık bir şekilde görülmeye başlayan kötüleşme IMF'nin kendi desteğini artırmasına neden olmuştur. Yani bu şiddetli ekonomik kriz IMF uygulamalarının hatasının, tabandaki zaafları sarsmasının bir ürünüydü. Ancak bunun getirdiği koşullar, sonuçta Türkiye'nin tarihi boyunca kendi kalkınma gerekleri için geliştirdiği bütün politikaların ve kurumların tasfiyesine neden oldu.²⁵⁶

3.2.2.5. Politik İstikrarsızlık

Ekonomide meydana gelen bu tür krizlerin nedenleri içerisinde önemle vurgulanan bir diğer husus ise hükümet yapılanmasındaki istikrarsızlık olgusudur. Bu bağlamda 2000 yılında gerçekleştirilen "Enflasyonu Düşürme Programı" sırasında hükümetteki koalisyon yapılanma durumu politik açıdan istikrarsızlığı ortaya koymaktadır. Şöyle ki böyle bir yapılandırma zamanı piyasalarda çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlıkla mevcut hükümetin fes edileceği sonucunda programın gerçek manada tam şekilde gerçekleştirilmesi ile bağlı şüpheler oluşmuştur ki bu düşünceler ekonomiyi de kendi olumsuz etkisini sağlamıştır. Program uygulaması esnasında da ortaklar arasında ortaya çıkan görüş farklılıkları dolayısıyla oluşan gerginlik ve uyumsuzluk neticesinde politik istikrarsızlık ortaya çıkmış, sonrasında ekonomide bozulmalar yaşanmıştır. Farklı partilere mensup olan bakanlıkların kararlarının farklılık arz etmesiyle gerçekleşen istikrarsızlık bunun bariz bir numunesidir ki bu olumsuz durum sonucunda ülkede ekonomik bir krizin yaşanmasından başka bir şey olamazdı.²⁵⁷

Hükümetteki koalisyon dolayısıyla partiler arasında yaşanan bu sorunlara ilave olarak Hükümet ile Cumhurbaşkanlığı arasında da sert tartışmalar meydana gelmiştir. Nitekim 2001 Şubat krizini Hükümet ile Cumhurbaşkanlığı arasındaki

²⁵⁵ Celasun, s.15.

²⁵⁶ Kazgan, Yed, s.453 -454.

²⁵⁷ Özçuban, s.153.

tartışma tetiklemiştir.²⁵⁸ Dolayısıyla politik olarak ülkede istikrarsızlık sonucunda ekonomik krizin meydana gelmesi kaçınılmaz bir durumdur ki bu da kendini 2001 yılında bariz bir şekilde kendini göstermiştir.

Tablo 15: Türkiye'nin Makroekonomik göstergeleri (1998-2002)

	1998	1999	2000	2001	2002
Reel Büyüme (%)	3,9	-6,1	-6,3	-9,4	7,8
Bütçe Açığı/GSMH %	7.2	-11.7	-10.6	-16.5	-14.6
KKBG/GSMH %	9,4	15,5	11,8	16,4	12,8
İthalat (Milyon \$)	45.921	40.671	54.502	41.399	51.553
İhracat (Milyon \$)	26.973	26.587	27.774	31.334	36.509
İhracatın ithalatı karşılama oranı	58,7	65,4	51,0	75,7	69,8
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-18,947	-14,084	-26,727	-10.064	-15.694
Cari İşlemler Dengesi/GSMH (%)	1,0	-0,7	-4,9	2,3	-1,0

Kaynak: Hazine, 2004, s.42-43; DİE, 2003, s 442-611.

1994 yılında ortaya çıkankriz sonrası hızlı bir büyüme eğilimine giren Türkiye ekonomisi 1998 yılı sonundan itibaren küçülmeye başlamış ve bu küçülme 1999 yılında da devam etmiştir. Büyümedeki bu olumsuz gidişata 2000 yılında ortaya çıkandepremiolumsuz etkisi sonucunda GSMH rakamları % 6,3 negatif olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılına kadar devam eden bu olumsuz süreç, uygulanan politikalar sonucunda pozitif eksende artışa geçmiş ve GSMH % 7,8'eyükselmiştir. İthalattaki artışlara rağmen ihracat oranlarının beklenen hedefler doğrultusunda gerçekleşmemesi dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranında 2000 yılından itibaren dalgalanma yaşanmıştır. Bu bağlamda 2000 yılında % 51 civarında gerçekleşen rakam bir sonraki yıl % 75'lere yükselse de 2002 yılında tekrar negatif eğilim göstererek % 69,8kadar gerilemiştir. Bu bağlamda 2000 yılında 26,7 milyar

²⁵⁸ Aydın, s.188.

dolar olan dış ticaret açığı, kriz yılında ihracattaki artış ve aynı zamanda ithalattaki azalışdolayısıyla10,6 milyar dolara düşmesine rağmen bir sonraki yıl 15,4'e kadar yükselmiştir. Bir diğer olumsuz gelişme ise cari açık oranlarında meydana gelmiştir ki hem büyüme hem de cari işlemler dengesinde meydana gelen düşüşler sonucunda cari açık oranı 2000 yılında 9,8 milyar dolara tekâmül eden % 4,9 olarak gerçekleşmiştir. Kamu açıklarının sürekli bir şekilde artış içerisinde olması dolayısıyla artan borçlanma gereği, milli hasılda payı yıldan yıla artışa göstermiştir. 2000 yılında % 4,6 artışla% 16,4 olarak gerçekleşmiştir.

Tabloya esasen değerlendirdiğimiz göstergeler mevcut dönem içerisinde ekonomide süregelen istikrarsızlık durumu ülkenin bu krizden çıkması için ekonomik istikrar politikalarının uygulanmasını gerekli kılmaktadır.

3.2.3. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

2000'li yılın son aylarında Türkiye ekonomisinde özellikle de ülke ekonomisindeki sürdürülen olumsuz gidişatneticesindepatlak veren ekonomikbuhranın istikrar programlarıyla kısmenönlenmesine rağmen enflasyon ve diğer makroekonomi göstergelerde yaşanan sorunlar programının yeterli etkiyi gösteremediğini ortaya çıkarmıştır. Mali piyasalarda yaşanan bu sorunlara ilave ülkedeki siyasi istikrarsızlık ve dış dünyadaki olumsuz ekonomik durumun da eklenmesi sonucunda, Şubat 2001'de bir kez daha finansal krizpatlak vermiştir.

Şubat 2001'deki finansal krizi önlemek amacıyla ülke ekonomisinin tüm sektörlerini kapsayacak şekilde hazırlanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" adlı İMF ile imzalanan istikrar önlemleripaketi aynı yılın Nisan ayında kamuoyuna duyurulmuştur.²⁵⁹

Türkiye'de yaşanan Şubat 2001 krizinden sonra hükümet tarafından imzalana yeni istikrar programının başlıca amaçları içerisinde, kamuoyunda var olan güvensizliğin aradan kaldırılması ile sağlıklı güven ortamının sağlanması, piyasada sürdürülebilir istikrarsızlığın oluşturulmasıyla beraber altyapı çalışmalarına ağırlık verecek şekilde genel ekonomi düzeninde yapısal değişiklikler yer almaktadır.²⁶⁰

Programda kısa, orta ve uzun vadeler içerisinde bir sıra hedef belirlenmiştir. Şöyle ki kısa vadede para hedeflemesiyle enflasyonun kontrol altına alınması

²⁵⁹ Rıza Kandiller, "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Ötesi", **Dış Ticaret Dergisi**, Cilt:6, Sayı:22, 2001, s.55.

²⁶⁰ Özçubun, s.163.

öngörülürken orta vadede ise enflasyon hedeflemesine geçilerek fiyat istikrarı sağlanması hedeflenmiştir. Buradabaşlıca amaç talepteki artış ve döviz kuru dolayısıyla meydana gelen enflasyon oranlarındaki artış nedeniyle oluşan baskının azaltılmasıdır ki bunun için faiz politikasında değişikliğe giderek kısa vadeli faiz oranlarının artırılmasına ve yerli paranın değerinin yükseltilmesine çalışılmıştır. Yapısal reformlar ve bankacılık sisteminin rehabilitasyon ile birlikte beklentilerin olumlu yönde etkilenmesi için nominal ve reel faiz oranlarının düşürülmesi, uzun dönemde gerçekleştirilmesi ön planda tutulan amaçlardır. Uzun dönemde dikkat edilecek bir diğer husus ise döviz kurunun uzun dönemdeki denge değerinin etkilenmemesidir. Burada sadece döviz kurunun enflasyonist baskıyı çok artırdığı durumlarda, döviz arz ve talebini belirleyen unsurlarının yüksek faizlerle etkilenmesi öngörülürken normal koşullarda ise döviz arz ve talebinin piyasa şartlarına göre belirlenmesi hedeflenmiştir. Döviz kurunda meydana gelecek aşırı dalgalanma durumlarında, MB'nin döviz müdahalesinin ihale yoluyla gerçekleştirmesi kararıkabul edilmiştir.²⁶¹

Bu değerlendirmelerden yola çıkarak GEGP'de başlıca amaç olarak, döviz kurundaki serbestlik dolayısıyla meydana gelen istikrarsızlığın aradan kaldırılması, genel manada süregelen güvensiz durumunun giderilmesi amacıyla kamu yönetiminde gerekli değişikliklerin yapılmasıyla beraber ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik oluşturulan altyapı tesislerinde sürekliliğinin sağlanması ön planda yer almıştır.

Gerçekleştirilecek program dolayısıyla mevcut iktidar uygulanacak mali politikalar ve yapısal tedbirlerle diğer gelişmiş ülkeler gibi ekonomide ve genel olarak sosyal alanda sürdürülebilir bir gelişme sağlamak amacıyla istihdamı artırmak, yatırımı ve gelir dağılımı verimliliğini yükseltmek ve yabancı yatırımcılarda sağladığı güven dolayısıyla piyasalarda rekabet gücümüzün geliştirilmesi noktasına varmayı hedef olarak karşıya koymuştur. Bu gelişmelerin sağlanmasıyla varılacak nihai amaç; "Türk halkı" için ekonomideki gelişmelerle beraber sosyal ve psikolojik alanlarda sağlanacak huzur ortamı bağlamında sürdürülebilir refah düzeyinin gerçekleştirilmesidir. Bu refah düzeyin sağlanmasıyla birlikte herhangi bir vatandaşa özel haklar tanınmayacak, haksız olarak hiç bir rekabetle karşılaşmayacak, sanayiciler varolan imkânlarıyla gerekli üretimi yapabilecek, bununla ekonomide verimlilik artırılabilecek ve istihdam yaratabileceklerdir. İstihdam olanaklarının artırılması

²⁶¹ 2001 Para Politikası Hedefler ve Uygulama, Merkez Bankası, 02.07. 2001, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb+tr/tcmb+tr/main+menu/yayinlar/temel+politika+metinleri/para+ve+kur+politikasi+metinleri>, (01.09.2017), s.5.

dolayısıyla işsizlik düşürülecek, GSMH oranları artırılacak, tüm bu gelişmelerle piyasalarda canlanmanın yaşanması gibi ekonomik ve bunlara bağlı sosyal bir sıralı olumlu neticenin sağlanması düşüncesi ile program uygulamaya konulmuştur.²⁶²

2001 yılında ortaya çıkankriz sonrasında gerçekleştirilen “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” başlıklı istikrar önlemler paketi, kriz dolayısıyla yapılan bir programın yanı sıra bir dizi reformsal çalışmaları anımsatmaktadır.

GEGP çerçevesinde yapısal düzenlemelerle bağlı, “Mali sektörün yeniden yapılandırılması, Devlette Şeffaflığın Arttırılması ve Kamu Finansmanının Güçlendirilmesi, Ekonomide Rekabetin ve Etkinliğin Arttırılması ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi” gibi 15 yasal düzenleme getirilmiştir. Yapılan bu düzenlemeler içerisinde bütçe ağırlıklı değişiklikler, genel olarak bankalara mahsus görev zararlarını aradan kaldıracak kararnameler, borçlanmayla ilgili yasalar, kamu ihale ve kamulaştırma yasaları, BDDK’daki değişiklikler, TCMB yasası, iş güvencesi yasası, ekonomik ve sosyal konsey yasası, Telekom yasası, şeker ve tütünle ilgili kanunlar ve doğalgaz kanunu yer almıştır.²⁶³

Genel olarak bankacılık sistemi ile alakalı yapılan bu düzenlemeler başlıca olarak bu sektördeki sorunların aradan kaldırılmasına ve dolayısıyla ister ekonomik ister genel sosyal alanlardaki hedeflere ulaşmaya çalışılmıştır ki, bu amaçların gerçekleştirilmesi için maliye politika uygulamalarına her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmuştur.

3.2.3.1. Maliye Politika Uygulamalarının GEGP’de Yeri

GEGP çerçevesinde bankacılık sektörü başta olmakla diğer sektörlerle ilişkin gerçekleştirilen yapılandırılmalar kamu finansmanı üzerine önemli bir yük getirmesi azmış gibi yerli paranın değerinin düşmesi ve faizlerdeki yükselmeler borç servis yükünü ağırlaştırmıştır. Diğer bir taraftan da enflasyon oranlarındaki aşırı yükselmeler gibi diğer sorunlar maliye politikalarının uygulanmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda kamu borç stokundaki artışın kontrol altına alınması amacıyla program çerçevesinde faiz dışı bütçe fazlasına ve kamu finansmanına ilişkin bir sıra hedef ön planda tutulmuştur. Bu hedeflerarasında bir önceki yılda % 3 civarında olan toplam kamu kesimi faiz dışı fazlasının GSMH’ye oranının program yılı itibariyle % 5,5’e yükseltilmesi, geçen yıla kıyasla % 0,5 artışla %5,1 düzeyine yükseltilmesi

²⁶²Emine Nida Kol ve Zeynep Karaçor, “2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Ve İstihdam Üzerine Etkileri”, **Maliye Dergisi**, Sayı:162, Ocak -Haziran 2012, s.387.

²⁶³ Kocadağ, s.144 -145.

planlanankonsolide bütçe faiz dışı fazlasının GSMH'ye oranı ile beraber kamuya ait tüm kuruluşların, özellikle de KİT'lerin hesaplarında bir önceki yılda% 1,8 düzeyindeki faiz dışı açığın, mevcut yıl içerisinde % 0,4 fazlaya dönüştürülmesi yer almaktadır.²⁶⁴

3.2.3.1.1. Vergi politikası

Ekonomik krizin başlıca nedenleri içerisinde yer alan ve konjonktür dalgalanmalar yaşayan enflasyon oranları ile mücadelede, bütçe ve cari dengelerdeki açıkları kapatmak için vergi politikası başvurulacak en etken maliye politikası aracıdır. Ancak ülke tarihine baktığımız zaman 2000 yılına kadar, özellikle de son on yıl içerisinde vergi politikasından gerekli şekilde istifade edilememesi ve devlet harcamalarında kısıtlamaları yapılamaması millî hasılda sürekli artış gösteren bütçe giderlerinin borçlanmayla finanse edilmesiyle artan toplam borç stoku ülke ekonomisinin makro dengelerinin bozulmasına neden olmuştur ki bu kötü gidişatın başlıca nedeni ise maliye politikası araçlarından önemli ölçüde istifade olunamamasıdır.²⁶⁵ Bundan dolayıdır ki mevcut istikrar programı içerisinde maliye politika uygulamaları, özellikle de vergilendirme ile ilgili önemli derecede düzenlemeler yapılmıştır.

Bütçe gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturan vergi gelirlerindeki düşüşlerin başlıca nedenlerinden sayılan vergi kayıp ve kaçakçılığını önlemek amacıyla bir sıra düzenleme getirilmiştir. Bununla beraber vergilerdeki bu tür olayların tekrar yaşanmaması bağlamında etkin ve yoğun bir şekilde denetim mekanizması gerçekleştirilmiştir.²⁶⁶ Bu istikamette vergi kayıp ve kaçakçılığında gerçekleştirilen başarılar dolayısıyla mevcut istikrar programda önceden belirlenen hedeflere ulaşmada mühim yol kat edilmiştir.

Vergilendirme ile bir diğer düzenleme ise gelir artırıcı tedbirlerdir ki bunlar aşağıdaki şekilde gösterilmiştir:

- Akaryakıt Tüketim Vergisi'nin en az hedeflenen enflasyon ölçüsünde ayarlanması ve GSMH içindeki payının %2,8 düzeyinde olması,

²⁶⁴TCMB, s.3.

²⁶⁵ Mahfi Eğilmez ve Erkan Kumcu, 'Ekonomi Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması, Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s.311.

²⁶⁶ Famil Şamiloğlu, "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Bir Değerlendirme", **Niğde Üniversitesi Aksaray İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt:3, Sayı:6, 2005, s.34.

- Vergi tabanının yaygınlaştırılması amacıyla vergi kimlik numaralarının kullanımının genişletilmesi,
- Vergi kayıp ve kaçığının en aza indirilmesi amacıyla vergi denetimlerinin artırılması,
- Vergi tahsilatının artırılması için vergi gecikme faiz ve cezalarının enflasyonla uyumlu hale getirilmesi ilkeleri benimsenmiştir.²⁶⁷

GEGP çerçevesinde gerçekleştirilen gelir artırıcı tedbirlerin titiz bir şekilde uygulanmasına devam edilmesi öngörülmüştür.

Vergilendirme ile ilgili olarak gerçekleştirilen bu düzenlemelere karşın elde olunan yetersiz gelirler dolayısıyla artan devlet giderlerine kıyasta vergi gelirleri, dolayısıyla bütçe gelirleri yetersiz kalmıştır. Bundan dolayıdır ki artan giderlerin iç borçlanmayla ikame edilmesi başlıca iki soruna neden olmuştur. Bunlardan ilki iç borç yükünün ve dolayısıyla da toplam kamu borcunun artmasıdır. Bankaların dışarıdan getirdiği sıcak para akımları nedeniyle artan bankaların açık pozisyonları ise ikinci sorundur.²⁶⁸ Sonuç itibarıyla para piyasalarında eski denetim gücü kalmayan TCMB ve para politikasıyla ikame edilecek duruma gelen etkisiz maliye politikası görülmektedir.

3.2.3.1.2. Harcama politikası

Programa uygun olarak kamu harcamalarındaki aşırı artışları önlemek amacıyla ilk başta önemli tasarruflar yapılması öngörülmüştür ki bununla da bütçe açığı azaltılmaya çalışılmıştır. Genel olarak kamudaki gereksiz harcamaları azaltılmaya çalışılsa da Türkiye ekonomisinin orta ve uzun vadede kalkınmasıyla beraber gelişmesi açısından başlıca sektörler olan eğitim ve sağlık gibi alanlarda gerekli harcamaların azaltılması yoluna gidilmesi öngörülmüştür. Ancak ekonominin kötü gidişatı ve kaynak sorunu özellikle bu tür sektörlerde harcamaların sınırlandırılmasına neden olmuştur.²⁶⁹ Buradan anlaşılmaktadır ki, 'kemer sıkma' nitelikteki mali uygulamalarla hükümet ilk olarak bütçe açıklarını kapatarak krizin daha üst boyutlara ulaşmasının karşısını almaya çalışmaktadır. Bu bağlamda da başlıca alanlar dışında tüm sektörlerde kısılmalar yapılarak gereksiz harcamalar önlenmiştir.

²⁶⁷ Türkiye'de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, **Özgün Ekonomi**, 12.05.2005, <http://www.ekodialog.com/konular/turkiyede-guclu-ekonomiye-gecis-programi-gegp-nedir.html>, (12.09.2017), s.1.

²⁶⁸ Bağımsız Sosyal Bilimciler – İktisat Grubu, s.3.

²⁶⁹ Şamiloğlu, s.37-38.

Eğitim ve sağlık harcamaları gibi diğer tüm cari harcamalarda faiz dışı harcamalardaki düşüslere rağmen faiz harcamalarının payı giderek yükselmiştir. Azalan cari harcamalar kapsamında memur ve sözleşmeli personelin maaşlarında kısıtlamalar yapılarak hedeflenen enflasyon oranı kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, istihdamda herhangi bir kayba yol açmadan 2000 yılına kadar ki son 10 yıllık süreç içerisinde yapılan toplu iş sözleşmeleriyle sağlanan reel artışlar ve devletin tüm mali imkânları dikkate alınarak kamu çalışanlarının ücretleri düzenlenmiştir. Bununla beraber harcamalarda herhangi bir artışa yol açacak yeni teşkilatların kurulması ve/veya yeni kadroların ihdası ilgili hiçbir harcama artırıcı öneri gündem konusu yapılmamıştır.²⁷⁰

Genel olarak harcama azaltıcı politika izleyen, tasarruf eden devlet bu yolla kamu finansmanı ile ilgili hedeflere ulaşmada aşağıdakitedirleri gerçekleştirmiştir:

1. kamu harcamaları içerisinde önemli paya sahip faiz dışı giderlerdeki nominal artışın GSMH'nin artış oranlarının geçmemesine özen gösterilmiş ve bu bağlamda geçen yıllarla kıyasla bu yıl içerisinde kamu harcamaları ile ilgili % 9'luk reel bir azalma hedeflenmiştir.

2. Faiz dışı harcamaların artışı kur ve fiyatlardaki artışın altında tutularak GSMH'nin % 1,5'i kadarı tasarruf edilecektir. Bunların dışında bütçede önemli paya sahip cari transfer harcama kalemine kesintiler getirilerek, GSMH'nin % 0,3'ü tasarruf edilecektir.

3. Hiçbir ekonomi kesimle ilgili olmayan ve ücretlerdeki adalet olgusunu hedef almayan münferit maaş ve ücret artış talepleri kesinlikle dikkate alınmayacaktır.

4. Çok zorunlu durumlar haricinde herhangi bir yatırım programına gidilmeyecek, yani yeni projeler olmayacak ve yıllara sâri ihaleler gerçekleştirilmeyecektir.²⁷¹

Sonuç itibari ile kamu harcamaları ile ilgili gerçekleştirilen 'kemer sıkma' politikalarıyla beraber ön planda tutulan hedefler doğrultusunda yapılan uygulamalar neticesinde cari harcamalar da dâhil olmakla tüm harcama çeşitlerinde sınırlamalar getirilerek toplam harcama tutarında büyük bir oranda azalma elde olunmuştur ki, bu da kendini bütçe rakamlarında pozitif şekilde göstermiştir.

²⁷⁰ Hazine Müsteşarlığı, s.6.

²⁷¹ Bağımsız Sosyal Bilimciler – İktisat Grubu, s.7-9.

3.2.3.1.3. Borçlanma Politikası

Türkiye ekonomisinin mevcut dönem içerisinde geçtiği olumsuz süreçte bir diğer önemli etken ise hükümet tarafından uygulanan yanlış ve yüksek maliyetli borçlanma politikalarıdır. Uygulanan bu politikalar dolayısıyla ülkeyi iç ve dış borç açmazına sürüklemiştir ki, buda yetersiz vergi gelirleri dolayısıyla artan kamu giderlerini karşılamada bütçenin taşıyamayacağı bir boyuta getirmiştir. Bundan dolayıdır ki borç yönetimine yönelik getirilen düzenlemeler ve rasyonel politikalar vasıtasıyla devlete mahsus tüm borçların makul bir düzeye getirilerek kamu finansman dengelerinin kurulmasına çalışılmıştır.

GEGP çerçevesinde belirlenen amaçları gerçekleştirmek bağlamında hükümet borçlanma politikası kapsamında dış borç niteliğindeki dış kaynak girişlerine oldukça önem vermiştir. 2001 yılı içerisinde İMF ve Dünya Bankası'ndan alınan borçların, 9,6 milyar dolarlık bölümünün Hazine'nin iç borçlanmasının karşılaması için, elde olunan 15,7 milyar dolarlık dış kaynak genel olarak "Kamu ve fon bankaları operasyonunun başarısı ve iç borç stokunun sürdürülebilirliğini devam ettirebilmek" maksadıyla kullanılmaya sunulmuştur.²⁷²

Yine bu istikamte, istikrar programı kapsamında GSMH'nin dörtte bir kısmına denk gelen 40 milyar TL civarında kamu ve fon bankalarına yardım niteliğinde kaynak aktarımı gerçekleştirilmiştir. Devlet iç borçlanma senedi niteliğindeki bu yardımın 14,2 milyar TL düzeyindeki kısmı TMSF'ye devredilmiş özel bankalara, 25,8 milyar TL'lik diğer kısmı ise görev zararlarını ödemek maksadıyla devlet bankalarına verilmesi kabul görülmüştür.²⁷³

Gerçekleştirilen bu politikalar dolayısıyla elde olunan sonuçkriz yılı dönemi içerisinde, yani 2001 senesinde, devletin aldığı borçları geri ödeme takviminin oldukça kırılgan bir yapıya sahip olduğunun göstergesidir. Mevcut ekonomi program üzere hazırlanan metne esasen Türkiye Hükümeti'nin GSMH'nin yarısı düzeyinde, 72,9 milyar\$ iç borç, 13 milyar \$ dış borç olmak toplamda 85 milyar \$ tutarında bir borç geri ödemesine hazırlanmaktadır ki bu da uygulanan yanlış politikalar dolayısıyla elde olunan sonucun oldukça içler acısı durumunda olduğuna işaret etmektedir. ²⁷⁴

İster iç, isterse de dış kaynaklardan elde olunan borçlar dolayısıyla kamunun toplam borç stoku geri ödenmesi zor bir hal alması azmış gibi bu istikamette

²⁷² Bağımsız Sosyal Bilimciler – İktisat Grubu, s.7.

²⁷³ Uygur, s.61.

²⁷⁴ Bağımsız Sosyal Bilimciler-İktisat Grubu, s.19.

yürütülen yanlış politikalar sonucunda kısa vadeli çözüm sağlansa da orta ve uzun vadede devleti ağır bir borç yükü bataklığına itilmiştir.

3.2.3.1.4. Maliye Politikalarının Etkileri ve Değerlendirilmesi

Durumu özetlersek Şubat 2001 krizinden sonra meydana gelen stagflasyonist ortamda hazırlanmış GEGP çerçevesinde uygulanan maliye politikaları, net makroekonomik hedefler ortaya koyamaması dolayısıyla kriz sonucu oluşan belirsizlik ortamından çıkılmasında yetersiz kalmıştır.

ÇSGB tarafından verilen bilgilere esasen 2000'li yılların başlarında meydana gelen krizler sonrasında Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) 15,000'e kadarı kapanmış ve bu azmış gibi bir milyona yakın kişi işsiz kalmıştır ki çözüm için uygulanan politikalar ise yetersiz kalmasının başlıca göstergesidir.²⁷⁵

İstihdam oranlarındaki olumsuzluklara rağmen gerçekleştirilen istikrar programı sonucu, 2001 yılındaki global daralmanın olumsuz etkilerini telafi edici şekilde, 2002 yılı, GSMH oranları, sanayi üretimin oranında beklenilenin üzerinde artışların yaşandığı ve aynı yıl boyunca yükseliş seyrini koruyan kapasite kullanım oranları gibi bir sıra olumlu değişimlerin meydana geldiği bir yıl olarak değerlendirilmiştir. Ekonomideki olumlu gelişmelere ihracat rakamlarındaki artışları örnek teşkil etmektedir ki 2001 yılına kıyasla kur avantajsızlığına rağmen bu yıl içerisinde başarılı bir performans yakalayarak yüksek düzeylere ulaşılmıştır.

Türkiye ekonomi tarihinin kronikleşmiş "belası" olarak görülen enflasyon rakamlarında da istikrar programı sonucunda iyileşme görülmektedir. Bu bağlamda 2001 yılı kapsamında dönem başında % 88,6 olan TEFE rakamları dönem sonunda % 5,89'a, TÜFE ise %68,5'ten %8,2'ye gerilemiştir. Enflasyon oranlarındaki bu gelişmeye paralel şekilde ekonomik büyüme de artış eğilimine gelmiştir. 2003 yılı 100 bazlı endekse esasen büyüme rakamları krizi takip eden yıllar bağlamında ardıcıl ve %lik olarak 7,9, 5,9, 9,9 ve 7,6 şeklinde gerçekleşmiş bir tablo çıkıyor. Verimlilik artışı ve kapasite kullanımından kaynaklanan ekonomik büyümeye bir diğer olumlu gelişme olarak ülkenin iç ve dış borç stoklarının GSMH'ye oranındaki düşüşler paralellik arz etmektedir.

Sonuç olarak maliye politikalarının etkilerinin sınırlı şekilde başarılı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda bütçedeki açıkların kapatılmasının ilişkin gerçekleştirilen yaptırımlar dönemsel olarak pozitif etki sağlamasına rağmen kriz yılı

²⁷⁵ Özçuban, s.175.

süresince uygulanan yüksek harcama- borç- bütçe açığı sarmalı istikrar programının başta mali disiplin başta olmakla birçok hedefinde sapsalara yol açmıştır. Bu uygulamalar kapsamında hem faiz ödemelerinde hem de soysal güvenlik harcamalarının artması dolayısıyla artan konsolide harcamalar sonucunda bütçe açığında artışlar meydana gelmiştir. Bütçe açıklarındaki bu hızlı artışı tetikleyen bir diğer etken ise mevcut dönem içerisinde GSMH'ye oranındaki toplam borç stokunun hızlı artışı olmuştur. Hem harcamalardaki safсата veya aşırılık hem de borçlanmadaki izlenilen yanlış politikalar sonucunda artan bütçe açıkları elde olunan vergi gelirlerinin yetersiz olması dolayısıyla uzun süre kapatılması zor bir hal almıştır.

Devlet giderlerinin, özellikle de gerçekleştirilen yatırımlar için yapılan harcamaların olağan gelirlerle değil de iç borçlanma ile finanse edilmesi dolayısıyla artan borç stoku neticesinde meydana gelen borç- faiz- borç kısır döngüsü kamu mali dengesinde bir sıra önemli olumsuzluklara neden olmuştur ki bunun sonucunda da mali dengede yaşanan bu sapsmalar dolayısıyla ülke ekonomisi geçen yıllara kıyasla küçölme eğilimine geçmiştir.

Sonuç itibari ile 2001 yılında ortaya çıkan krizi önlemek için GEGP kapsamında gerçekleştirilen kemer sıkıcı maliye politika uygulamaları kısa dönem zarfında beklentileri karşılasa da ilerleyen süreç içerisinde hedeften sapmıştır ki artan bütçe açıklarına paralel olarak ödenmesi imkânsız görünen toplam borç stoku, ithalatın artmasına rağmen ihracatın aynı düzeyde ilerlememesi dolayısıyla artan dış ticaret, mali disiplinde dolayısıyla mali dengede oluşan sıkıntılar neticesinde küçölün ülke ekonomisi bunun yani uygulanan mali politikaların tek başına yetersizliğini veya krizi aradan kaldırmada başarısızlığını ortaya koymuştur.

SONUÇ

18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve tüm dünya ekonomisini etkisi altına alan "Sanayi Devrimi" ekonomi başta olmakla bir sıra alanda uluslararası ilişkilerin yeniden oluşmasında önemli katkı sağlamıştır. Şöyle ki devrimden sonra ilerleyen süreçte meydana gelen ve ekonomideki canlılığı artıracak seri üretim fikri hem ülkelerin daha çok üretip daha çok kazanmasına hem de tüketim sonucu elde kalan artık malları diğer ülkelere satmak imkânının oluşmasına zemin yaratmıştır ki bu da, uluslararası arenada ekonomik ilişkilerin gelişmesine yol açmıştır.

Mevcut süreç devam ederken hem ülke çapında hem de bölge şeklinde ekonomik ve siyasi bunalımlar zaman zaman karşımıza çıkmıştır. İlerleyen dönem içerisinde, özellikle 19. ve 20. yy boyunca birbirini takip eden ekonomik krizler meydana gelmiştir. Belli bir zaman dilimi içerisinde ekonomide ortaya çıkan ani değişiklikler veya kırılmalar şeklinde ifade olunan kriz kavramı zaman geçtikçe uluslararası arenada gelişen siyasi, ekonomik ve politik değişiklikler arttıkça yani globelleşme sonucu ülkeler arasındaki ilişkilerin hız kazanması dolayısıyla daha çok gündem konusu olmuş ve hala da bu güncelliğini korumaktadır.

Ekonomide oluşan tüm olay ve durumları inceleyen yönelik meydana gelen iktisat biliminde bir tür ani belirsizlikler olarak ifade ettiğimiz kriz olgusunu açıklamaya gerek duyulmuş ve bu bağlamda meydana gelen krizlerle beraber onların sebep ve neticeleri ile bağlantı olarak farklı yaklaşımlar meydana gelmiş ve bu yaklaşımlar farklı düşünceleri savunmuşlar.

İktisat biliminde ilk yaklaşım olarak kabul edilen klasik iktisat düşünce akımı, ekonominin hangi koşulda olmasına bakmayarak her zaman kendi dengesine ulaşacağı görüşüne dayanarak ekonomik krizlerin sistem içi sebeplerden kaynaklanmayacağı görüşünü ileri sürmüşler. Bir diğer düşünce metodu olan Marksist yaklaşım krizlerin oluşma nedenini globelleşmeyle daha geniş alanı ayıran kapitalist sisteme mahsus problemlerde olduğu görüşünü savunmuş ve kendine has bir sıra çözüm önerisi sunmuştur. Günümüze kadar farklı tezlerle ortaya çıkan iktisadi düşünce akımları krizleri kendilerine mahsus bir şekilde açıklamaya çalışmıştır.

Bu bağlamda başta enflasyon olgusu olmakla dengesiz şekilde büyüme hızı, kırılğan yapıya sahip bütçe dengesi, yüksek miktarda borç yükü gibi içsel nedenler sonucu meydana gelen ekonomik krizler, genel olarak bu türetkenlerin ağırlıklı

olarak hissedildiği ve üçüncü grup ülkeler olarak nitelendirilen az gelişmiş ülkelerle beraber gelişmekte olan ülkelerde de sıklıkla görülmektedir.

Uluslararası ekonomide aktif rol oynayan gelişmiş ülkelerde ise krizler genel olarakdünya ekonomisinde küreselleşmenin etkisi ile dış dünyada meydana gelen istikrarsızlık nedeniyle patlak vermektedir. Yani, krizlerin ortaya çıkma olasılığından da anlaşıldığı üzere günümüz ekonomisinde iki taraflı ilişki mevcuttur. Bunlardan ilki herhangi bir etken dolayısıyla ortaya çıkan kriz, bir diğeri dış dünyada meydana gelen olumsuz durum sonucu oluşankriz. Birinci tür krizler sadece ekonomik kırılganlığı fazla olan ülkeyi etkilerken diğeri yani, ekonomik potansiyeli yüksek olan bir ülkede oluşan krizise tüm dünyayı etkileyebilmektedir.

Dünya ekonomi tarihinde, XX. asrın başlarından günümüze kadar insanlığın gelişimi ve global istikrarı tehdit edecek bir sıra ekonomik kriz meydana gelmiştir. Bu krizler sonucu ekonomide beklenmeyen birçok değişiklik yapılmıştır. Yapılan bu değişiklikler içerisinde en önemli konulardan biri olan maliye politikalarına olan ihtiyaç ve ilginin zamana göre artıp azalması ile beraber mali politika uygulamalarının en uygun zamanda gerçekleştirilmesi ve düzgün bir şekilde değerlendirilmesidir.

1929 yılında ortaya çıkanBüyük Buhrana kadar sadece teorik olarak bahsedilen ve ilk defa bu krizle gündem konusu olan devletin ekonomiye müdahalesi düşüncesi altında öne çıkan maliye politikaları dönem içerisinde başta ABD ve Avrupa ülkeleri olmakla diğer ülkelerde de hükümetler tarafından ön planda tutulmaya başlamıştır. Piyasa ekonomisinin istikrarsızlığı sebebiyle meydana gelen krizi önlemek amacıyla gerçekleştirilen para politikalarının yetersiz kalması neticesinde uygulamaya konulan maliye politikalarına hem ekonomistlerce hem de hükümet liderleri tarafından önem verilmeye başlanmıştır.

20. yüzyılın 50-60. Yıllarındaneo-klasik sentez çerçevesinde geliştirilen modeller yardımıyla para politikaları ile birlikte gerçekleştirilen maliye politika uygulamaları, 1970’li yıllarda patlak veren “Petrol krizi” döneminde meydana gelen stagflasyon vakiasının önlenmesinde yetersiz kalmış, bununla beraber bir sıra ülkenin mali ve ekonomik durumlarında sebep olduğu hasarlar nedeniyle yeniden tartışma konusu olmuştur.

Yüksek devlet borçları ve mali açıklar ile bunların ekonomik göstergeler üzerindeki etkilerini ön planda tutarak yapılan eleştiriler maliye politikalarına olan güvenin azalmasına sebep olmuş bu da hükümet uygulamalarında kendini açık bir şekilde göstermiştir.

Dünya ekonomisinde yaşanan ve başlıca gelişim nedeni sayılan para politikasının yetersizliği sonucu meydana gelen son krizin önlenmesinde uygulanan para politikasının, faiz rakamlarının sıfır düzeyde olmasına rağmen kendi işlevselliğini yitirmesiyle beraber maliye politikasına geri dönüşte yeni bir imkân ortaya çıkmıştır. 2007 yılının sonlarına doğru ortaya çıkan ABD merkezli finansal krizi önlemede gerçekleştirilen para politikasının beklenen sonucu vermemesi, zoraki olarak gündeme gelen mali politika uygulamalarının ekonomik krizlerin üstesinden gelmede imdatçı rolünü bir daha ortaya koymuştur.

Kriz dönemlerinin başlıca imdatçısı gibi görülen maliye politika uygulamaları Büyük Buhan'da olduğu gibi yaşanan son kriz zamanı toplam talebi ve dolayısıyla toplam arzı ve ekonomik faaliyetlerin pozitif yönde etkilemesinde para politikasıyla kıyasla daha verimli olduğu bir kez daha kanıtlanmıştır. Ama buna bakmayarak bu etki üzerindeki tartışmalar kendi güncelliğini korumaktadır ki bu azmış gibi mali politika uygulamalarının hantal bir politika olması iddiası da hala devam etmektedir. Bir diğer yandan da yapısı gereği popülist amaçlarla kullanıma uygun olan maliye politikası uygulamalarının dizaynedilmesi ve gerçekleştirilmesi iktidarın kontrolünde olması dolayısıyla siyasi duyarlılığı oldukça yüksek bir politikadır ki bu ülke ekonomisi açısından negatif etkenlere sebep olabilir. Bu uygulamanın başka bir sorunu ise bir kanun niteliğinde olan bütçede ister gelirlerin isterse de harcama ve borçlanmanın gerçekleştirilmesi zamanı ve bununla beraber herhangi bir problemin teşhisi ve onun aradan kaldırılması için getirilen çözüm, bu çözüm ile müdahale kararının kabul edilmesi, bu kararın uygulanması ve elde olunan sonucun değerlendirilmesi uzun bir prosedüre ve zamana gerek duyması dolayısıyla yaşanan gecikmelerdir ki bu da krizi aradan kaldırmak için acil kararların alınmasında ve hızlı bir çözümün gerçekleştirilmesinde bir sıra soruna neden oluyor ki bu da bir istikrar politikası gibi maliye politikalarının uygulanmasını olumsuz etkilemektedir.

Bu tür handikaplar göz önünde bulundurularak mali politika uygulamaları ile ilgili bir sıra çıkarım yapılabilir ve böylece ileriye dönük politik izlenim için öneriler de bulunabilir:

- ✓ Serbestleşen sermaye hareketleriyle entegre olunmuş finansal piyasaların faaliyet gösterdiği global dünyamızda maliye politikasının başta para politikası olmakla diğer ekonomi politikalarıyla birlikte ve uyumlu bir şekilde uygulanması krizlerin önlenmesi

açısından oldukça etkili olacaktır. Bu birlikteliğin zaruri olduğunu yaşanan mali krizlerde de görmekteyiz. Mali politikanın etkili ve verimli olması bu birlikteliğin keyfiyetine ve devamlılığına bağlıdır. Maliye ve finans sektörünün arasında oluşabilecek bir uyum sorunukrizleri önlemekten ziyade ortaya yeni sorunlar çıkaracaktır ve krizlerin daha da artmasına neden olabilecektir.

- ✓ Kamunun hacmi ve ülke ekonomisinin gelişmişliği ile yakinen ilişkili olan maliye politikasının stabilizatörlük işlevinin daha etkili olabilmesi, kamunun etkili bir biçimde büyümesine bağlıdır. Bu bağlamda kamu giderlerinin yüksek orandaki vergi gelirleri ile finanse edildiği devletlerde otomatik stabilizatörlük daha etkili olacaktır.
- ✓ Ülke ekonomileri açısından farklılık arz etmesine bakmayarak stabilizatörlük işlevi, genellikle ufak çaptaki dalgalanmalarda etkili olabilmektedir. Dolayısıyla büyük çaplı ekonomik buhranların önlenmesi bakımından daha sağlam bir şekilde, yani ihtiyari-aktif mali uygulamalara ihtiyacın olduğu ülke deneyimleri ile sabittir.
- ✓ Oluşabilecek krizleri önlemede uygulanacak mali politika aracının doğru seçilmesi ve etkili araçların kullanılması, doğru zamanlama vs bu gibi etkenler oldukça önemlidir. Ancak doğru bir zamanlama ve yöntemlerle oluşabilecek krizlerin önüne geçilebilir. Aksi takdirde olumsuz sonuçlar doğura bileceği gibi oluşabilecek krizlerin daha uzun soluklu olmasına neden olacaktır. Hülasa mali politikanın düzenlenmesinde doğru bir politikanın izlenmesi oluşabilecek olumlu ya da olumsuz durumların her an izlenmesi ve gerektiğinde müdahale edilebilmesi açısından önemli ve gereklidir.

Türkiye ekonomisinde yeni bir çağa imza atan, 1980 yılında kabul edilen, 24 Ocak Kararları ile globelleşmenin getirdiği standartlara ayak uydurulmaya çalışılmasına rağmen atılan bu adım sonucunda dışa bağımlı hale gelen ekonomimizde bir sıra problem meydana gelmiştir. Bu tür soruların sık sık yaşandığı bir ekonomiye sahip ülkemizde siyasi istikrarsızlıkla beraber doğal afetlerin de etkisiyle 1994 ve 2001 yıllarında krizler patlak vermiştir. Bu süreç içerisinde krizi

önlemek amacıyla gerçekleştirilen ekonomik politikalara dikkat çektiğimizde bu ekonomik krizlerden kurtulmanın başlıca yolu sağlam mali düzenlemeler yapmaktır.

Ülkemizin ekonomi tarihinde yeni bir dönem olarak bilinen 1980 sonrası süreçte meydana gelen bu krizleri önlemek amacıyla gerçekleştirilen ‘Ekonomik İstikrar Tedbirler’ inin kamu maliyesi açısından değerlendirilmesi esnasında üzerinde dikkatle durulması gereken en önemli husus, mevcut dönem içerisinde ciddi boyutlara ulaşan kamu savurganlığını önlemek amacıyla gereken kararlılığın gösterilmesi olupdevlet gelirlerinde net bir artış sağlayabilmek için bütçe dengesinin sağlam oluşturulması gerekmektedir.

Bu hususları ön planda tutacak şekilde gerçekleştirilen mali uygulamalarda temel olarak kamu açıklarının azaltılması, iç talebin kısılmasına ve istikrarın sürekliliğine yönelik politikalarla beraber bazı yapısal değişiklikler yapılmıştır.

Bu bağlamda uygulamaya konulan daraltıcı politikalarla iç talebi kısarak enflasyon oranlarının düşmesi, kamu kesiminde israfı azaltıp harcamalarda kesinti yaparak yeni ve ek vergiler koyarak kamu gelirlerinde belli artışlar sağlamak suretiyle bütçe açıklarının azaltılması doğrultusunda kamu bütçe dengesinin sağlanması yolunda önemli adımların atılmasına rağmen izlenen bu uygulamalar sonucunda reel ekonomide yatırım ve istihdam oranlarında düşüşlere zemin yaratılmasına paralel olarak GSMH oranlarında da ciddi düşüşlere sebep olmuştur ki bu da ekonomiyi kötü etkilemiş ve ekonominin küçülmesine neden olmuştur.

1994 ve 2001 krizleri sonucunda gerçekleştirilen maliye politikaları, kısıdönemde etkili olmasına rağmen orta ve uzun vadede beklenen neticeyi verememiştir. Bu tür olumsuzlukları göz önünde tutarak uygulanacak politikalar, üretim ve yatırımdaki daralmanın önüne geçebildiği ve istihdam oranlarını arttırabildiği, bütçe dengesinisağlayabildiği şekilde uygulanırsa ekonomide istikrarlandırıcı bir rol yüklenmiş olur. Bu bağlamda kademeli olarak vergi indirimlerine gidilmeli, kontrolsüz borçlanma rafa kaldırılmalı, harcama artışlarını ön planda tutacak ölçüde canlandırma paketleri etkinliği, kısa dönemli özel tüketim ve yatırım harcamalarını uyardığı şekilde gerçekleştirilmelidir. Alınan bu tedbirler kısa vadede çözümden ziyade orta ve uzun vadede istikralı bir ekonomiyi sağlama yönünde yapılacak ve bununla da kriz sonrası ekonomik büyüme yolunda taviz verilmeyecektir.

Sonuç itibari ile şunları ifade edebiliriz ki çalışmanın başlangıcında da vurguladığımız üzereher bir kriz yeni bir imkân olduğu gibi yeni bir öğretici özelliği de taşır. Bu bağlamda ortaya çıkankrizin nedenleri ile beraber kriz zamanı durum ve

koşullar incelenerek o duruma uygun ideal bir politika devreye sokmak gerekmektedir. Yani krizin sebep olduğu ekonomik, politik ve sosyal maliyetlerin aza indirecek ve diğer politikalarla koordineli bir ölçüde uygulanacak maliye politikası ekonomiyi rayına oturtmakta önemli rol oynayabilir. Buradaki bir başka önemli nokta ise ülkeler arasında herhangi bir genelleme yapmaktan mümkün mertebe uzak durmak ve her bir ülkeyi kendi özelinde değerlendirmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Akdiş, Muhammet. **Global Finansal Sistem Finansal Krizler ve Türkiye**, BetaYayıncılık, İstanbul, 2000.

Aktan, Coşkun Can ve Vural, İstiklal Yaşar. **'Globalleşme: Fırsat Mı, Tehdit Mi?**, Zaman Kitapevi, İstanbul, 2004.

Aktan, Coşkun Can Ve Vural, İstiklal Yaşar. **Ekonomi Politikası Yönetiminde Mali Ve Parasal Kurallar**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2007

Altunsöz, Utku. **Finansal Krizler, Erken Uyarı Sistemleri ve 2001 Krizi İçin Türkiye-ABD Örneği**, Beta Yayıncılığı, İstanbul, 2003.

Apak, Sudi ve Aytaç, Ayhan. **Küresel Krizler Kronolojik Değerlendirme ve Analiz**, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 2009.

Armaoğlu, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2009.

Balı, Selçuk. **Finansal Krizler Tarihi (1630-2010)**, Çatı Yayınları, Bursa, 2016.

Başoğlu, Ufuk, Ölmezoğulları, Nalan ve Kazgan, Gülten. **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995.

Çapraz, Neşe. **Ekonomik Bunalımların Dünya'da ve Türkiye'de Yansımaları**, Der Yayınları, İstanbul, 2001.

Çeviş, İsmail. **Finansal Krizler ve Para Politikası**, Lisans Yayınları, Denizli, 2012.

Clarke, Simon. **Marx'ın Kriz Teorisi**, çev.Cumhur Atay Otonom Yayınları, İstanbul, 2007.

Eğilmez, Mahfi. **Küresel Finans Krizi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2009.

Eğilmez, Mahfi ve Kumcu, Ercan. **Ekonomi Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması**, Om Yayınevi, İstanbul, 2002.

Emsen Sabri.**Ekonomik Krizler ve Türkiye Deneyimi**, Beta Yayınları, İstanbul, 2003.

Eroğlu, Ömer ve Mesut Albeni. **Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye**,Bilim Kitabevi, Isparta, 2002.

Galbraith, John Kenneth.**Büyük Kriz 1929**, çev. Elif Nihan Bakış, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2014.

Gürsoy, Melih. **Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri**, İstanbul Metis Yayınları, İstanbul, 1989.

Ilja, Kristian Kavonius. **Fiscal Policies In Europe And The United States During The Great Depression**”, Vatt Working Papers 13 Limited, London, 2010.

İvan T. Berend.**20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi**, çev. Serpil Çağlayan,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Karabulut, Gökhan. **Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri**, İstanbul, Der Yayınları, İstanbul, 2002

Karaçör, Zeynep. **İstikrar Politikaları ve Uygulamaları**, Dizgi Ofset Matbaacılık, Konya, 2001. .

Karluk, Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1999.

Kazgan, Gülten.**İktisadi Düşünce Politik İktisadın Evrimi**’, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Kazgan, Gülten. **Türkiye Ekonomisinde Krizler(1929 -2009) ‘Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Kazgan, Gülten. **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Kuyucuklu, Nazif. **İktisadi Olaylar Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 2902, İstanbul, 2002.

Özer, Mustafa. **Finansal Krizler, Piyasa Başsırsızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1999.

Parasız, İlker. **5 Nisan Kararları, Nedenleri ve Olası Etkileri**, Busiad Yayınları, Bursa, 1994.

Parasız, İlker. **Kriz Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1996.

Parasız, İlker. **Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar**, Ezgi Kitap Evi, Bursa, 2001.

Parasız, İlker, ve Başoğlu, Ufuk. **İktisatta Devrimler ve Karşı Devrimler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

Parasız, İlker. **Küresel Kriz**, Ezgi Kitapevi, İstanbul, 2009.

Pınar, Abuzer. **Maliye Politikası Teori ve Uygulama'**, Naturel Yayıncılık, Ankara, 2010.

Savaş, Vural Fuat. **İktisat Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.

Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama'**, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2003.

Seyidoğlu, Halil ve Yıldız, Rıfat. **Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri**, Arıkan Yayınları, İstanbul, 2006.

Sutcliffe, Anthony. **An Economic And Social History Of Western Europe Since 1945**, Longman Limited, Londra, 1996.

Şahin, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002.

Toprak, Metin. **Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996.

Ulusoy, Ahmet. **Maliye Politikası**, Üç Yol Kitabevi, Trabzon, 2007.

Yeldan, Erinç. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Yıldızoğlu, Ergin. **Globalleşme ve Kriz**, Aran Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Yıldırım, Erhan. **Çevirim Kuramları ve Türkiye Ekonomisinde İktisadi Dalgalanmalar**, Türk-İş Yayınları, Adana, 1999.

Yılmaz, Durmuş. **Küresel Mali Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri: Nasıl Başladı, Hangi Aşamadayız?**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 2008.

Tez ve Makaleler

Adil, Temel. “Ekonomik Program Uygulamasının Değerlendirilmesi ve Makroekonomik Gelişmeler”, **Yeni Türkiye Dergisi**: Kriz Özel Sayısı 1, Eylül-Ekim 2001, ss. 559-569.

Akçaroğlu, Alpaslan Ve Yurdakul, Funda. “Siyasal Ekonomi Açısından Büyüme, Enflasyon ve Bütçe Açıkları: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 38, Sayı: 2, 2016, ss. 1-25.

Akdiş, Muhammet. “Küreselleşmenin Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri ve Türkiye’de Finansal Krizler-Beklentiler”, **Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret Dergisi**, Cilt: 7, Sayı:26, 2002, ss. 1-45.

Akgün, Ali. **Petrol Fiyatlarındaki Değişimlerin İMKB-100 Endeksi Üzerine Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2016.

Aktan, Coşkun Can ve Şen, Hüseyin."Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri", **Yeni Türkiye Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 42, 2001, ss. 1225-1230.

Akyıldız, Hüseyin ve Eroğlu, Ömer. "Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:9, Sayı:1, 2004, ss. 34-52.

Alantar, Doğan."Küresel Finansal Kriz ve Türkiye'nin Makroekonomik Göstergelerine Etkisi", **Bütçe Dünyası Dergisi**, Cilt: 3, Sayı:3, 2009.

Alp, Ali. "Bankacılık Krizleri ve Krize Karşı Politika Önerileri", **Yeni Türkiye Dergisi: Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**, Cilt: 7, Sayı: 41, 2001.

Altan, Ozan. **Ekonomik İstikrar Politikaları ve 1980 Sonrası Türkiye Uygulaması**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmir, 2009.

Altaşlı, Yavuz ve Işık, Murşit. "Türkiye'de Yaşanan Ekonomik Krizlerin İstihdam Üzerine Etkileri (1980-2013)", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:22, Sayı:2, 2017, ss.567-585.

Apak, Sudi. "1929 ve 2008 Krizlerinin Karşılaştırılması: Dünya Ve Türkiye Örneği", **Mufad Dergisi**, Cilt.4, Sayı:41, Ocak 2009, ss.6-16.

Arslan, Mustafa. **1929 Büyük Buhranı ve 2007-2008 Küresel Krizi Keynesyenizm Açısından Karşılaştırılması**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

Atman, Sabit."Ekonomi Politik Denge Petrol Fiyatları", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt:1, Sayı:3, 2006, ss. 63-75.

Ay, Hakan ve Uçar, Öznur."Üç Küresel Ekonomik Krizin Analiz'i", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 17, Sayı:1, 2015, ss.11-32.

Aydın, Üzeyir. **Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.

Bahtiyar, Görkem, & Gayğusuz, Filiz, ‘2008 Krizi Mi, Yeniden Dirilen 2001 Krizi Mi?’, “Küresel Kriz Sonrasında Ekonominin Yeniden Yapılanması”, **Uluslar Arası Sempozyum–V**, Balıkesir Üniversitesi Bandırma İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, 27-29 Mayıs, 2010.

Bağımsız Sosyal Bilimciler – İktisat Grubu. “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt:25, Sayı:229,2014, ss. 11 – 70.

Bayraç, Hüseyin Naci. “Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analiz’i”, **Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Cilt:10, Sayı:1, Ekim 2005, ss.33-54.

Bayrak, Metin ve Kanca, Osman Cenk. “Türkiye’de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Seyri”, **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt:3, Sayı: 35, Mart - Nisan 2013.

Birol Karakurt. “Küresel Krizin Etkilerini Azaltmada Mali Yönetişimin Rolü: Brics Ülkeleri Örneği”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:12, Sayı:2, 2016.

Bostan, Aziz, ve Kelleci, Serap Ürüt. “Global Krizin Nedenleri ve Sonuçları”, **Uluslar Arası Sempozyum-V**, Balıkesir Üniversitesi Bandırma İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, 27-29 Mayıs 2010.

Buluş, Abdulkadir ve Kabaklarlı, Esra. “1929 Ekonomik Buhranı İle Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması”, **Sosyal Ekonomik Arştırmalar Dergisi**, Cilt:11, Sayı:26, 2010, ss.1-22.

Çakman, Kemal ve Çakmak, Umut. “Krizin Oluşumu Üzerine Yorumlar ve Prognoz”, **İktisat-İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt:16 Sayı: 185, 2001, ss.48-69.

Can, İsmail. “Ekonomik Krizlere Karşı Uygulanması Gereken Vergi Politikası”, **Maliye Dergisi**, Sayı:142 , Ocak-Nisan, 2003, ss.69-108.

Coşkun, Yaprak Sevil ve Balatan, Zeynep. “Küresel Mali Krizin Bankacılık Sektörüne Etkileri ve Türk Bankacılık Sektörünün Veri Zarflama Analizi İle Bilançooya Dayalı Mali Etkinlik Analizi”, **12. İktisat Öğrencileri Kongresi-İzmir**, 7- 8 Mayıs 2009.

Doğan, Seyhu., “Keynesyen Teori’ye Bir Tepki: Arz Yanlı İktisat”,**S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**,Cilt:3, Sayı:12, 2006,ss. 253-272.

Dolu, İsa. **Türkiye’de Yaşanan 1994 ve 2001 Ekonomik Krizlerin Analizi**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Duman, Erhan. **Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi’nin Karşılaştırılması**, Yüksek Lisans Tezi, Karaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman, 2011.

Erdoğan, Ekrem ve Ak, Mehmet Zek., “Neo-Liberal Ekonomik Dönüşüm ve Sendikalar”, **Kamu-İş Dergisi**, Cilt:7, Sayı:2, 2003, ss. 23-46.

Erdönmez, Ataman Pelin. “Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi”, **Bankacılar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 68,2009.

Ejder, Haydar Lütfü. “Türkiye’de Bütçe Politikaları: 2002 - 2012 Dönemi”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:14, Sayı:1, 2012, ss. 53-78.

Eren, Fatih Mehmet. **Ekonomik Krizler ve Kriz Göstergeleri: 1990 Sonrası Dünyada Yaşanan Krizler ve Türkiye Karşılaştırması**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.

Fırat, Emine. “Ekonomik Kriz İle Mücadelede Maliye Politikasının Rolü”, **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2, Cilt:6, Sayı:1, 2013.

Göktan, Aydın. **1999 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Ekonomik İstikrar Politikaları Neticesinde Mali Sürdürülebilirlik**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Güloğlu, Bülent ve Altunoğlu, Ender. "Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:27, Sayı:3. 2002.

Gülsün, Gürkan Yay. **Chicago Okulu, Milton Friedman ve Monetarizm**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul,1988.

Günel, Mehmet. "Kasım 2000 Krizine Teorik Yaklaşım: Para Arzının İçselliği ve Minsky'nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt:5, Sayı:180, Ankara, 2001, ss. 44-56.

Gülgün, Çiğdem. **Küresel Ekonomik Krizler ve Etkileri, Medya ve Medya İşletmelerine Yansımaları Üzerine Bir İnceleme**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

Güven, Delice. "Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif", **Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:20, Ocak-Haziran 2003, ss. 57-81.

Hazine Müsteşarlığı. "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"; Hedefler, Politikalar, Uygulamalar", **Başbakan Hazine Müsteşarlığı**, Ankara, 2001.

İsmet Göçer."Küresel Ekonomik Krizin Etkileri: Panel Veri Analizi", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:16, Sayı:19, 2013.

Kahraman, Akdoğu Serpil. "Türkiye'de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:14, Sayı:2, 2012, ss.3-51.

Kahraman, Murat. **Dünyada Meydana Gelen Başlıca İktisadi Krizlerin Analizi ve Bu Krizlere Başlıca İktisadi Okulların Getirdiği Çözüm Yaklaşımları**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

Kandiller, Rıza. "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Ötesi", **Dış Ticaret Dergisi**, Cilt:6, Sayı:22, 2001, ss. 22-45.

Kanışlı, Erdem ve Nevin, Yörük, "Küresel Finans Kriz Sonrası İstihdam Piyasası ve Önlemleri ve Küresel Kriz Sonrasında Ekonominin Yeniden Yapılanması", **Uluslar Arası Sempozyum-V**, Balıkesir Üniversitesi Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 27-29 Mayıs, 2010.

Karaaslan, Ahmet. "Arz Yönlü İktisat Laffer Eğrisi ve İktisadi İstikrar Açısından Vergileme", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:1, Sayı:12, Haziran 1999.

Karaaba, İlker. **Küreselleşme ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Ekonomik Krizlere Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Karabıçak, Mevlüt. "Türkiye'de Ekonomi İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci", **S.D.U. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:2, 2000, ss. 4-65.

Karabıçak, Mevlüt. "Küresel Krizleri Tetikleyen Nedenler ve Küresel Krizin Türkiye Boyutu", **S.D.U. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:15, Sayı:3, 2010, ss. 251-273.

Karakurt, Birol. "Küreselmali Krizi Önlemede Maliye Politikasının Rolü Ve Türkiye'nin Krize Maliye Politikası Cevabı", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 2, 2010, ss.167-193.

Kayarkaya, Ozan. **1980 Sonrası Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Bu Krizlerin Getirdiği Bir Sonuç Olarak Banka Konsolidasyonları**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.

Kaya, Ayşe. **Mali Sürdürülebilirlik: Teori ve Türkiye Uygulaması**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

Keyder, Nur. "Program ve 2001 Yılında Türkiye'de Ekonomik Gelişmeler", **İktisat-İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt:16, Sayı:189, 2001, ss. 24-34.

Kınaytürk, Zuhale. **1990 Yılından Sonra Yaşanan Ekonomik Krizlerin Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler Üzerindeki Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006.

Kibritçioğlu, Aykut. "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Cilt:1, Sayı:41, 2001, ss.174-182.

Kocadağ, Sezen. **Ekonomik Krizlerle Mücadelede Maliye Politikasının Rolü: Türkiye'de 1980 Sonrası Döneme Yönelik Bir İnceleme**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010.

Koldanç, Serkan. **Türkiye'nin Ekonomik Kriz Dönemlerinde IMF Türkiye İlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

Kol, Emine Nida ve Karaçor, Zeynep. "2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve İstihdam Üzerine Etkileri", **Maliye Dergisi**, Sayı:162, Ocak-Haziran 2012, ss. 379-392.

Küçükaksoy, İsmail. "Keynesyen Görüş İle Monetarist Görüşün Yöntem Farklılıkları Üzerine Bir İnceleme: 1929 Krizi Örneği", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:45, Temmuz 2015, ss. 57-73.

Orhan, Bilge. **Ekonomik Krizlerin Yoksuluk Üzerine Etkileri**, Sosyal Yardı Uzmanlık Tezi, Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.

Özçuban, Ahmet. **Türkiye'de Finansal Krizler ve Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırılması: 1994 ve 2001 Krizlerin Karıştırılması**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011.

Özgüven, Ali. "İktisadi Krizler", **Yeni Türkiye Dergisi**, Cilt:1, Sayı:41, 2001, ss. 33-42.

Öznur Demir. **Ekonomik Kriz Dönemlerinde Uygulanan Vergi Politikaları**, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2013.

Pala, Cenk. **Sanayileşme Sürecinde Enerjinin Yeri ve Önemi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler. Enstitüsü, Ankara, 2001.

Sak, Güven. "Krizin Anatomisi. Panel", **İktisat-İşletme-Finans Dergisi**, Cilt:16, Sayı:180, 2001.

Sakal, Mustafa. "Türkiye'de Kamu Açıkları Ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği Sorunu: 1988-2000 Dönem Analizi", **D.E.U. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:17, Sayı:1, 2002, ss. 1-22.

Şamiloğlu, Famil. "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Bir Değerlendirme", **N.U. Aksaray İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı: 6, 2005.

Seyidoğlu, Halil. "Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Azgelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, 2003, ss. 141-156.

Şen, Hüseyin ve Kaya, Ayşe. "Ekonomik Krizlerin Değişmeyen İmdatçısı', Maliye Politikası", **Sosyo-Ekonomi Dergisi**, Cilt:23, Sayı:23, 2015.

Sevim, Cüneyt. **Öncü Göstergeler Yaklaşımına Göre Finansal Krizler Ve Türkiye Örneği**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

Şimşek, Hayal Ataç. "Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Maliye Politikaları: Teorik Bir Değerlendirme", **S.D.U. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:13, Sayı:1, 2008, ss. 183-202.

Şimşek, Tuğba. **Finansal Krizlerin Öngörüsünde Uluslararası Rezervlerin Kısa Dönem Dış Borçlara Oranının Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2012.

Soykan, Yavuz, Kurnaz Niyazi, Kayık Mustafa. "Ekonomik Krizin Dış Ticaret Ödeme Şekillerine Etkileri, Küresel Kriz Sonrasında Ekonominin Yeniden Yapılanması", **Uluslararası Sempozyum –V**, Balıkesir Üniversitesi Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 27-29 Mayıs 2010.

Sönmez, Sinan. "Küresel Finansal Kriz Ortamında Maliye Politikası ve Mali Kural", **İktisat ve Toplum Dergisi**, Cilt:1 Sayı:7, 2011, ss. 18- 24.

Taşar, Okan. "Devlet-Ekonomi İlişkisi Ekseninde Küresel Kriz ve Türkiye", **Kamu-İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt:10, Sayı:3, 2009, ss. 73-102.

Tezer, Ercan. " 5 Nisan Kararlarının Hedefi – Devleti Küçültmek Olmasına Rağmen – Özel Kesim Küçülmek Durumunda", **Tisk- İş Veren Dergisi**, Cilt:32, Sayı:10, Temmuz, 199

Tezmen, Oğuz. "Ekonomik Krizlerin Nedenleri ve Tahribat ile Krizden Çıkış Yolları", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ekonomik Kriz Özel Sayısı: I, 2001, ss. 22-43.

Tokucu, Erkan, ve Arıdoğan, Ercan. "Kriz ve Maliye Politikaların Geri Dönüş Çerçevesinde Fonksiyonel Maliye Bir Literatür Taraması", **Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:29, Sayı:2, 2011, ss. 543-564.

Turgut, Ahmet. "Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler", **TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt:20, Sayı:3, 2006.

Turan, Zübeyir. "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", **N.U. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:1, 2011, ss. 75-110.

Ural, Mert. "Finansal Krizler ve Türkiye", **D.E.U.İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:18 Sayı:1, 2003, ss. 11-28.

Yıldırım, Erhan ve Yıldırım, Refia. "1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları Ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", **Türkiye Maliye Sempozyumu**, Antalya, 28-31 Mayıs 2001.

Yıldırım, Süreyya. "2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", **K.M.U. Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt:12, Sayı:18, 2010, ss. 47-55.

İNTERNET KAYNAKLARI

Alatlı, Alev. "Tarih, Tekerrür ve Ekonomik Krizler", **TRT2, Belgesel Metinler**, 30.05.2001, <http://www.alevalatli.com.tr/makale.asp?s=detay&id=240>, (11.03.2017).

Altıntaş, Arzu. "Keynezyen Arzu, 'Keynezyen Yaklaşımı ve Maliye Politikası'", **Endüstri Mühendisliği**, 25.04.2002, <http://enm.blogcu.com/keynezyen-yaklasimi-ve-maliye-politikasi/9384085>, (22.04.2017).

Atamtürk, Burak, 'Kapital ve Kriz, Marx, Minsky, Arrighi ', **Altüst Dergi**, 20.01.2016, <http://www.altust.org/2016/01/kapital-ve-kriz-marx-minsky-arrighi-burak-atamturk/>, (11.01.2016).

Ceylan, Ahmet. "Ekonomik Kriz Kavramına Keynesyen İktisat Yaklaşımı", **Kalem Kokusu**, 8.25.2012, <http://kalemkokusu.blogspot.com.tr/2012/08/ekonomik-kriz-kavramina-keynesyen-iktisat-yaklasimi.html>, (19.12.2016).

Eğilmez, Mahfi. "Küresel Krizin Nedenleri", **Radikal Gazetesi**, 23.09.2008, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/mahfi-egilmez/kuresel-krizin-nedenleri-899956/>, (18.05.2017).

Eğilmez, Mahfi. "Kasım 2000 Krizi Üzerine", **Kendime Yazılar**, 09.06.2002, <http://ekonomi.blogcu.com/kasim-2000-krizi-uzerine-mahfi-egilmez/130899>, (12.09.2017).

Ekonomik Krizlerin Nedenleri ve Cozumlerine Yonelik Farkli Yaklasimlar, **Özgür Ekonomi**, 24.04.2011, <http://www.ekodialog.com/makaleler/ekonomik-krizlerin-nedenleri-ve-cozumlerine-yonelik-farkli-yaklasimlar.html>, (28.12.2016).

Erdoğan, Ekrem ve Ak, Mehmet Zeki. "Neo-Liberal Ekonomik Dönüşüm ve Sendikalar, 18.06.2010, <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/7237.pdf>, (19.04.2017).

Gedik, Ali Cenk, "Marksist Sanat Kuramı Tartışmasına Giriş", **Gelenek 113**, 25.05.2011. <https://www.gelenek.org/marksist-sanat-kurami-tartismasina-giris>. (12.01.2017).

Küresel Ekonomik Krizler ve Ekonomik Krizlerin Yayılması, **Global Analiz Merkezi**, <http://www.stratejikanaliz.com/ekonomi/kuresel-ekonomik-krizler/#axzz4u91mkibb>, (27.11.2016).

Özkaya, Şule. "Petrol Fiyatlarının Ekonomilere Etkisi, Petrol Fiyatlarının Ekonomilere Etkisi, **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, 11.08.2001, http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-ekonomik-sorunlar-_subat-2001_.tr.mfa, (16.03.2017).

Maliye Politikasının Tanımı ve Tarihi Gelişimi, **Özgür Ekonomi**, 22.07.2011, http://www.ekodialog.com/kamu_maliyesi/maliye_politikasi_nedir.html (15.08.2017).

Pınar, Abuzer. "Küresel Krizin Orta Vadeli Mali Plan Hedefleri Üzerindeki Etkisi", 28. Türkiye Maliye-Sempozyumu, 12.03.2012, http://www.maliyesempozyumu.org/wp-content/uploads/2017/10/Maliye-Sempozyumu_28_1_12.pdf, (18.02.2017).

Soygüzel, Hayri. "1994 Türkiye Ekonomik Krizi ve 5 Nisan Kararları", **İlim ve Medeniyet**, 05.01.2017, <http://www.ilimvemedeniyet.com/1994-turkiye-ekonomik-krizi-ve-5-nisankararlari.html>, (11.09.2017).

Sugözü, İbrahim Halil. "Petrol Krizi ve Borç Sorunu", **Özgün Ekonomi**, 12.07.2010, <http://www.ekodialog.com/makaleler/petrol-krizi-ve-borcsorunu>, (22.03.2017).

Şimşek, Cem,'Analiz."1974 Opec Petrol Krizi Sonrası Petrol Fiyatları", **Enerji Enstitüsü**,14.01.2015, <http://enerjienstitusu.com//2015.01.14/analiz>,(19.03.2017).

Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı,**Merkez Bankası** 2001, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b/program.pdf?mod=ajperes&cacheid=rootworkspace-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fb7of>, (19.10.2017).

Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar, Uygulamalar, **Başbakan Hazine Müsteşarlığı**, 2001, <https://www.hazine.gov.tr/file/index?id=-9fac3672-7160-4f1e-b121-a5cfc248aa2b>, (23.10.2017).

Türkiye'de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı,**Özgün Ekonomi**,18.03.2005,<http://www.ekodialog.com/konular/turkiyede-guclu-ekonomiye-gecis-programi-gegp-nedir.html>, (12.09.2017).

Yavuz, Arif. "Küresel Kriz, Etkileri ve Çözüm Önerileri", 14.03.2009,**İstanbul Üniversitesi-Sosyal Siyaset Konferansları**, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/9084> (19.02.2017).

Yurdakul, Hasan. "2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Türkiye'ye Etkisi" , **Ekonomi-Maliye, Sahipkıran Akademi Yazıları**,12.01.2015, <http://sahipkiran.org/2015/01/12/kuresel-ekonomik-kriz/> ,(11.12.2016).

2001 Para Politikası Hedefler ve Uygulama, **Merkez Bankası**,22.07.2001, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb+tr/tcmb+tr/main+menu/yayinlar/temel+politika+metinleri/para+ve+kur+politikasi+metinleri>, (01.09.2017).

5 Nisan Kararları,**Endüstri Mühendisliği**,12.12.2010,<http://Enm.Blogcu.com/5-Nisan-Kararları/9297352>, (11.10.2017).

5Nisan Anatomisi,**Özgün Ekonomisi**,21.08.2008, <http://www.ekodialog.com/makaleler/html>,(12.09.2017).